

С.Ш. "Светозар Милетић"
Софија Орлић Сања Вуковић

СОЦИОЛОГИЈА
СА ПРАВИМА ГРАЂАНА
СКРИПТА ЗА ИНТЕРНУ УПОТРЕБУ

Нови Сад, 2015. година

САДРЖАЈ

I Структура и организација друштва Друштвене промене и развој друштва

Друштво као предмет социологије
Друштвене групе
Друштвене установе и организације
Брак и породица
Развој породице
Рад и подела рада
Друштвено раслојавање
Статусне групе
Друштвена покретљивост
Насеља и становништво
Друштвене промене
Промене у савременом друштву - глобализација и њене последице

II Држава и политика

Шта је политика?
Појам и врсте демократије
Појам и врсте суверенитета
Држава - појам, елементи, врсте
Државни симболи
Највиши државни органи власти
 Народна скупштина
 Шеф државе
 Влада
Организације грађана: политичке партије, покрети и НВО
Бирачко право и избори
Државно и територијално уређење
 Аутономија
 Локална самоуправа

III Устав и правна држава у Републици Србији

Појам устава и развој уставности
Врсте устава
 Структура устава
Право и правни поредак, владавина права; уставност и законитост
Историја уставности Србије
 Уставна историја Србије до Другог светског рата
 Уставна историје Србије након Другог светског рата
Уставни суд Републике Србије
Правосудни систем Републике Србије

IV Грађанин и његова права и слободе

Грађанин и његова права и слободе - појам, развој, заштита
 Заштита права и слобода грађана у Републици Србији
Врсте људских права и слобода
 Лична људска права и слободе
 Политичка права и слободе човека и грађанина
 Економске и социјалне слободе и права човека и грађанина

Остале слободе и права човека и грађанина

Културна права

Права солидарности

V Култура и друштво

Култура и цивилизација

Елементи културе

Врсте културе

Монотеистичке религије

Јудаизам

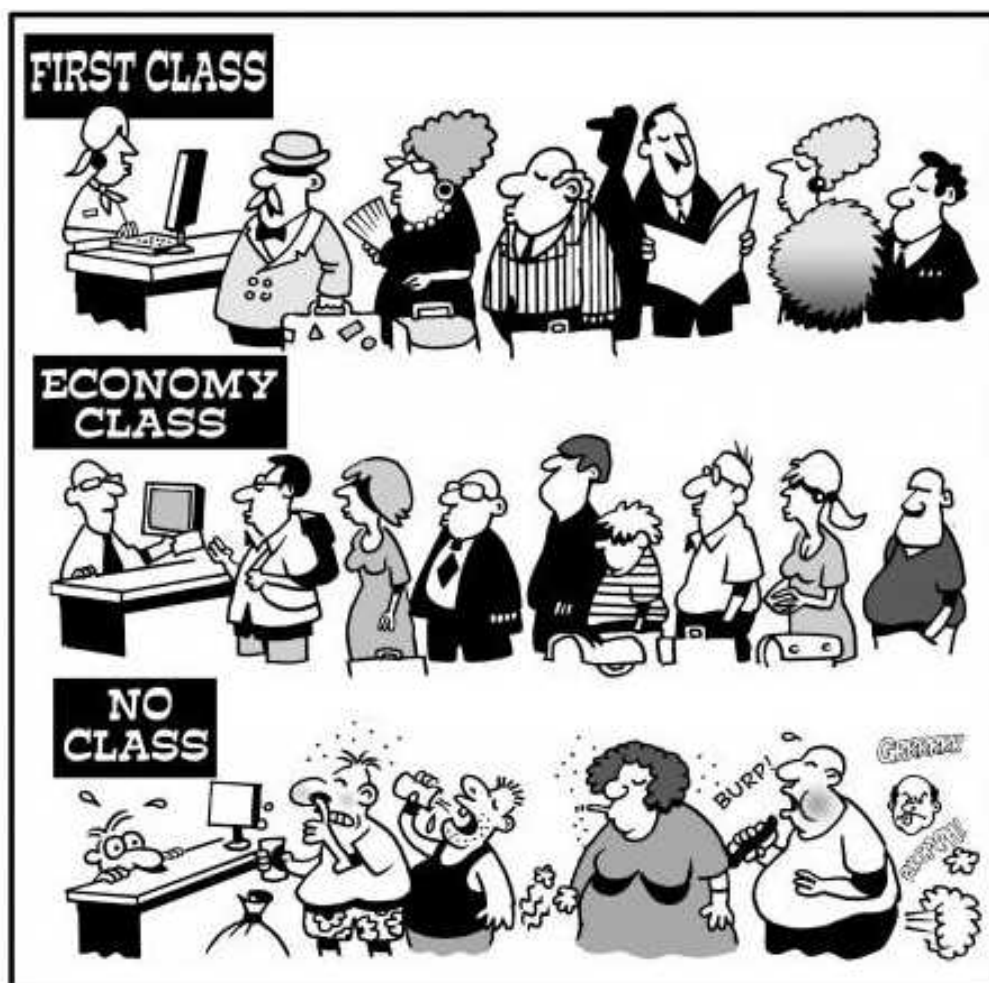
Хришћанство

Ислам

Обичаји и морал

Уметност

Структура и организација друштва

Друштво као предмет социологије

Социологија је настала у 19. веку, у време дубоких криза које су потресале Европу након грађанских револуција, пре свега Француске револуције, које су омогућиле успостављање модерних друштава. Њен задатак је био да објасни узроке, али и последице тих криза, као и да, колико је то могуће, предвиди будућа дешавања.

Добила је назив по латинској речи *societas*, што значи друштво и грчкој речи *logos*, што значи наука. Нову науку је Огист Конт најпре назвао социјална физика, потом социологија. Назив социјална физика потицао је од идеје да се проучавање друштва може и треба водити принципима и методама природних наука, тј. да се друштво може проучавати као било који организам.

Данас живимо у времену када се у свету дешавају значајне промене које, посредно или непосредно, утичу на све нас. Ту се, пре свега, мисли на:

- развој информатичке технологије
- пораст незапослености
- ратове у многим регионима света
- тероризам
- повећање стопе развода брака, итд.

Све ове појаве су део друштвене структуре, па тиме и предмет **социологије**, која има задатак да их објасни на објективан и научни начин.

Поред социологије постоје и друге друштвене науке (економија, историја, психологија, политикологија, антропологија...), па је битно одговорити на питање: **по чему се предмет социологије разликује од предмета других друштвених наука? Или, како социологија дефинише друштво?**

Друштво је широк појам и може се односити на:

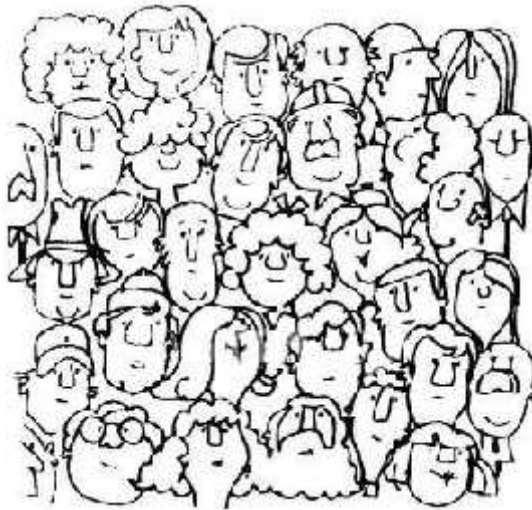
- мале групе пријатеља
- спортско друштво
- становништво једне државе, али и
- цело човечанство.

За све њих је заједничко то што представљају **скуп појединаца**, који се понашају на сличан начин или имају неке друге сличне карактеристике (порекло, језик, територију на којој живе, итд.).

Номиналисти виде друштво као скуп појединаца, тј. сматрају да је друштво само име (лат. *poten*) за мрежу односа који се успостављају међу њима.

Неки теоретичари тврде да је **друштво** појава која је **изнад појединца**, трајнија од својих чланова и која утиче на њихово понашање (нпр. ако неко својим понашањем крши друштвена правила, изазваће презир, осуду, негодовање околине).

И једно и друго тумачење је прихватљиво, а разлика је у томе да ли су предмет нашег истраживања односи у малим групама или у великим друштвено-историјским целинама.

Све науке можемо поделити према:

- предмету: а) природне (опште и посебне)
б) **друштвене** (опште и посебне)
- методу: а) историјске (описују везу конкретних појава у одређеном времену и простору: када, где, како се дешавају)
б) **теоријске** (објашњавају зашто се нека појава дешава; теже да открију опште услове у којима једна врста појава утиче на другу врсту појава, независно од конкретног времена и простора)
- циљевима и задацима: а) **основне** (фундаменталне)
б) примењене (техничке)

Социологија је општа друштвена, теоријска и основна наука о друштву.

Конкретније, социологија, као **општа** друштвена наука, проучава **све** друштвене појаве, а не само поједине сегменте друштва, као економија, политикологија, антропологија, право...):

- сва деловања и понашања
- све друштвене односе
- све друштвене творевине (групе, установе, организације)
- све друштвене промене (раст, развој, прогрес)
- односе: друштво - природа (социјална екологија)

Такође, важно је напоменути да је занимају појаве које су **масовне** и које се **понављају** кроз историју (нпр. рад, рат, породица), а оне које су случајне и пролазне и које се односе на веома мали број људи, нису предмет ове науке (нпр. један незапослени човек у великом граду или један разведени брак у њему).

Теоријска наука је јер ОБЈАШЊАВА зашто се нека појава дешава - тражи њене УЗРОКЕ, независно од конкретног времена и простора (тежи да открије опште услове у којима једна врста појава утиче на другу врсту појава).

На послетку, социологија је и **основна** друштвена наука јер дефинише појмове и служи као полазиште за све посебне друштвене науке и поље је на ком се стичу сви посебни резултати тих наука. Основне науке теже да открију истину о свом предмету проучавања релативно независно од тога да ли се њихово знање може непосредно практично применити.

Социологија заступа **глобални приступ** друштвеним појавама – свака појава се разматра у ширем склопу појава с којима је не/посредно повезана.

У пручавању друштва користимо појмове **структура и систем**.

Структура (састав, грађа) се односи на питања:

- од чега је друштво састављено (који су његови **елементи**) и
- какви су **односи** између тих елемената.

Систем одговара на питање:

- како друштво **функционише**
- како је друштво организовано.

Структура друштва нам указује на постојање великог броја група, установа и организација (предузећа, школе, болнице, итд.), чији је задатак да обављају улоге битне за функционисање, тј. одржање друштва као целине, **система**.

Основни НАУЧНИ ПРИНЦИПИ којима се и социологија води у проучавању друштва су:

- ОБЈЕКТИВНОСТ - реалност, вредносна неутралност
- ПОУЗДАНОСТ - проверљивост истраживачког поступка
- ПРЕЦИЗНОСТ - јасно и тачно логичко објашњење појма
- СИСТЕМАТИЧНОСТ - стварање теорија¹ које повезују што више научних закона у логичку целину (систем)
- ОПШТОСТ - наглашавање целине и уочавање одређених правилности у друштву
 - занемарује се појединачно, пролазно и површно
 - истиче се оно што се односи на велик број појава исте врсте, оно што је заједничко, трајно и суштинско својство тих појава

¹ Теорија је скуп идеја којима се нека појава објашњава.

МЕТОД (methodos, грч. - пут, начин) социолошког истраживања обухвата неколико фаза које ћемо укратко представити.

ФАЗЕ СОЦИОЛОШКОГ ИСТРАЖИВАЊА

ПРИПРЕМА ИСТРАЖИВАЊА

1. ИЗБОР И ФОРМУЛАЦИЈА ТЕМЕ (ШТА?)

- проучавање постојеће литературе о теми и **секундарних** извора података (ранија истраживања, статистички подаци, новински извештаји...)

2. СТВАРАЊЕ ПЛАНА ИСТРАЖИВАЊА

- постављање **хипотезе** (претпоставка, прелиминарно објашњење неке појаве, решење проблема засновано на досадашњем знању)
- Одређивање **узорка** (КОГА?)
- узорак треба да буде **репрезентативан** ("друштво у малом")
- избор **технике** истраживања (КАКО?) зависи од предмета и циља истраживања
- планирање **буџета** истраживања

ПРИКУПЉАЊЕ И СРЕЂИВАЊЕ ИСКУСТВЕНЕ ГРАЂЕ

3. ПРИКУПЉАЊЕ ПОДАТАКА

- **примарни** подаци су они који се скупљају током истраживања

За прикупљање података се користе следеће **ТЕХНИКЕ**:

- ПОСМАТРАЊЕ БЕЗ УЧЕСТВОВАЊА
 - представља **научно посматрање** неке појаве чије испољавање се систематски бележи, које се одвија према утврђеном плану и са одређеним циљем
 - **недостаци**: мора се чекати да се појава догоди, не може се посматрати прошлост, душевна стања, нити оно што се деси изненада и брзо
- ПОСМАТРАЊЕ СА УЧЕСТВОВАЊЕМ
 - суживот са људима који су предмет истраживања
 - **истраживач се представља као члан групе**, да његово присуство не би утицало на понашање људи
 - користи се у антропологији, етнологији (проучавање племена), за проучавање затворених и тајних група (нпр. секте), имиграната, односа у предузећу, школи...
- АНКЕТА - писмено прикупљање података
 - користи се у **квантитативним истраживањима**, којима је циљ прикупљање података о великом броју људи

- најпрактичнији облик је **упитник** (нпр. попис становништва)
- **недостаци:** људи често не желе да говоре истину о ономе што истраживача занима, те треба пажљиво бирати саговорнике и начин вођења разговора
- ИНТЕРВЈУ – усмено прикупљање података
- користи се у **квалитативним истраживањима**, тј. са мањим бројем испитаника значајних за предмет истраживања, нпр. студија случаја (животна прича)

4. СРЕЂИВАЊЕ ПОДАТАКА

Након што је обављен тзв. теренски део посла - прикупљање података, приступа се њиховом сређивању које је може извршити помоћу различитих техника:

- **КЛАСИФИКАЦИЈА** - сређивање података према врсти
 - мора бити исцрпна и доследна
 - најчешће се користе типологије на основу више битних особина, нпр. типологија група: велике / мале, отворене / затворене, лабаве / чврсте
- **МЕРЕЊЕ** - разврставање података према величини (броју)
 - доприноси прецизности података и треба га примењивати када год је могуће
- **СТАТИСТИЧКО** сређивање података - израчунавање просека, трендова, корелација, приказивање помоћу графикана, итд.
- **АНАЛИЗА САДРЖАЈА**
 - техника за сређивање квалитативних података
 - мери се учесталост понављања речи (имена, фраза), контекст њихове примене и начин на који се саопштавају, на основу чега се закључује о схватањима, вредностима и намерама одашиљача порука

5. ТУМАЧЕЊЕ И АНАЛИЗА ПОДАТАКА

- циљ је довођење у везу резултата истраживања са постојећим знањем о проучаваној појави, тј. **потврђивање или одбацивање почетне хипотезе**
- да би утврдили стваран узрок неке појаве, социолози користе:
 - **УПОРЕДНИ МЕТОД** - нпр. упоређује се једна појава у различитим историјским периодима, или у друштвима сличне развијености (нпр. стопа абортуса у Србији и Босни и Херцеговини или абортус у Србији кроз историју)
 - **МУЛТИВАРИЈАНТНУ АНАЛИЗУ** - проверава се утицај више различитих фактора на једну појаву (нпр. утицај старости, рода, степена образовања, економског положаја на став према уласку Србије у Европску унију)

* Експеримент је у друштвеним наукама немогућ или ограничен. Зашто?

- не могу се, као у лабораторији, изоловати и контролисати разни фактори који делују на друштвене појаве
- неетичан је, њиме се интервенише у људске животе
- неадекватан је - људи могу да подешавају своје понашање знајући да су део експеримента

Друштвене групе

Самим чином рођења постојемо чланови појединих друштвених група и институција - стичемо породицу, добијамо држављанство, итд. Током одрастања број и врсте група и институција којима припадамо најчешће се умножава. Кроз њих ми ступамо у различите друштвене односе, бивамо део друштвених промена, заправо пролазимо кроз целоживотни процес социјализације или једноставније речено - учимо да живимо у друштву, да га разумемо као и наше место у њему, како бисмо му се прилагодили и/или га мењали.

Друштвене групе су друштвене творевине или основни елементи у структури сваког глобалног друштва. Уколико их у једном друштву има више, то оно има сложенију структуру.

Друштвену групу чине двоје или више људи који се налазе у међусобном (друштвеном) односу и имају свест и осећање о постојању тог односа. Њихов значај је у томе да повежу појединца са широм друштвеном заједницом и да га оспособи да обавља различите улоге. Није свака skupина људи група, припадници групе о себи мисле као о „МИ“.

Људи се повезују у групе на основу: сродства, заједничка делатност, слична интересовања, интереси, исти или сличан друштвени положај, исто порекло, заједничка искуства, заједнички интереси, међусобна приврженост чланова...

Групе можемо делити на различите начине, у зависности од тога шта је заједничко за њене чланове. Тако постоје:

- **сродничке** (породица, род, братство)
- **функционалне** (заједничка делатност, нпр. економске, политичке, верске, културне – Савез рачуновођа и ревизора Србије, политичка странка, верска заједница, културно-уметничко друштво, итд.)
- **статусне** (касте, сталежи, класе, слојеви, елита)
- **територијалне** (село, град)
- **културно-историјске** или **етничке** (племе, народ, нација)
- **референтне** - узор, групе на које се угледамо, у односу на које градимо свој систем вредности, ставове, понашање, до чијег мишљења нам је стало, које су нам важне у обављању наше професије (нпр. породица, вршњаци, спортисти, научници)
- **маргиналне** (инвалиди, стари, незапослени, сиромашни, наркомени...)

Разликујемо, такође и :

- према степену личне блискости чланова:
 - а) **примарне** - лични, присни, емотивни односи који могу довести и до конфликта; мноштво заједничких активности, дуготрајне везе; мањи број чланова (нпр. породица, пријатељи)
 - б) **секундарне** - безлични, површни односи, краткотрајне везе, неколико заједничких активности, инструментализованих; већи број чланова; у оквиру секундарних група могу настати мање, примарне групе (нпр. предузеће, одељење)
- према степену формализације односа међу члановима:
 - а) **формалне** - формирају се и функционишу у складу са прописима – законом (нпр. предузеће, политичка странка, школско одељење)
 - б) **неформалне** - настају спонтано (нпр. група пријатеља)
- према могућности уласка и изласка из групе:
 - а) **затворене** (нпр. секта, масони)
 - б) **отворене** (нпр. путници у аутобусу, публика на бесплатном концерту)
- према трајности чланства:
 - а) **привремене** (нпр. чланство у теретани)
 - б) **трајне** (нпр. породица, држава)
- према бројности чланова:
 - а) **велике** (нпр. држава)
 - б) **мале** (породица, група пријатеља)
- према структури моћи у групи:
 - а) **ауторитарне** - издваја се једна или више особа које се намећу као вође групе
 - б) **егалитарне** - сви чланови су релативно једнаки, односи су демократични

- према степену и квалитету повезаности чланова:
 - а) **скупови** (лабаве, површне, краткотрајне, случајне везе међу члановима)
 - б) **заједнице** (присне, трајне, солидарне везе међу члановима)

Сва наведена обележја се укрштају и међусобно повезују приликом социолошког проучавања друштвених група.

друштвена група

Такође, треба поменути и групу о којој се говори као о гомили (руљи) то је група којом управљају емоције, у којој се појединци понашају на агресиван начин и код њих није изражена свест о одговорности за властите поступке („хулигани“).

„Гомиле су увек играле знатну улогу у животу народа; та, међутим, улога никада није била тако важна као данас. Бесвесно делање гомила наместо свесне радње појединаца - ово је једна од карактеристика нашег века.“

Гистав Ле Бон „Психологија гомила“

Друштвене организације и установе

Друштвене организације су велике, секундарне, формалне друштвене групе створене ради што ефикаснијег постизања одређених циљева. У њих се чланство укључује добровољно и оно доноси прописе о међусобним односима.

Можемо их одредити и као уобличену и устаљену мрежу улога и положаја која одржава на окупу чланове једне групе и усклађује њихово узајамно понашање док заједнички обављају неко друштвено деловање.

Ту спадају, нпр. политичке странке, спортски клубови, предузећа.

Друштвене организације посредују између друштвених група и друштвених институција тако што омогућују да организована група обавља установљену делатност. Неорганизована група не само да не може ефикасно да делује, већ не може ни да опстане.

У организацијама постоји прецизно утврђена **хијерархија** односа у зависности од улога и положаја њених чланова. Колико ће једна организација бити успешна, зависи од више фактора:

- од способности људи у постизању циљева
- од међусобних односа унутар ње
- од друштвеног окружења (конкурентске и партнерске организације, економски, технолошки, политички услови).

Најбољи пример за добру организацију је **БИРОКРАТИЈА**.

Појам бирократија је настао у 18.веку од речи *bureau*, франц. - канцеларија, *kratein* грч. владати, што у дословном преводу подразумева владавину канцеларијских чиновника.

Све организације имају бирократско устројство. Према Макс Веберу бирократија је најефикаснији начин организације било ког посла, нпр. држава, црква, војска, партија, спортски клубови, предузеће, удружење, задужбина, затвори... све организације имају бирократско устројство, али ниједна се не понаша потпуно бирократски, али што се више приближава идеалу, њен успех је већи.

ОДЛИКЕ бирократије:

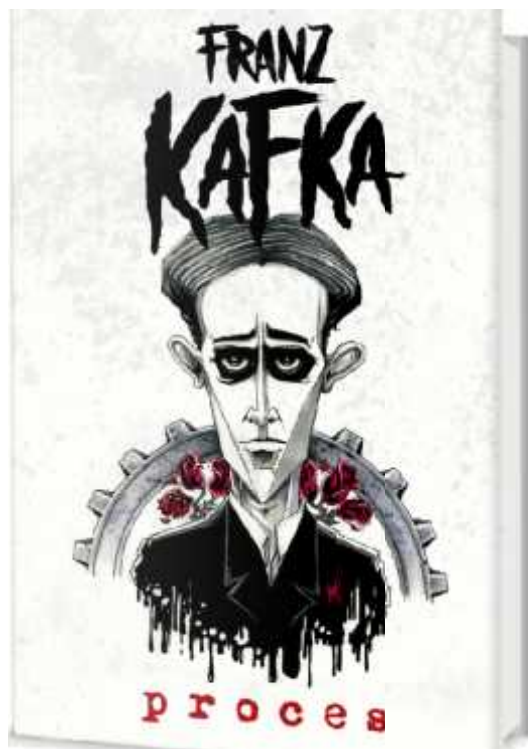
- **специјализација** (подела послова)
- **хијерархија** (вертикално рангирање запослених; подређени/ надређени)
- **предвидивост** у раду (строго поштовање писаних правила)
- **стручност** (положај се заузима на основу знања и искуства)
- **безлични**, формализовани односи (одвојене службене дужности и приватан живот по принципу *Sine ira et studio* - без мржње и наклоности... непристрасно, објективно судити)
- **циљно рационално** деловање (одређен је циљ и бирају се најефикаснија средства за његово остварење)

ВРСТЕ организација:

- **УТИЛИТАРНЕ** у којима се остварује материјална корист (нпр. предузеће, банка)
- **ДОБОВОЉНЕ** у којима се задовољавају духовне потребе (нпр. политичка странка, културно уметничко друштво, верска заједница)
- **ПРИНУДНЕ** за циљ имају преваспитање и припадност је противна вољи чланова (нпр. затвор, болница, поправни дом, старачки дом, донекле и школа)

„Кад кажем организација, кажем олигархија.“ Роберт Михелс

Мала и добро организована група скоро увек је моћнија од веће, али лоше организоване или дезорганизоване групе. Друштвене организације се могу назвати „полугама друштвене моћи“ пошто је „моћ групе у њеној организацији“. Роберт Михелс је ово назвао „**гвозденим законом олигархије**“. Тврдио је да свака организација, па и демократска постепено извргава у олигархију², пошто се на врху сваке организације нужно одвија концентрација моћи.

Препорука за читање и гледање:

„Процес“ Франц Кафка

„Праву вредност имају само честите личне везе, и то с вишим службеницима, под којима се, наравно, подразумевају само виши службеници нижег ранга.“

Услед јачања бирократске моћи долази до **дисфункције** (неуспешно функционисање неког елемента у систему), најчешће је то:

- ОТУЂЕЊЕ — људи служе организацији, уместо она њима, запостављају се циљеви
- РИТУАЛИЗАМ — ригидно придржавање правила, чак и на штету организације
- ИНЕРЦИЈА — измишљање и умножавање непотребних послова
- ОЛИГАРХИЈА — концентрација моћи у малој групи људи при врху бирократске пирамиде

Друштвене организације омогућују да организована група обавља установљену делатност. Посредује између друштвених група и институција. Остало нам је још да откријемо шта су друштвене институције или како их још називамо - друштвене установе.

² Олигархија је владавина мале групе људи; реч је настала од oligoi, грч. - мало њих, archo, грч. владам.

Друштвене установе

Друштвене установе или, како се још називају, институције су друштвене творевине у којима се **обављају значајне делатности** у складу са законом на устаљен начин. Њихов рад је општеприхваћен. Најчешће их ствара држава, која истовремено потврђује чланство и доноси прописе о раду, али могу бити и у приватном власништву.

Такође, друштвене институције можемо дефинисати као **установљене (устаљене) обрасце понашања** који су друштвено **прихваћени** и значајни за одржавање и функционисање друштвеног поретка.

На пример, мафија има све одлике институције, али њена делатност није друштвено прихваћена, тј. у супротности је са интересима друштва и са законом, те је не можемо третирати као институцију.

Да би једна институција функционисала потребно је да у њој постоји сагласност о основним вредностима (вредносни консензус) и да правила деловања и понашања буду усклађена тако да, заједно са расположивим средствима, омогуће остваривање циљева.

У зависности од тога које врсте делатности обављају, установе делимо на:

- биолошко - репродуктивне
- економске
- политичке
- културне су најразноврсније:
 - васпитно - образовне
 - научне
 - јавно - информативне
 - уметничке
 - верске
 - здравствене
 - установе социјалне заштите
- забавно - рекреативне

Дакле, друштвене институције:

- НИСУ групе, већ строго дефинисани **ОДНОСИ** између људи који су широко прихваћени
- обављају значајне друштвене делатности у складу са законом
- најчешће их оснива држава, али могу бити и приватне
- држава може и не мора бити гарант институционализованих односа (санкције)

За успешно функционисање једног друштва неопходно је да његови делови - групе, установе и организације, добро обављају своје улоге.

Питања:

- Да ли си емотивно везан за место свог рођења (болницу)? Зашто?
- Да ли је утицај организација увек позитиван? Објасни на примеру.
- Која је разлика између организација и институција?

Народна банка Србије у Београду и средња школа „Светозар Милетић“ у Новом Саду

Брак и породица

Када говоримо о друштвеним групама и њиховом значају породица, свакако, заузима прво место. За њу се често каже да је најмања, најважнија и најсложенија друштвена група, која се током дугог периода историје издвојила из већих сродничких група - родова и братстава. Породице, углавном почивају на моногамном браку, мада је у прошлости, а негде и данас, постојала полигамија.

Брак је законом уређена заједница мушкарца и жене. У неким државама су законом признати и истополни бракови, нпр. у Словенији, Холандији, Белгији, Шпанији, Норвешкој, Шведској, Португалији.

Врсте брака:

а) у зависности ко га признаје може бити:

- **обичајни** - типичан за првобитну људску заједницу
- **црквени** - брак као „света тајна“, склапа се пред црквеним органима и санкционише верским нормама
- **грађански** - настао у модерном друштву, склапа се пред државним органима (матичар) и држава га санкционише правним нормама
- **фактички** (конкубинат) - ванбрачна заједница трајнијег значаја, на којој се може засновати породица; данас су супружници и деца из ванбрачних заједница правно изједначени са онима из формалних заједница
 - предбрачна кохабитација - веза пре брака
 - постбрачна кохабитација – удовац/удовица нађе партнера

б) према броју партнера може бити:

- **групни** - група жена ступа у брак са групом мушкараца, у тзв. „примитивним“ друштвима
- **полигамни** (грч. poli - много, gamos - свадба) – брак са више партнера:
 - а) полигинија – брак мушкарца са више жена
 - б) полиандрија – брак жене са више мушкараца
- **моногамни** (грч. monos - једини, gamos - свадба) – брак са једним партнером
 - * искључен инцест
 - * брак је озакоњен
 - * матријархат је замењен патријархатом

Породица је примарна био-психо-социјална заједница родитеља и њихове рођене или усвојене деце. Породица је сродничка заједница. **Сродство** је друштвено-културно-историјска категорија и темељи се на забрани родоскрвнућа, тј. забрани кршења инцест табуа. Ова забрана је једна од првих друштвених норми и културних творевина која разликује људску заједницу од животињског чопора.

Врсте сродства:

- крвно - природно, између биолошких сродника, сродство по рођењу
- адоптивно - настаје усвајањем детета
- тазбинско - настаје удајом или женидбом (тазбина је породица супруга/е)
- духовно - кумство, побратимство, посестримство

Породица је одувек имала исте функције, само се начин њиховог остваривања разликовао од епохе до епохе. Њене **функције** су:

- биолошка - рађање, прокреација
- економска - обезбеђивање материјалних услова за живот
- психолошко-емотивна - пружање осећаја љубави, подршке, разумевања
- социјално - васпитна - први и најважнији актер социјализације
- сексуална - односи између супружника

Развој породице

Породица се темељи на браку као друштвено признатој вези мушкарца и жене. И брак и породица имају дугу историју коју можемо пратити кроз три друштвено-историјска раздобља:

- **ТРАДИЦИОНАЛНА друштва** имају најдужу историју која обухвата првобитну заједницу, робовласништво и феудализам. Названа су аграрним јер је пољопривреда била основна делатност, поред лова, пре, и трговине и занатства, касније. У Европи традиционална породица преовладава до краја 18.века, а у нашим пределима до краја Другог светског рата.

проширена породица се у Србији називала и задруга

Основне карактеристике породице у целом овом раздобљу су:

- **проширена** породица (код нас је то породична задруга) коју чине директни и бочни сродници - уз родитеље и породице њихових браће и сестара
- да имају **патријархални** карактер, што значи да главну улогу у доношењу важних улога имају мушки чланови породице
- породица је, пре свега, **произвођачка** заједница, а не само **потрошачка**
- пошто је пољопривреда захтевала бројну радну снагу, било је неопходно да породице имају много деце, неретко и више од десеторо; то се постизало веома **високим наталитетом**, који је био праћен и високим морталитетом новорођенчади услед неадекватне хигијене и теже доступности или неповерења у лекаре
- деца су рано почињала да раде
- мање се улагало у школовање деце, нарочито женске
- у брак се ступало рано, са биолошком зрелошћу и о њему су одлучивали родитељи супружника - **уговорени бракови**
- стопа развода је била занемарљиво ниска
- сигурност, колективни идентитет (нема слободе личности - МИ је важније од ЈА)

• **МОДЕРНА индустријска друштва** настају развојем индустрије и капитализма, крајем 18. века, а одлике породице тог раздобља су:

- проширену породицу замењује **нуклеарна**, коју чине само родитељи и деца
- она више није произвођачка, већ **потрошачка** заједница
- мање је деце из економских разлога (миграције у градове, школовање деце)
- и даље има **патријархални** карактер, мушкарац одлучује
- у индустрији су најчешће запослени само очеви, иако су чланови веома сиромашних породица запослени сви, укључујући и децу, у екстремним случајевима и ону старости тек 3-5 година.
- старосна граница уласка у брак се помера и условљена је не само биолошком, већ и стицањем економске самосталности супружника

- о браку све више одлучују супружници и он се најчешће склапа **из љубави**; предбрачне везе постају нормална појава
- кидају се родбинске везе, сроднички односи губе на значају.

модерна породица

- **САВРЕМЕНА, постиндустријска друштва** почињу да се развијају од 70-их година 20. века са, новом информатичком технологијом. Друштво се трансформише, а у њему и породица. Најочљивије су следеће промене:

- старосна граница уласка у брак се и даље помера
- **расте стопа развода** бракова, па се повећава број породица са једном родитељем
- мушкарци су све више укључени у обављање кућних послова
- мање је физичког кажњавања деце
- расте број породица
- са једним дететом / једним родитељем / без деце / самачких домаћинстава
- породица постаје детецентрична (дете – пројекат родитељских амбиција)
- породични односи све више зависе од сарадње и емоционалне комуникације чланова.

савремена породица

У настајању ових промена значајну улогу су одиграли феминистички покрети шездесетих година 20. века и већа економска самосталност жена због школовања и запошљавања.

Ипак, најзначајнија промена се огледа у томе да супружници креирају своје односе на љубави, привржености једни другима и међусобном разумевању.

Често се намеће питање: каква је будућност породице и брака. Да ли су у кризи и од чега то зависи?

Породица и брак су у великој мери условљени економским, политичким и културним факторима.

Породична патологија

Сведоци смо пораста свих облика насиља у којима су жртве најчешће жене и деца. Такође смо сведоци пораста стопе развода брака. Социолози настоје да дају одговор о узроцима, али и последицама ових појава.

Распад брака се може јавити у више облика:

- **развод** је законски прекид брака
- брачни партнери живе **растављено**, немају заједничко пребивалиште, брак није правно поништен
- **празни бракови**, партнери живе заједно, брак није поништен, али не испуњавају брачне обавезе (тзв. брак „на папиру“)

Занимљиво је напоменути да **насиље и економска криза нису** главни разлози развода бракова, пошто су они постојали и у традиционалним друштвима, а развода је било мало.

лево: Кампања против насиља над женама (нацртао Alessandro Palombo) десно: развод

Као главне **разлоге** развода бракова данас социолози наводе:

- виши степен очекивања од брака (лично задовољство је на првом месту)
- мешање родитеља/ породице у брак
- развод је постао јефтинији и једноставнији
- смањење јавне осуде развода
- већа самосталност жене.

Највише стопе развода бракова су у Финској, Белорусији, САД, Шведској (око 51-55%), а најниже у Јапану, Индији (око 1-2%). У Србији се разведе сваки пети брак, тј. стопа развода бракова је око 20%.

Насиље у породици је „понашање којим један члан породице угрожава телесни интегритет, душевно здравље или спокојство другог члана породице“. (Породични закон Србије)

Најчешће жртве насиља у породици су:

- **деца** (нарочито предшколског узраста) и
- **жене**
- све више се говори и о мушкарцима, али и старим члановима у проширеним породицама.

Најчешћи насилници су **родитељи** (над децом), **мужев**и (над супругама).

Узроци:

- породични односи су испуњени емоцијама (љубав-мржња-агресија-емотивно помирење)
- друштвена прихваћеност насиља као васпитне методе („батина је из раја изашла“)
- девијантно понашање (алкохолизам, наркоманија)

Питања и задаци:

1. Са којим се проблемима данас сусрећу породице код нас и да ли их могу самостално, без подршке шире друштвене заједнице, њени чланови решавати успешно?
2. Који су узроци и последице партнерског и породичног насиља, колико је оно учестало, у којим облицима се јавља и ко су најчешће жртве?
3. Пронађи податке о породичном насиљу у другим државама.

Рад и подела рада

Када смо се бавили предметом социологије, онда смо констатовали да ова наука проучава све оне друштвене појаве које су масовне и које се односе на велики број људи. Таква друштвена појава је **рад**. Њиме се баве многе науке: економија, ергологија, психологија, социологија, медицина, антропологија, право и друге.

Социологија рада је настала 1920-их година у САД из експеримента у фабрици *Western Electric*, у тзв. Хоторнској студији. Њен оснивач и један од учесника у експерименту је психолог Елтон Мејо.

Тешко је дати јединствену дефиницију рада, па се зато наводе његове основне **карактеристике**:

- свесна и сврсисходна човекова активност
- процес стварања употребних вредности
- прилагођавање природе људским потребама
- друштвено деловање (делатност)

За социологију, рад је важан из више разлога:

- радом човек обезбеђује **материјалне услове егзистенције**
- од врсте рада зависи и његов **положај у друштву**.

Ова наука полази од **рада као друштвеног деловања**, а под тим појмом се подразумева свака свесна човекова активност којом људи постижу различите ефекте, било на:

- природи / предметима
- на групи људи
- другом човеку, или на
- самом себи.

Тако у рад убрајамо не само производњу материјалних добара (нпр. хране), већ и лечење, образовање и васпитање, бављење спортом, разговор...

радница у фабрици текстила у Камбоџи

Да би се обавила било која врста рада, неопходни су следећи **услови**:

- људи
- природна и друштвена средина у којој се тај рад обавља
- предмети и средства којима се користи (сировине, алат)
- вредности и норме којима се регулишу и усмеравају сви облици рада.

За разлику од неких других наука, социологију интересују друштвени аспекти рада, а то значи:

- подела рада, њени узроци и последице
- промене у организацији рада
- утицај технологије на појаву нових занимања
- незапосленост, сукоби на раду, штрајкови, итд.

Подела рада се сматра једним од најважнијих покретача укупног друштвеног развоја. Она представља диференцијацију (рашчлањивање) укупног рада на различите начине.

Тако постоји:

- **природна подела рада**
 - по полу и узрасту, настала још у родовским заједницама
- **друштвена подела рада**, код које разликујемо више типова:
 - друштвено-професионална, која доводи до настанка бројних професија
 - класно-слојна, на основу професија које обављају људи припадају различитим класама
 - гранска, са којом настају бројне привредне гране - пољопривреда, индустрија, услужни сектор
 - чиме се обезбеђују добра потребна за друштво.
- **техничка подела рада**
 - подела на специфичне активности унутар самог процеса рада (нпр. увођење бројних специјализација у лекарској пракси), тј. подела радног процеса на радне задатке (нпр. производња мобилних телефона)

Постоје и неке друге врсте поделе рада, као: подела на умни и физички, подела између града и села, регионална подела рада, итд.

Који су узроци и последице поделе рада?

Као **узроке** социолози наводе настанак великог броја нових потреба људи, које се задовољавају на другачији, комплекснији начин.

Последице поделе рада огледају се у:

- већој, бржој и квалитетнијој производњи
- друштвеном раслојавању и неједнакости
- отуђењу човека (рад доживљава као нужност, не као задовољство).
- економској међузависности људи.

Речник:

* плави оковратници – индустријски радници

*бели оковратници – немануелни радници, стручњаци

Сукоби на раду

Штрајк није једини, али је најчешћи облик сукоба на раду. То је осмишљена и привремена обустава рада већине запослених које подржава синдикат као главни преговарач и заступник интереса радника.

Врсте штрајка:

- **тихи** или **бели штрајк** се јавља као намерно успоравање радног процеса и као апсентизам (често изостајање с посла, одбијање преузимања додатних задатака...)
- **организовани штрајк** је онај који има подршку синдиката
- **дивљи штрајк** је побуна дела запослених која нема подршку синдиката.

Синдикат је организација која заступа права и интересе радника.

Незапосленост је један од највећих проблема у сфери рада. Званична стопа незапослености у Републици Србији према подацима из

Врсте незапослености

- **фрикцијска** – време између два посла када појединци губе или својевољно мењају посао, али у кратком року налазе нови
- **структурална** – на тржишту рада постоји потреба за радницима, али квалификације незапослених не одговарају потребама послодаваца
- **циклична** – број незапослених превазилази број слободних радних места
појављује се циклично, у време економских криза, које долазе након периода економских процвата (нарочито тешка за оне из нижих друштвених слојева, припаднике етничких мањина, младе, старија лица пред пензијом)
- **флексибилна** – послови са скраћеним радним временом, послови на уговор (заправо само скривају стварне размере незапослености)

Незапосленост је вишеструки проблем:

- **лични** – губитак прихода и других социјалних привилегија, емотивна несигурност...
- **друштвени** – услед пораста незапослености долази до пораста девијантних облика понашања (алкохолизам, насиље у породици), али и несигурности запослених и страха од губитка посла...

Задаци:

1. Разговарајте са вашим родитељима о професији којом се баве.
2. Уколико је неко од ваших родитеља остао без посла, поразговарајте са њим/њом о проблемима са којима се суочава.

РАЗВОЈНИ ОБЛИЦИ ДРУШТВА	ИСТОРИЈСКИ ОБЛИЦИ РАДА
ПРВОБИТНА ЗАЈЕДНИЦА, до 4000.г.п.н.е. а) дивљаштво – ватра, лов б) варварство - грнчарство	ПОРОДИЧНИ РАД - породица, род, братство, племе - заједничка својина - природна подела рада
РОБОВЛАСНИШТВО, до 476.г.н.е. а) источне деспотије – Египат, Вавилон б) античке – Грчка, Рим	РОБОВСКИ РАД - робови носиоци производње - робови раде све, од физичких, занатских до интелектуалних послова - рад недостојан слободних грађана
ФЕУДАЛИЗАМ, од 476 – 1789.год. • 476. година – пад Римског царства, који се узима као почетак средњег века • 1789. година – Француска буржоаска револуција • МАНУФАКТУРА - <i>manus facere</i>, лат. руком радити - настаје у 14.веку, а преовладава средином 16.века. Производи се стакло, тканине, свила, папир, музички инструменти, оружје, итд. - крајем 18. и почетком 19.века бива потиснута употребом машина у фабрикама, што је означило почетак индустријског капитализма	КМЕТОВСКИ РАД - кметови носиоци производње - рента феудалцу: а) радна (рад одређени број дана на феудалном поседу) б) натурална (феудалцу део производа) в) новчана рента ЦЕХОВСКИ ЗАНАТСКИ РАД - цехови/еснафи су удружења занатлија у средњовековним градовима - занатлија обавља самостално цео процес рада - тржиште локално, производи се за познатог купца МАЛА КУЋНА ИНДУСТРИЈА - породични рад у селу - трговац организује жене за посао - свака кућа обавља део/фазу производње, нпр. предење, ткање, бојање тканине МАНУФАКТУРА - занати, ручни рад - први пут извршена техничка подела рада - цео процес рада организује један човек, који је власник капитала и средстава за производњу
ИНДУСТРИЈСКИ КАПИТАЛИЗАМ • индустријске револуције: - парна машина, Џејмс Ват, 1764.год. - вишефазна електрична енергија, мотор са унутрашњим сагоревањем, друга половина 19. и почетак 20.века	ИНДУСТРИЈСКА ПРОИЗВОДЊА - увођење машина - рад у фабрици - увођење менаџмента (контрола и организација рада) - масовна производња на покретној траци - нижа цена производа - тејлоризам и фордизам*
САВРЕМЕНО ДРУШТВО, од 1970-их год. РАЗВИЈЕНИ КАПИТАЛИЗАМ	ИНФОРМАТИЧКИ РАД - постфордизам - аутоматизација производње - разноврснија производња у мањим серијама - развија се сектор услужних делатности - мења се структура занимања (мењају се, нестају, настају нова) - нови аранжмани запослености (хonorарни, повремени, рад по пројекту, рад од куће, пола радног времена, итд.) - социјална економија, тзв. трећи сектор, НВО, удружења грађана

Друштвено раслојавање

Друштвена подела рада, као што смо већ помињали, условила је хијерархијску поделу друштва на различите **слојеве**, што се уочавало у разликама у:

- материјалном **богатству**
- друштвеној **моћи**, и
- друштвеном **угледу** (престижу).

Ову појаву у друштву називамо **друштвено раслојавање (стратификација, слојевитост)**.

У неким друштвима, као у британском у 17. веку, слојевитост је била уређена законом. То значи да је прецизно утврђен положај сваког човека у том друштву на основу његове имовине и занимања, али и обавезе према држави у виду пореза.

Током историје постојале су различити друштвени слојеви. Тако су у традиционалном индијском друштву постојале **касте**. Ова подела је одређена врстом делатности и преносила се са генерације на генерацију.

У феудалном западноевропском друштву постојали су **сталежи** (племство, свештенство и трећи staleж - грађанство, тј. сви они који немају племићку титулу).

Иако су имовинске разлике биле изражене и међу припадницима касте и сталежа, оне су прикриване верским и обичајним нормама. Припадност сталежу био је условљен пореклом (титулом) и подразумевао је одређени начин живота.

пирамида капиталистичког друштва (1912.год.)

Од модерног (грађанског, буржоаског) друштва до данас, све више се говори о **класама**. Оне настају у **19.веку** у индустријском друштву, укидањем сталежа. То је подела на: вишу, средњу и нижу класу, на основу разлика у имовини и позицији на тржишту.

Друштвени положај се данас може лакше мењати, класе су најотвореније статусне групе. Ова промена се најчешће доводи у везу са променом занимања. Иако је материјално богатство најчешћи мотив мењања друштвеног положаја, и друштвена моћ и углед су, такође, важни.

ДРУШТВЕНИ ПОЛОЖАЈ је **место** које људи заузимају у датој друштвеној структури (и које носи мањи или већи углед). Може бити:

- **приписан** (добијен рођењем, нпр. ћерка/син, престолонаследник)
- **стечен** (резултат личног постигнућа, нпр. студент, супружник, држављанин, затвореник)

Сваки човек заузима више положаја, а најважнији је **мастер положај** на основу кога нас људи идентификују (не/запослена, не/удата, радно не/способна, итд.)

За сваки положај се везује и скуп очекиваних (писаних или неписаних) **понашања** која се називају **ДРУШТВЕНЕ УЛОГЕ**.

Најважнија друштвена улога је **професија**. Међутим, човек заузима мноштво положаја из којих произилазе бројне улоге, те може доћи и до **конфликта (сукоба) улога**.

сукоб улога - особа је истовремено лекар и трговац лековима

Већ је поменуто да место сваког појединца зависи од количине важних друштвених ресурса којима располаже. Да размотримо ближе свако од њих.

Друштвена добра/ресурси

Материјално богатство је имовина, својина, власништво над природним или друштвено-културним добрима.

Својина може бити:

- приватна
- јавна (државна)
- друштвена (мешовита)

Друштвена моћ (утицај) је неједнака могућност људи да доносе одлуке од значаја не само за њих, већ и за друге. Или, то је могућност постизања послушности. Макс Вебер је дефинише као **способност да се другима наметне сопствена воља упркос отпору**.

Постоји више извора, па тако и **врста** друштвене моћи:

- економска – темељи се на својини
- функционална – темељи се на функцији коју појединац обавља
- статусна – проистиче из угледа
- знања и информација – до свих функција се може доћи знањем
- физичка моћ (сила) - најстарија врста моћи
- манипулативна - утицај медија на формирање ставова публике

Друштвени углед је расподела части и престижа међу друштвеним слојевима. Зависи од:

- а) улоге (занимања) коју човек обавља
- б) друштвеног значаја те улоге
- в) начина на који је обавља.

Друштвени углед треба разликовати од **личног угледа**. Уколико појединац одговара **моралним** захтевима заједнице, он има висок лични углед, независно од staleжа којем припада, и обрнуто.

сноб - *sine nobilitate* (без племићке титуле)

скоројевић, новобогаташ - има богатство, али виши друштвени статус стиче тек када прихвати одређени стил живота, у чему успевају, углавном, тек његови потомци

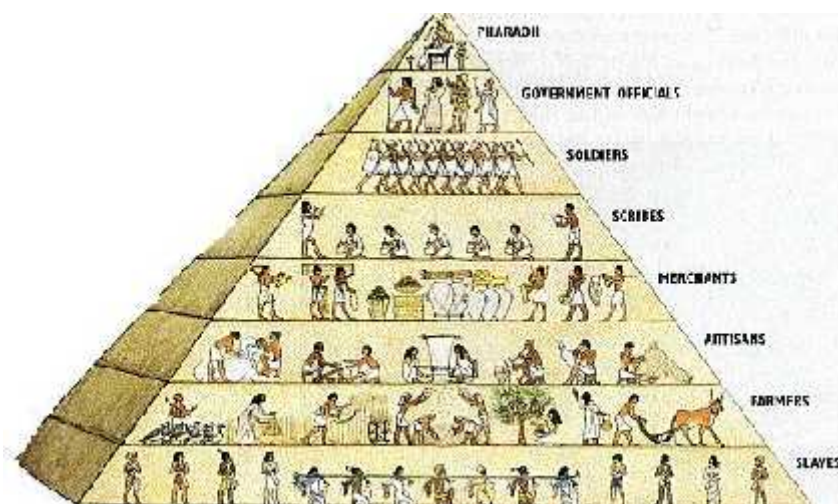
Питања и задаци:

1. Да ли у средини у којој живите уочавате разлике међу људима у богатству, моћи и угледу?
2. Да ли поседовање великог материјалног богатства подразумева и велику моћ и углед?
3. Која занимања код нас омогућавају велики друштвени углед, а која друштвену моћ?
4. Да ли су личне способности појединаца најсигурнији начин у остваривању високог друштвеног положаја?
5. Пронађи четири класе у нашем друштву и повежи их са одговарајућим занимањима.

Статусне групе

Основни системи друштвене стратификације:

- РОПСТВО

- КАСТЕ

Касте су најзатвореније статусне групе које су настале у Индији за време робовласништва, пре више од 3000 година. Припадност касте је одређена врстом делатности и наследна, а прелазак из једне у другу касту је веома ретка појава. Бракови се склапају само између припадника исте касте.

Након стицања независности и Гандијеве реформе половином 20. века ублажени су најтежи облици дискриминације, иако кастински систем ни данас није у потпуности искорењен. Сматрају се најзатворенијим групама, јер је било готово немогуће прелазити из једне у другу.

Касте према хијерархији:

1. Брамани - свештеници
2. Кшатрије – ратничка каста
3. Вајсије - слободно становништво (занатлије, трговци, пољопривредници)
4. Шудре – остали, депривилегована каста која се бави тешким физичким пословима
5. Парије – тзв. недодирљиви, који су изван кастинског система, називани још и „нечисти“ јер обављају послове у вези са нечистоћама и крвљу, веома сиромашни, малтретирани, избегавани, обесправљени, незаштићени слој друштва.

кастински систем

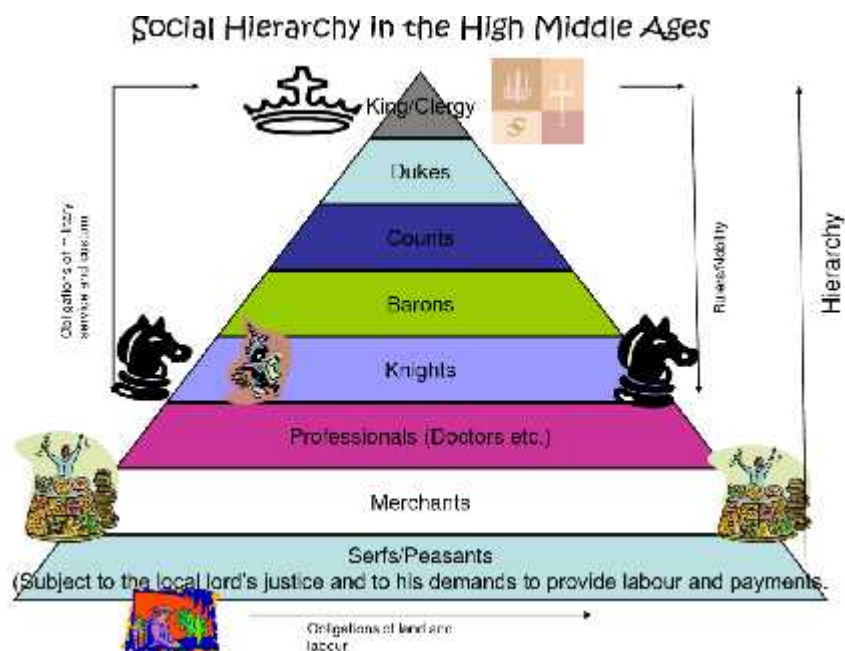
парије у данашњој Индији

• СТАЛЕЖИ

У феудалном западноевропском друштву постојали су **сталежи**, који су углавном засновани на пореклу и правно дефинисани. Ове статусне групе су биле отвореније од касте. Прелазак у виши staleж био је реткост, али могућ захваљујући изузетном таленту, храбрости у ратним походима или богатству - трговци су могли и купити титулу, итд. Такође, било је дозвољено склапање бракова између припадника различитих staleжа.

Сталежи:

1. племство (високо и ниже)
2. свештенство
3. трећи staleж ("обични људи", грађанство тј. сви они који немају племићку титулу)

- **КЛАСЕ**

Велике друштвене групе које се међусобно разликују по имовини (власништву над средствима за производњу) и тржишном положају (понуди и тражњи). Настају у 19. веку, у индустријском друштву, укидањем staleжа. Одликује их већа пропустљивост него у другим типовима стратификације – може се прелазити у више класе и нема ограничења у погледу склапања бракова.

Средином 20. века успоставља се држава благостања у којој свако, без обзира на класно-слојно порекло, може напредовати у складу са надареношћу (способностима) и марљивости.

- **СЛОЈЕВИ**

За разлику од класа, слојеви нису реалне друштвене групе, већ статистичке категорије, које се формирају на основу месечног/годишњег прихода, у аналитичке сврхе, тј. за потребе истраживања.

Слојеви:

1. виши
2. средњи (виши и нижи)
3. нижи (виши и нижи)

класне разлике, Енглеска (1937) и глумци као припадници културне елите

• ЕЛИТА

Назив ове статусне групе потиче од речи *eligere*, лат. - изабрати. Елита је највиша статусна група у сваком друштву (друштвеној структури) – чине је појединци који заузимају најважнија места у најважнијим друштвеним институцијама. То је група одабраних која има велику друштвену моћ јер управља осталима (масом).

Врсте елите:

1. ПРИВРЕДНА елита - заснива се на материјалном богатству
нпр. власници компанија, менаџери
2. елита ВЛАСТИ - заснива се на друштвеној моћи
нпр. шеф државе, премијер, министар, официр, полицајац
3. КУЛТУРНА елита - заснива се на друштвеном угледу
нпр. научници, учитељи, лекари, свештеници, судије, уметници, спортисти)

У идеалном случају, обнављање елите врши се тако што најспособнији појединци из масе заузимају елитне положаје. Уколико се догоди да им приступ елити буде онемогућен, тада може доћи до побуна и нова елита састављена од најспособнијих припадника масе заузима елитне положаје. Ове револуције Вилфредо Парето назива **кружење елита** и додаје да историја представља „гробље елита“. Рајт Милс сматра да се елитни положаји запоседају захваљујући сличном социјалном пореклу, познанствима из школских дана, итд.

Питања:

- Да ли друштвене положаје заузимају најспособнији?
- Ко чини нову елиту и одакле долази њена моћ?

Друштвена покретљивост

Као што постоје промене структуре неког друштва, тако постоје промене унутар ње. То су оне промене које се односе на појединце и мале друштвене групе. Друштвена покретљивост је свака промена слојне припадности - прелазак из једне класе у другу.

Углавном је друштвена покретљивост последица промене занимања.

Постоји:

- **хоризонтална покретљивост**, када људи мењају занимање, али се не мења и њихов друштвени положај
- **просторна покретљивост (миграције)** значи промену места становања.
- **вертикална покретљивост**, када се мења друштвени положај људи.

Може да буде **узлазна и силазна** (када се побољшава или погоршава друштвени положај), **унутаргенерацијска** (када човек мења друштвени положај у односу на претходни) и **међугенерацијска** (када мења положај у односу на родитеље).

пример узлазна унутаргенерацијске и међугенерацијске покретљивости

Узроци ових промена су:

- образовање
- политичка каријера
- склапање брака
- бизнис.

Отвореност класне структуре мери се према:

- а) отворености виших друштвених класа
- б) самообнављању друштвених слојева

Ако је мали проценат људи променио положај у односу на своје родитеље, каже се да је **класна структура затворена**, нпр. деца радника су радници, деца стручњака су стручњаци.

Модерна друштва углавном имају **отворену класну структуру** јер се услед индустријског развоја смањује потреба за занимањима старе ниже класе (мануелни радници, сељаци) и јавља потреба за вишим класама (стручњаци), те се деца радника школују и постају службеници, стручњаци...

Најмања покретљивост је у **кастинском систему** старе Индије, касте су биле наследни и обичајима строго регулисани одвојени друштвени слојеви, а покретљивост, тј. прелазак из једне у другу касту био је немогућ, забрањени приватни односи између припадника различитих каста, па и склапање брака.

У средњовековној Европи постојао је **сталешки поредак** чије су границе биле мало пропустљивије, па је било могуће променити сталеж на основу талента или храбрости.

У 19.веку укинута сталежи и уведен је **класни поредак**. Покретљивост међу класама већа него у пређашњим порецима. Средином 20.века успоставља се држава благостања у којој свако, без обзира на слојно порекло, може напредовати у складу са надареношћу (способностима) и марљивости.

миграције (могу бити добровољне и присилне)

Питање:

1. Какве промене у друштву изазива друштвена покретљивост?

Насеља и становништво

Светско становништво тренутно броји око 7.3 милијарде људи. До 2025. године светска популација бројаће више од 8 милијарди људи.

Демографија је наука о становништву, настала средином 19.века. Њен назив потиче од речи: ***demos*** (лат.) - народ и ***graphein*** (лат.) – писати, описивати.

Становништво или популација је скуп појединаца (становника) који живе на одређеном простору, у одређено време и имају одређене особине.

Основни **метод** демографије: статистика, анкета, интервју, посматрање.

Извори демографских сазнања:

а) попис становништва - организовано прикупљање података о становништву које спроводи држава на својој целокупној територији у редовним временским интервалима (обично сваких 10 година)

Први пописи вршени су још у Вавилону, старом Египту, Римском царству, за пореске и војне потребе и обухватали су само одрасло мушко становништво.

У Србији је први попис извршен **1834. године**, а последњи 2011. али само на територији Србије и АП Војводине.

б) витална статистика – анализира податке о рађеним, умрлим, венчаним и разведеним лицима.

Предмет демографије:

- структура (особине) становништва
- демографски процеси, тј. кретање становништва (природно и механичко)

Особине становништва:

- **биолошке** (пол или род, старост, раса, здравствено стање...)
- **друштвено-економске** (брачно стање, запосленост, економска активност, квалификациона структура...)
- **културно-антрополошке** (писменост, образовање, етничка припадност, вероисповест, религиозност...)

Демографски процеси:

НАТАЛИТЕТ (фертилитет, плодност)

- број **рођених** становника на одређеном подручју
- **стопа наталитета** се изражава као број живорођене деце на 1000 становника током године
- **стопа фертилитета** се мери као број живорођене деце на 1000 жена старости између 15 и 49 година (фертилни, плодни део живота)

МОРТАЛИТЕТ (умирање)

- број **умрлих** становника на одређеном подручју
- **стопа морталитета** се изражава као број умрлих лица на 1000 становника током године
- **стопа морталитета одојчади** се односи на децу која не дочекају први рођендан, а мери се бројем смрти новорођенчади на 1000 рођене деце
- **природни прираштај** = наталитет - морталитет
- да би се израчунала **стопа раста популације** мора се урачунати и природно и механичко кретање становништва (миграција)

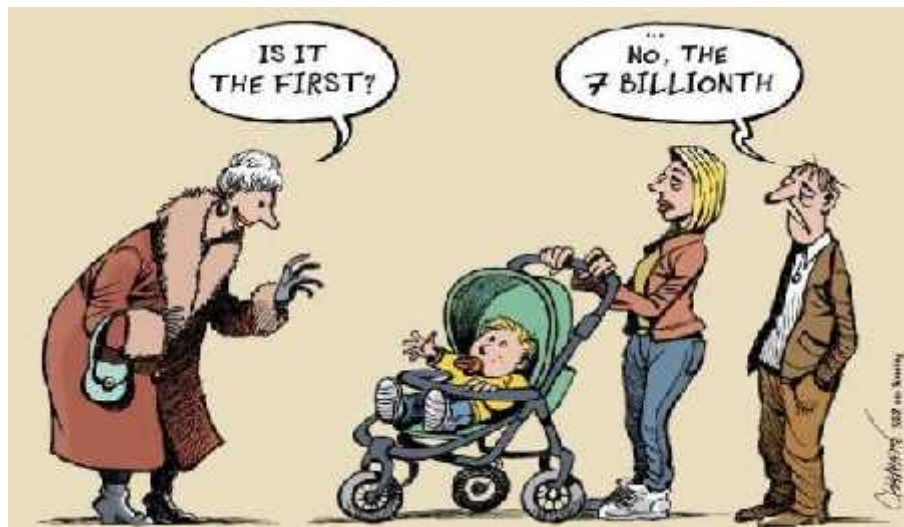
МИГРАЦИЈЕ

- механичко кретање /просторно премештање /покретљивост становништва
- ако се прелази државна граница могу бити: **имиграције** (усељења) или **емиграције** (исељења)
- могу се одвијати **и у оквиру исте земље** (најчешће село-град), чак и одлазак у школу и повратак кући представља премер **дневне миграције**
- могу бити **привремене** или **трајне**
- **разлози** миграција:

а) економске миграције, повезане су са социјалном покретљивошћу (вертикалном) јер се људи обично селе тражећи боље услове за живот

б) присилне миграције услед:

- друштвених конфликта и ратова (избеглице, расељена лица)
- социјалне патологије (трговина људима)
- природних катастрофа (поплаве, земљотреси...)

Демографске промене

У већини **развијених држава природни прираштај је негативан** (низак наталитет, старење становништва – висок морталитет), а **миграциони салдо позитиван** (више имиграната).

У **неразвијеним државама природни прираштај је позитиван** (висок наталитет, млада старосна структура становништва).

“Одлив мозгова” (brain drain) је планетарно кретање младих, високообразованих експерата из области високих технологија, информатичких стручњака, инжењера, лекара, дизајнера, фармацеута... и то претежно самаца, без деце, тј. породице.

Савремена теорија о демографској транзицији тврди да се однос између наталитета и морталитета мора сагледати као процес који се одвија у три фазе:

- 1) **до краја 18. века - равнотежа** високих стопа наталитета и морталитета
- 2) **до средине 20. века - демографска експлозија** изазвана опадањем морталитета услед промена до којих је довела индустријска револуција
- 3) **од половине 20. века - опадање наталитета** и ниска стопа раста популације (нуклеарне породице, потрошачке заједнице).

Како би контролисала демографске процесе држава спроводи **популациону политику** као скуп циљева и практичних мера које за циљ имају досезање оптималног становништва - бројност, ширење високог образовања, запошљавање, развој демократије, ширење благостања, уз очување природне средине и одрживог развоја.

Популациона политика се углавном усмерава на **контролу рађања** и може бити:

- **пронаталитетна** (подстицање рађања) – дечији додатак, пореске олакшице за породице са више деце, продужено породичко одсуство, нпр. у Србији
- **антинаталитетна** (ограничавање рађања) – програми планирања породице, ширење контрацепције, нпр. у Кини.

Насеља

У средњем веку је важило правило да сваки кмет или слуга који би одбегавши од господара живео у неком слободном граду годину и један дан - постајао слободан. Одатле изрека „Градски ваздух ослобађа“. Донекле, она и данас важи за оне који у великим градовима проналазе слободу која не постоји у малим срединама које их притискају. За многе сиромашне

година	градско становништво у %
1800.	3
1900.	14 (12 градова има милион и више становника)
1950.	30 (83 града има више од милион становника)
2008.	50 (400 градова са више од милион, а 19 градова са више од 10 милиона становника; у развијеним земљама 74%, а у неразвијеним око 44% градског живља)
2050.	70 (процена; предвиђа се већи раст градског живља у мање развијеним земљама)

људе град је шанса да пронађу посао и зараде новац. Такође, духовно богатство, лакша могућност политичког организовања, слобода изражавања мисли још је знатно већа у градовима него у селима.

Упоредо са предностима, живот у граду, нарочито великом, доноси и проблеме. Они који не успевају да се интегришу у нову средину, неретко завршавају као жртве различитих порока. Чак и они који су се привикли наилазе на разне препреке - комуналне, социјалне, еколошке проблеме.

Током већег дела историје људи су живели сеоским начином живота - пољопривреда и лов били су основне делатности. Захваљујући индустријализацији, још половином 19.века, Велика Британија постаје прва земља у којој је број градског премашио број сеоског становништва. Ипак, тек 2008. године око 50% укупне светске популације настањује градове.

Насеља су сложене и вишефункционалне друштвено-просторне скупине која настају релативно трајним везивањем појединаца и група за неку одређену територију и њиховим међусобним друштвеним повезивањем (услед просторне близине) у локалну друштвену заједницу.

Насељавање и релативна сталност насеља прва су и најважнија претпоставка без којих не могу настати цивилизована друштва и развијеније културе.

Насеље представља „пројекцију глобалног друштва у простору“, Анри Лефевр:

Глобална организација производње, становања, саобраћаја непосредно утиче на унутрашњу, не само просторну, структуру сваког насеља. Овим функцијама је увек, више или мање, прилагођена друштвена структура сваког насеља и од њих зависи и тип насеља. На пример, индустријализација је утицала на организацију градова (распоред градских зона, саобраћајнице, размештај и везе градских установа, итд.) како би се прилагодили новонасталим потребама индустрије, трговине, културе и свакодневног живота грађана.

У свим друштвима постоје два основна типа насеља: село и град.

Одвајање града од села последица је развоја поделе рада и промена глобалне друштвене организације које су наступиле на прелазу из првобитне родовске заједнице у цивилизацију. Племенске и сродничке организације су потиснуте и замењене просторно-територијалном организацијом - државом.

Град, као ограђен и посебно брањен простор, обично настаје на месту укрштања путева и постаје место трговине и средиште државне власти. Тада село постаје зависно од града као средишта војне, економске и политичке моћи и остаје њему потређено све до данашњих дана.

Село је друштвено-просторна група која историјски настаје обликовањем првих сталних насеља. Ту се појединци и групе, у условима неразвијене поделе рада, повезују у малу локалну заједницу, у којој се баве пољопривредом, станују у заједничкој породичној кући, негују колективну својину, ступају у непосредне односе, међусобно и са природом, стварајући при том особене обрасце мишљења, деловања и понашања, тзв. народну или сељачку културу. Под утицајем индустријализације и тржишне привреде, урбанизација је захватила и села, те је нарочито у развијенијим деловима света све мање значајна подела село-град.

село

Градови су релативно велика, густо насељена места са већим бројем социјално хетерогених становника. У њима је развијенија друштвена и техничка подела рада, концентрисане су главне економске, политичке и културне установе и организације. Они јесу центри моћи и средишта културе, али односи у њима су мање присни, често и отуђени.

Карактеристике града:

- а) **величина** града (класификација у Србији: до 5000 – насељена места, варошице, 20.000-50.000 – средње велики градови, а преко 100.000 – велики градови) - није пресудна за одређење града
- б) **делатност** становништва - непољопривредне делатности
- в) **физичка структура** (просторна - број и уређеност улица, зграда, тргова, инфраструктуре, и естетска димензија)
- г) **функције** града (духовна, политичка, образовна, здравствена, привредна – трговинска, урбана – становање, рад, рекреација, саобраћај, слободно време)

Разлике између села и града

Дихотомија село-град настаје упоређивањем одлике које разликују ова два типа насеља. У стварном животу не постоји тако оштра разлика између њих. Одувек је у граду опстајало оно што је сељачко, као што се из градског простора у сеоску средину ширило и оно добро (осећај слободе, просвета, технологија) и лоше (заразе, болести, криминал). Зато су појмови „село“ и „град“ донекле идеални типови.

Разлике које можемо издвојити на релацији село - град су следеће:

- архитектонско-урбанистичке (спонтано обликовано /плански уређен простор)
- демографске (мања, ређе насељена, неразвијена подела рада/ већа, густо насељена, бројна занимања)
- еколошке (ближе природи / вештачка средина)
- економске (пољопривреда/непољопривредне делатности; природна подела рада/ техничка подела рада; егзистенција/профит)
- социолошке (тип друштвених односа - заједница/скупина, установе и организације - формалне/традиционалне)
- културне (традиција, традиционализам, анонимни аутори/ масовна култура, медији, елитна култура)

Настанак и развој града

Градови ће преовладати над селима и постати истински центри друштвени центри тек када се створе велике државе са јаком централном влашћу која се у њих смешта. У прединдустријској епохи град, иако има политички и културни примат, економски зависи од села и пољопривреде.

Потпуну превласт над селом град остварује тек индустријском револуцијом и урбаном револуцијом - развојем индустријских градских центара (капитал, машине, људи). Међутим, индустријски градови пребрзо расту, те се у њима упоредо са богатством нагомилавају беда, сламови, криминал, који и данас представљају тамну страну градског живота.

Град је *“стање духа, збир обичаја и традиција и утврђених ставова... Није само вештачка конструкција... Он је производ природе и то људске природе.”* (Р.Е.Парк)

Први градови

Настали су **око 9000 г.п.н.е.** - Јерихон (Палестина), Дамаск (Сирија), Библос (Либан). Са појавом сумерске цивилизације, око 4000 године п.н.е. град постаје уобичајен облик насеља - правило, а не изузетак.

Претече ових градова била су насеља са правилном организацијом насељеног простора, по чему се архитектонски разлику град и село. Град није настао пуким увећавањем становника села - настаје оног тренутка када су људи себи, осим преживљавања и продужетка врсте, поставили нови циљеве. О томе сведоче технолошки проналасци (грнчарски точак, ткачки разбој, чамац са једром, календар, писмо, развој науке, итд.), концентрација политичке моћи и религија. На развој и изглед градова утицали су, такође, климатски и географски фактори. На пример, за месопотамијске градове карактеристичне су цитаделе које се развијају генерацијама, док су египатски градови били потпуно отворени, али сваки фараон је градио нову престоницу запустајући стару.

Антички градови

Први антички градови настају на Криту, ипак се Атина сматра највишим изразом онога што се назива античким грчким градом. Била је полис (град-држава) по мери човека - водило се рачуна да град не постане превелик, да испуњава све неопходне функције, али да не гуши људску личност. Од 4. века п.н.е. та слика се мења. Полис се развија, одликују га, између осталог и монументални храмови, широки булевари за многољудне процесије у част владара, агора је средиште јавног живота, незаобилазни су амфитеатри, итд.

Римски градови су плански грађени (блокови зграда, јавне зграде, форуми-тргови), били су отворени без зидина, добро путно повезани о чему сведочи и чувена изрека „Сви путеви воде у Рим“. Но, пренатрпаност је стварала проблеме у њиховом функционисању. Саобраћајне гужве нису биле решиве ни декретима императора о ограниченим или потпуним забранама саобраћаја, а отвореност и путна повезаност су омогућиле лакше пустошење и освајање од стране варвара.

остаци Старог Рима

Средњовековни градови

У раном средњем веку једино што је личило на град били су манастири као својеврсне цитаделе - мале тврђаве у оквиру већег утврђења.

У периоду од 10. до 13. века градови се значајније развијају - убрзан је пораст становништва, раст производње и трговине утиче на ширење градова унутар и око зидина. Иако је тржиште и даље углавном локално.

Посебан значај у развоју градова имала је институција слободних градова који су имали знатне повластице и права, што је привлачило занатлије и трговце који су се организовали у гилде - корпоративна удружења која су служила за међусобну помоћ члановима. Најважније институције овог времена су црква која уређује духовни живот (а, има и значајну политичку моћ), гилда које уређују свакодневни живот и од 12. века - универзитет³ у коме се одвијао интелектуални живот.

³ Титулу најстаријег носи Универзитет у Болоњи (Италија), основан 1088. године.

Средњовековни градови

Модерна држава

Нестанак средњовековног града је у великој мери последица настанка и јачања модерне државе. Она се развија у периоду од 16. до 19. века: долази до централизације војне и политичке моћи, издвајају се **главни градови** као седишта владара и администрације, развија се тржиште и шири капитализам, градске зидине се “руше” и град се “прелива” ван њих.

У овом периоду не настају нови градови, већ постојећи градови расту, што из основа мења њихов изглед – граде се вишеспратнице, јављају се проблеми пренасељености услед масовних миграција на релацији село-град, што немивновно води и еколошким проблемима - од нехигијене, епидемије заразних болести, недостатка зелених површина, као и канализације, до загађења услед развоја индустрије.

Град је подређен логици тржишта и новцу, те је према Луису Мамфорду „од почетка 19. века третиран не као јавна институција, него као приватни трговачки подухват у коме је дозвољено све што унапређује обрт средстава и пораст вредности некретнина.“

Индустријализација мења структуру градова и чини их међузависним. Њихова нова обележја постају фабрика, железница, **слам** (сиротињска четврт). Последица оваквог развоја града је **субурбанизација**⁴, која је подстакла ширење града и појаву велеградских агломерација⁵. Аутомобил и ауто-пут су учинили да се прошири подручје погодно за насељавање и избрише граница између града и предграђа. Градови полако постају безоблична станишта - градске конгломерације⁶ или мегалополиси.

⁴ Субурбанизација је процес напуштања градова и настањивања у предграђима ради обезбеђивања квалитетнијих услова живота.

⁵ Агломерација, дословно - спајање разнородних елемената.

⁶ Конгломерација је мешавина свега и свачега, слепљени делови различитог садржаја.

индустријски град

Мега(ло)полис

Мегаполис је старогрчка реч за велики град. Данас представља урбану конгломерацију - густо насељену регију – више засебних градова и предграђа који су територијално повезани. Величине су од неколико десетина до преко стотину милиона становника, нпр. **Босвош** - један од првих мегаполиса, а чини га 15-ак градова источне обале САД (Бостон, Њујорк, Филаделфија, Вашингтон, итд.) Највећи мегалополис у Европи је коридор који се протеже преко неколико европских земаља и обухвата појас од Манчестера до Милана и броји око сто милиона становника. Тренутно највећи мегалополис у свету је Индогангска низија у Индији и броји око двеста милиона становника.

Глобални град

Глобализација и јачање информационих технологија води јачању улоге великих градова, а не како су неки очекивали напуштању градова - деурбанизацији. Глобални градови су чворишта кроз која се усмерава целокупна светска привреда и они надилазе значај држава у којима се налазе. Примери оваквих градова су Њујорк, Лондон, Токио, Париз, Хонгконг, Сингапур, Франкфурт, Милано, Москва, Шангај, Делхи, итд.

Основне **функције** глобалних градова:

- седишта институција у којима се креира глобална економска политика
- центри кључних финансијских институција
- центри иновација у новим привредним гранама
- трговински центри у којима се склапају послови значајни за светску привреду

Сингапур - глобални град

Урбанизација у савременом свету

Урбанизација има најмање два аспекта:

- а) пораст броја градског становништва и преображај села у градове
- б) ширење градског начина живота (многобројни површни односи, најчешће ради посла, ретко се продубљују)

Урбанизована села одликује тржишни начин привређивања, све мањи значај пољопривреде, усвајање градских образаца живота.

Рурбанизација или “посељачење” градова настаје услед наглог прилива становништва са села у градове, уз задржавање обележја и навика стечених на селу, нпр. након Другог светског рата, о чему сведоче многе књиге, филмови и серије.

Георг Зимел је приметио да живот у граду води индивидуализацији која је сразмерна величини града. У атмосфери анонимности људи покушавају скренути пажњу на себе како би повратили самопоштовање. Важна је и рационализација друштвених односа, као и прецизност и тачност, јер је новчана привреда коју води рачунџијски дух увек била одлика града. Градски живот развија и осећај уздржаности у испољавању емоција, што штити од бројних спољашњих додира и обезбеђују појединцу већи осећај слободе у односу на окружење.

Урбанизација у земљама у развоју

Највећи светски градови налазе се у земљама у развоју, односно у новоиндустријализованим земљама. Зашто? Глобализација доводи до развоја масовна индустријске производње у земљама са јефтином радном снагом. Фабрике се отварају у околини градова, те долази до велике **миграције** из села. Ова промена не гарантује знатни бољитак, тј. промену класног положаја, али сиромаштво чини живот у сламовима бољим од оног у селима. Све ове промене праћене су **високим природним прираштајем**, који је последица старих навика наслеђених из живота у селу.

београдски „Картон сити“

Урбанизација у постсоцијалистичким друштвима

Након распада Источног блока 1989. године у бившим социјалистичким земљама дошло је до успостављања или враћања капиталистичког поретка, што је оставило значајан траг у градовима. Једна од првих мера власти била је **приватизација** станова у некадашњој друштвеној или државној својини и то за износе далеко ниже од њихове стварне вредности. Међутим, из ранијег периода наслеђен је проблем мањка стамбеног простора, те се развија станоградња, а симптоматичан је и пораст тзв. **„дивље градње“**⁷.

Настаје и социопросторна **сегрегација** - просторно раздвајање друштвених слојева према месту становања. Супротно од градова у развијеним земљама, субурбија је резервисана за припаднике ниже класе. Такође, централни делови града се **комерцијализују**, те банке, тржни центри, транснационалне компаније заузимају најатрактивније градске просторе.

бесправно подигнуто насеље Калуђерица - вероватно највеће „дивље насеље“ у Европи

⁷ Бесправна градња, без потребних дозвола, мимо урбанистичког плана и често без грађевинских пројеката.

Пред почетак Првог светског рата у Србији је тек 13% становника живело у градовима. Убрзана урбанизација почиње након Другог светског рата, упоредо са индустријализацијом. Данас 56% становништва у Србији живи у градовима, с тенденцијом даљег пораста градског становништва, тј. смањења сеоског. Многа села у Србији су дословно остала пуне, без иједног становника или су у њима остали само старији људи.

Урбани сукоби

Градови су често поприште друштвених сукоба, од старог Рима и Византије до данас. До интензивирања сукоба дошло је тек појавом модерних класа и друштвених покрета. Неки од најзначајнијих урбаних сукоба су: Француска буржоаска револуција 1789. године, Револуција 1848. године, студентски протести 1968. године, демонстрације 1989. године – пад социјализма у источној Европи, антиглобалистички протести (нпр. *Occupy Wall Street*), спонтане побуне грађана (угрожена радна, социјална права). Према неким тумачењима париски широки булевари, како их је пројектовао Хаусман (тзв. османизација), имали су и функцију да отежају стављање уличних барикада, тј. лакше разбијање демонстрација.

Узроци сукоба су различити, од социјалних изазваних сиромаштвом или друштвеним неједнакостима, преко оних којима се изражава нетрпељивост према другим друштвеним групама, до обичног хулиганства и вандализма.

Неополис - град будућности

Нагомилани урбани проблеми подстичу на трагање за њиховим решењем које се некада граничи са утопијом. Градови у којима неће бити криминала, загађења, саобраћајног загушења и који ће решити недостатак простора и енергије, из данашње перспективе представљају утопију, али и изазов за урбанисте, архитекте и футурологе.

Заједничка особина разних решења јесте коришћење напредних технологија како би се смањила потрошња енергије и повећала удобност живота. Главни циљ је да град будућности не буде заснован на старој логици индустријског доба коју одређују брзина, ефикасност, добит, већ мора бити конципиран тако да следи правила равнотеже која владају у природи.

Питања:

1. Зашто данас неки људи, нарочито млади, напуштају села, а неки се враћају у села?
2. Које су предности и недостаци живота у граду, а који живота у селу?
3. Који су највећи проблеми вашег места становања и како би се могли решити?

Друштвене промене

Представљају процес којим се, у одређеном временском интервалу, **успостављају нови односи између група или појединаца**. Последице су људских активности и присутне су у свим областима друштвеног живота:

- у економији - развој нове технике и технологије
- у политици - промена граница држава, њиховог политичког поретка, националне структуре...
- у култури - промене у језику, моди, систему вредности, итд.

Друштвене промене се одвијају на три начина, као:

- **раст/опадање** који представља **квантитативну** промену.

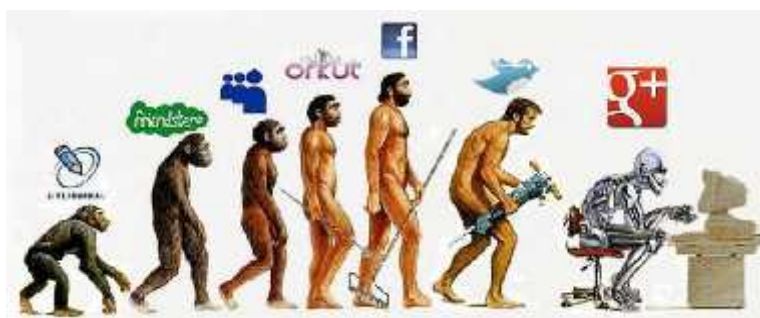
То је увећање неког друштвеног ресурса или појаве, при чему се њихова својства не мењају (раст становништва, друштвеног производа, итд.)

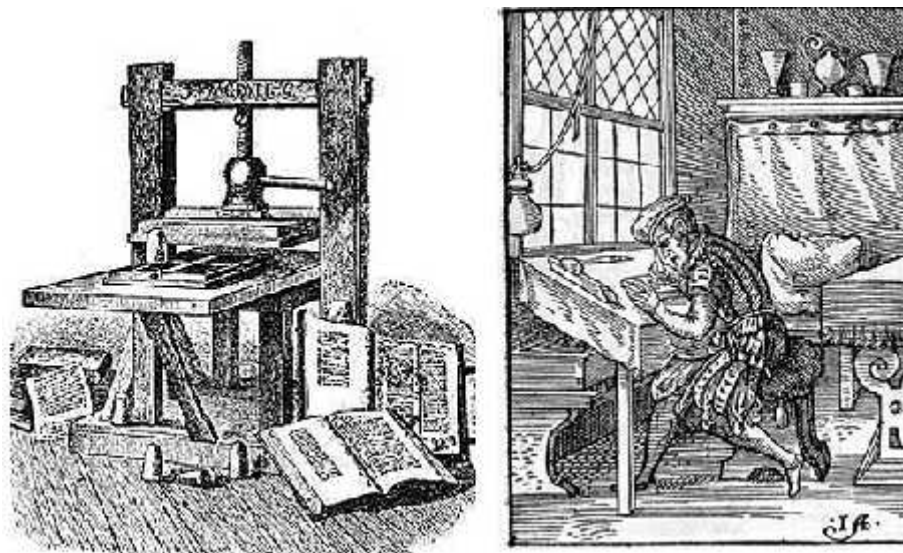
- **развој** (еволуција)/ опадање (инволуција) који подразумева стварање нечег новог или достизање сложенијег и савршенијег стања неке појаве.

Развојем се мења структура друштва и увећавају његове функције. (када, нпр. порастом броја чланова неке групе води сложенијим односима, али и подели на подгрупе - пораст броја студената на факултету представља његов раст, а развој подразумева појаву нових студијских група (смерова)

- **прогрес (напредак)** који означава позитивну друштвену промену.

То значи стварање **нечег новог и бољег**, нечег што води даљој **хуманизацији** друштва, кретање ка идеалном друштву, **нпр.** социјалистичке промене представљале су прогрес за раднике (бољи радни услови и виша примања), а назадну промену (регрес) за оне којима је национализацијом одузета имовина.

Јохан Гутенберг је проналазач нове технике штампања (15.век) – књиге се брже умножавају, јефтиније су, те знање постаје доступно ширем кругу људи

пример за политичке промене – промена границе државе

лево: Немачка - окупационе зоне утврђене 1945. године

десно: границе након уједињења Источне и Западне Немачке 1990. године

Друштвене промене су **резултат људских активности** и могу бити:

- брже / спорије
- дубље / површније
- планиране / непланиране
- намераване / ненамераван

Облици друштвених промена:

- промена **елемената** (од проширене настала нуклеарна породица – искључени бабе, деде, стричеви...)
- промена **односа** између елемената (нема више покорне послушности деце према оцу или супруге према супругу)
- промена **функције** елемената у структури (породица изгубила производну функцију – одећа, храна се производе ван домаћинства)
- промена у **окружењу** (основно образовање обавезно, те породица део улоге да социјализује препушта школи)
- промена **границе** између структуре и околине (слабљење граничних линија између породице и јавности)

Покретачи друштвеног прогреса:

- дифузија (ширење) промена – нпр.изума, проналазака (часовник, новац...)
- демографске промене - пораст становништва и његових потреба
- сукоби у друштву (ратови, револуције)
- човекова свесна активност
- стални развој производних снага

Како у једном друштву препознајемо позитивне друштвене промене (прогрес)?

- по високом нивоу развоја технике и технологије
- по високом националном доходу по глави становника
- по дужем животном веку становништва
- по већим правима и слободама грађана
- по развијенијој култури, што подразумева искорењивање неписмености, развој науке, уметности, итд.

Ако друштво поделимо на три раздобља - **предмодерно, модерно и постмодерно**, онда ћемо уочити да постоје велике разлике у погледу њихове развијености:

- прелазак из **предмодерног у модерно** друштво везан је за индустријализацију, урбанизацију, капиталистичку организацију производње и демократску организацију политичког живота
- прелазак из **модерног у постмодерно** (савремено друштво) везан је за примену информатичке технологије, која води глобализацији и новом светском поретку, али и великим еколошким ризицима.

Питања:

1. Шта је глобализација и какве промене изазива у свету?
2. У којим областима нашег друштва можемо најлакше уочити промене – економији, политици или култури и како се испољавају?

Промене у савременом друштву - глобализација и њене последице

„Данас је сваки сељак боље информисан о светским збивањима него председник владе било које државе пре сто година.“

Ентони Гиденс

Не постоји јединствено одређење појма глобализација, теоретичари износе различита тумачења овог процеса.

Захваљујући медијима, људи из читавог света постају део једне глобалне заједнице или, како је Маршал Маклуан назива - глобалног села. Захваљујући **комуникационим технологијама** у делићу секунде се информације преносе до сваког кутка земаљске кугле - друштвени односи су интензивнији и повезују удаљена места. Тако локални догађаји бивају обликовани глобалним догађајима који су се одиграли хиљадама километара далеко и обрнуто. Нпр. било је могуће уживо гледати пренос рушења „кула близнакиња“ у Њујорку 2001.године, такође, економска криза 2008. године се веома брзо проширила и постала светска криза.

видео-конференција

Пјер Бурдије не види глобализацију као спонтани процес, већ напротив да је смишљен пројекат светски утицајних група ради реализације њихових уских интереса.

Према једном схватању глобализација је пораст обима размене и међузависности између земаља, нпр. повећава се обим спољне трговине, страних инвестиција, број сусрета дипломата и међудржавних уговора које потписују, итд. Дакле, државе се сматрају главним актерима глобализације, но критичари сматрају да је овако схваћена глобализација само синоним за **интернационализацију** и **либерализацију** економских односа у свету.

Глобализацију можемо разумети и као планетарно раширену размену појединих искустава и објеката, те се говори о глобализацији поп и рок музике или кинеске кухиње, конзумирању

Кока Кола или хамбургера⁸, итд. Недостатак овог становишта је што упућује на **хомогенизацију** културе, универзализацију наших искустава, губећи из вида разне иновације које свакодневно чине свет разноликим.

Посебан вид је тумачење глобализације као ширење западне културе у целом свету, као тзв. вестернизације света. Западна култура се види као супериорна у односу на традиционалне културне обрасце широм света, те се уз мање или више отпора, свуда прихваћена. Ово схватање се назива **хегемонистичким**, иако га они који подржавају западну културу доживљавају као модернизацију, а критичари као колонизацију. Први кажу да се западна култура прихвата добровољно, а други истичу да је реч о наметању западних културних образаца.

глобални брендови - Кока Кола - руски лого; мекдоналдизација; Старбакс

Једна заједничка карактеристика свих ових међусобно различитих гледишта је да сва теже да глобализацију виде као квантитативну промену, тј. појаву која се од претходних стања разликује само по обиму, али не и по суштини.

Супротно овоме, све је раширеније гледиште које глобализацију види као суштински нову појаву. Она се схвата као реструктурирање друштвеног простора које подразумева уклањање или превазилажење државних, националних и просторних граница. Дакле, **надтериторијалност** као модел повезивања је та новост. Данас је могуће да два човека успоставе тренутни контакт без обзира колико су међусобно удаљени, нпр. посредством видео-конференције. Путовања су некада била догађај који се дуго припремао, данас је то свакодневица за многе пословне људе, туристе... Само у ваздушном саобраћају у сваком трену се налази око 4 милиона људи. Некада су се фабрике нпр. аутомобила, авиона налазиле у једном месту, данас се делови за њих производе широм света, нпр. за Ербас А380 у четири различите државе. Новац је постао глобалан - за трен се врше милионске трансакције. Примери глобализације се могу наћи у свим областима друштвене стварности - ратовање,

⁸ Мекдоналдизација је процес у коме логика ресторана брзе хране осваја све секторе привреде и друштва. Мекдоналдизација = ефикасност + прорачунатост + предвидљивост + технологија + смањење трошкова за радну снагу.

здравље, екологија, право, итд. Последица свих ових промена је све израженија свест да је свет једно место.

Имануел Волерстин у центар пажње поставља светски капиталистички систем и нимало оптимистично указује на процесе који прете да доведу до слома постојећег светског економског система.

Новије теорије наглашавају све већи значај **транснационалних** организација и покрета, као нових актера на светској сцени. Држава је приморана да дели моћ са њима, као све важнијим учесницима друштвеног живота - велике транснационалне корпорације или чак криминалне организације често стоје на путу реализације циљева државе.

Урлих Бек своју теорију глобализације заснива на **еколошким ризицима** који су постали заједнички већини становника планете. Сматра да одговор на глобалне ризике може бити ефикасан само ако је такође глобалан. Ниједна држава не може самостално решити проблем глобалног загревања. Даниел Бел је истакао да је национална држава сувише мала да би решавала велике проблеме човечанства и сувише велика да би решавала мале проблеме с којима се грађани свакодневно сусрећу.

Кроз појам **глокализација** изражава се веза између процеса глобализације и истовременог поновног наглашавања локалног. Локализација је и последица и израз глобализације. Велике компаније развијају рекламне кампање повезујући локалне карактеристике (навике, обичаје, културне обрасце, начин живота, жаргон) са глобалним наступом. Најбољи пример је Кока Кола чији маркетинг је глобална локализација чија идеја и циљ је да овај бренд постане део свих локалних култура.

глокализација - Барби лутка прилагођена различитим локалним тржиштима

Дакле, када говоримо о глобализацији није реч о интензивирању постојећих друштвених односа, него о појави нове врсте **транснационално заснованих односа**, догађаја, проблема, сукоба, итд. На пример, Трећи свет више не обухвата само Африку, Латинску Америку и Азију, радници из Србије у Немачкој су „и овде и тамо“, сиромаштво, сламови, незапосленост, сида некада су карактерисали само земље у развоју, а данас дотичу и развијене земље.

прожимање локалне културе (ношња) и глобалне културе (ново средство комуникације)

Већина аутора се слаже да глобализација није завршена, нити се могу поуздано предвидети њени исходи.

Глобализација - основне дилеме

- тешко је говорити о нестанку капитализма, јер је профит и даље главни покретач производње, али се стратегија предузећа мењају
- глобална економија не укључује све, чак ни већину људи на планети, али утиче на све њих (нас)
- ставови од даљем току глобализације се разликују - од тога да ће се убрзати или успорити и зауставити, до тога да ће довести до сукоба због пробужених национализма и локализама, тј. антиглобализма
- као покретаче глобализације неки виде појединце или групне актере, а други безличне процесе као што је капитализам
- последице глобализације су разнолике: тврдње су да афирмише или доводи у питање људске потенцијале, да води благостању или поткопава демократију и безбедност, да слободна трговина води светском миру, да прети еколошко уништење, доприноси увећању радних места и снижењу цена или појави економских криза, тј. повећању незапослености и смањењу цена, да прети уништењем локалних култура или развија културни плурализам...

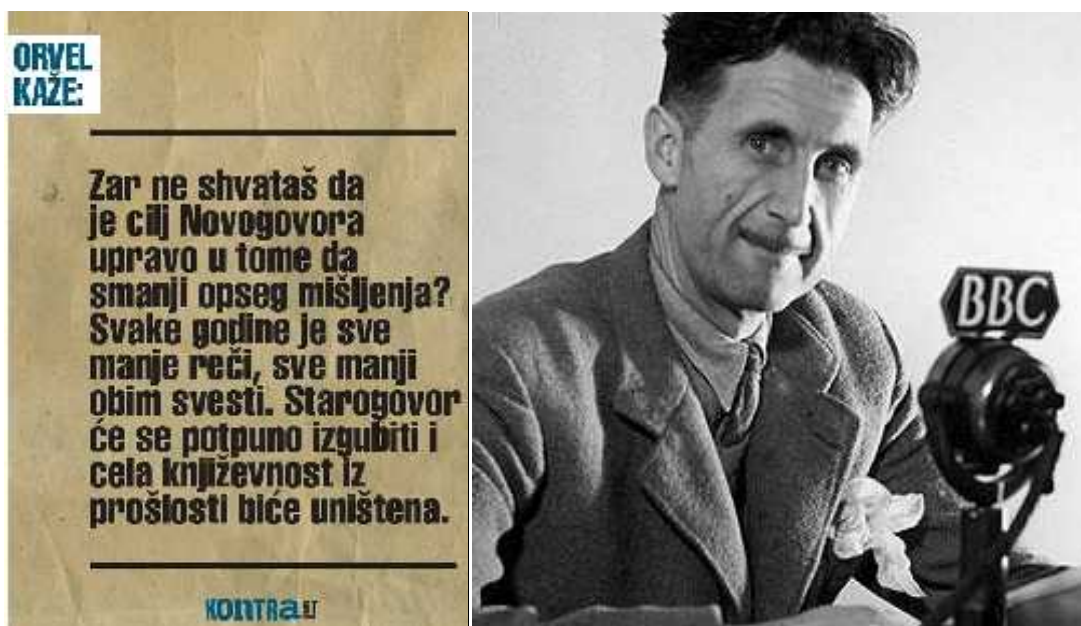
Шта да се ради?

Ако је глобализација независна сила тржишту треба пустити да делује по сопственој логици.

Они који се залажу за очување традиционалних друштвених односа и вредности и заустављање глобализације сматрају да је једино решење повратак на стање пре глобализације. Ипак, већина оних који су против овог процеса заправо се залажу за другачију глобализацију.

Реформисти се залажу за управљање глобализацијом путем јавних политика које би водила глобална влада, с овлашћењем да се меша у глобалне економске токове који су сада без контроле, као и у прерасподелу светског богатства.

Трансформационисти се залажу за већу глобалну сарадњу, али уместо промене закона и институција које су недовољне за праведнији свет, истичу идеју глобалног социјализма као нове утопије⁹.

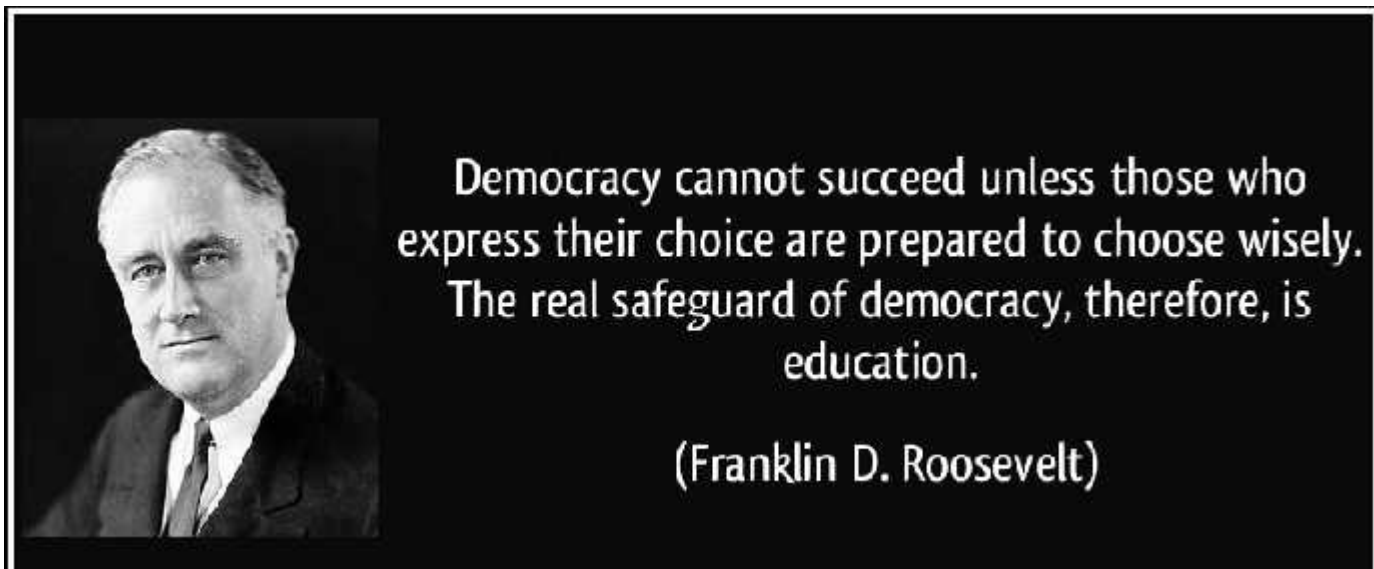

Џорџ Орвел „1984“ (о Великом Брату и тоталитаризму)

⁹ Утопија је у основном значењу место којег нема, које не постоји. Након објављивања књиге Томаса Мора о најбољем уређењу државе, појам утопија је постао синоним за све замисли које истражују могућност идеалног решења, било организације државе, односа међу људима или престанка било каквих сукоба и ратова, али у пракси до сада нису остварене, без обзира на покушаје. Утопија је идеално замишљена земља, заједница са савршеним друштвеним односима где владају благодатање и срећа. У 20. веку, као реакција на актуелна друштвена дешавања, појављују се нове врсте утопија - дистопије или антиутопије (негативне утопије). Најпознатији писци ове врсте утопија су Јевгениј Замјатин „Ми“, Џорџ Орвел „1984“, Олдус Хаксли „Врли нови свет“, итд. Оне на песимистички начин осликавају будућност (садашњост?) човечанства - угњетавајућа друштвена контрола, као у ауторитарним или тоталитарним системима.

II

Држава и политика

Френклин Делано Рузвелт, амерички председник у периоду 1933-1945 године

Шта је политика

Политика је **вештина управљања друштвом преко јавних установа и организација** (државе, политичких странака). Она је пут ка превазилажењу супротности и сукоба у друштву.

Потиче од грчке речи **polis**, што значи град - држава (тачније, заједница људи који настањују полис) и речи **politikos** (гр.) - државни, јавни послови.

У Старој Грчкој политика се разуме као јавно практиковање морала, односно као јавно деловање за опште добро друштва и правичност у односима између грађана полиса. Средиште политичког живота представља агора (трг), на којој су грађани након аргументоване дебате доносили одлуке јавним гласањем. Сматрали су да тамо где нема слободе и дијалога ту влада тиранија. Само је сила нема, а она се налази испод нивоа политике и односи се на робове и варваре. Суделовање у јавном и политичком животу било је обавеза сваког слободног човека (грађанина), али и њихова привилегија. Робови су, као и жене, били искључени из политичког живота - за њих је била резервисана приватна сфера и економија (*oikos*, грч. - дом, кућа)

Пропашћу античког света мења се схватање политике. У средњем веку морал и политика се подводе под ауторитет религије и цркве. Црквена власт се позива на ауторитет Божијег посланика на земљи - папе, који посредује вољу Божију на овоземаљаску, световну - државну власт. Народ је искључен из политике и не чине га слободни грађани, већ верни поданици. Влада се по „милости Божијој“, а не по „вољи народа“, те се побуна против власти сматра за „грех Божији“. Друштвене промене нису потребне ни пожељне, јер кроз овоземаљски живот човек окајава своје грехе, неједнакости међу њима су нужна последица греха и сатисфакција се може доживети тек на оном свету.

Нови век доноси промене у значењу појма политике. Учвршћује се уверење да политику треба одвојити од религије и увести институције по мери човека, које би биле засноване на разуму. Почиње се веровати да је човек, а не божанско биће, творца државе, те да се људско друштво може мењати и усавршавати у правцу успостављања рационалнијег и праведнијег поретка. Један од заговорника новог схватања политике био је и Николо Макијавели (1469-1527) чувен по свом делу „Владацац“ посвећено Лоренцу де Медичију, у којем излаже став да је политика сурова борба за власт у којој су дозвољена сва средства.

„Природа људи је непостојана; лако је убедити их у једно, али је тешко одржати их у том убеђењу. Зато је потребно бити тако спреман да се, када више не верују, силом терају да верују.“

Николо Макијавели „Владацац“ (1532)

Упоредо са оваквим схватањем политике по коме се управљачи морају руководити само сопственим интересима (стицање, очување и проширивање власти), а не моралним обзирима, делује и покрет грађанског либерализма изражен у теорији природног права и друштвеног уговора (Хобс, Лок, Русо), којим се итиче да је држава дело људског уговора, да је народни суверенитет неотуђив и недељив, да се из политичког живота може уклонити самовоља и успоставити владавина закона и устава, да грађани имају право на непослушност и побуну у случају неиспуњавања друштвеног уговора.

Грађанско буржоаско друштво (капиталистичко), настало након револуција у 18. веку, уводи политичка права и слободе грађана доношењем Декларација, чиме се стварају услови за изградњу демократије.

Политика је:

- борба за освајање и одржавање власти
- вештина управљања друштвом
- активност којом се усмеравају и усклађују друге делатности у области јавног живота, нарочито државних послова.

О политици можемо говорити на два начина:

- у ужем смислу (предузећима, породици, друштвеној установи)
- у ширем смислу (у држави или глобалном друштву).

Посматрајући политику у ужем смислу могло би се рећи да се састоји из неколико основних елемената:

а) **политички субјект** - политичке институције и организације (држава, политичке партије, лоби, групе за притисак, НВО, истакнути појединци, итд.)

б) **политичка делатност** усмеравања друштва према остварењу одређених циљева пре свега помоћу државне власти, која укључује:

- предмет политичке делатности (економска сфера, међународни односи, култура...)
- средства политичке делатности (економска, правна, морална, идеолошка, репресивна),
- циљеве који се желе постићи,
- вредности и норме којима се политичка делатност руководи (стагнација/развој, ограничавање/подстицање, очување/мењање постојећег, демократски/аутократски односи, итд.)

в) шири **друштвени услови** под којима се врши одређена политичка активност и у оквиру којих се формирају одговарајући политички односи.

Политички сукоби могу се решавати:

принудом, идеолошким обманама и манипулацијама, рационалном расправом, сагласношћу или одлучивањем већине (зависно од развијености политичких установа и политичке културе).

Право је најважније средство политике. У правној држави нико не може бити изван или изнад демократског правног система.

Правна држава је оквир за стварање основних елемената грађанског друштва, пре свега:

- ограничавање политичке власти правом
- поделе власти
- независности судства
- политичког плурализма, итд.

Политика је у непосредној вези са влашћу, па је зато важно да изучавајући политику одговоримо на питања:

- ко влада
- у чијем интересу
- којим средствима се служи онај ко врши власт.

Власт је врста друштвене моћи која се заснива на уставу и законима. Можемо рећи и да власт представља легитимно коришћење моћи¹⁰, тј. право да се моћ користи.

Власт не само да се заснива на уставу и законима, већ је њима и ограничена. Основни механизам власти је држава. Њена **улога** је:

- да штити друштвени поредак и
- да организује друштвени живот преко низа јавних установа које се финансирају из пореза грађана.

Према Веберу “власт представља изгледе да ће се одређене особе покорити наредби одређеног садржаја.” Он је власт поделио на три типа:

а) традиционална - почива на вери у **светост традиције**

нпр. власт краљева – традиционални обичај наслеђивања круне

б) харизматска - заснива се на вери у изузетна **лична својства владара**

нпр. Александар Македонски сматран је бесмртним

в) правно-рационална - проистиче из **поштовања устава и закона**

нпр. савремени премијери и председници који путем избора освајају власт

Суверена власт у демократским режимима мора да буде легална и легитимна. Ове појмове смо већ помињали:

- **легитимна** власт је она којој се грађани **добровољно** подвргавају
- **легална** је власт она која поштује важеће **законе**

Да би се **спречила концентрација** власти, Монтескје ју је поделио на три гране:

а) **законодавну** - доноси законе

б) **извршну** - спроводи законе

в) **судску** - просуђује да ли се закони доносе по уставу и да ли се законито извршавају (као заштита од самовоље власти)

¹⁰ **Моћ** представља изгледе да се у оквиру једног друштвеног односа спроведе **сопствена воља** упркос отпору, без обзира на чему се заснивају ти изгледи. (Вебер)

Политичка култура

Представља скуп ставова становништва према политички значајним вредностима:

- облик владавине
- схватање националног идентитета
- место и улога државе у друштву
- значај политичких партија и избора
- права и слободе грађана, итд.

Изражава се кроз ставове, вредности, веровања и симболе и део је опште културе друштва.

Преноси се социјализацијом, али и намеће религијом, идеологијом или државним мерама.

Две најчешће типологије препознају:

- а) конзервативну, либералну, демократску и ауторитарну политичку културу или
- б) пароксијалну, поданичку, учесничку (партиципативну) политичку културу.

Пароксијална

преовладава када су грађани само магловито свесни постојања централне власти и проводе живот скоро без обзира на постојање државне власти.

Поданичка

одликује се свешћу грађана о постојању централне власти, али се сматра да држава треба да одлучује о свему, а грађани су ту само да слушају одлуке државе.

Учесничка (партиципативна)

влада тамо где су грађани свесни да могу утицати на одлуке државе, па се труде да то и чине, а и истовремено су подвргнути одлукама које се доносе на државном нивоу.

Појам и врсте демократије

Реч је грчког порекла: **demos** - народ и **kratein** - владавина, дакле демократија у дословном преводу значи - **владавина народа**.

Демократија има дугу историју, почев **од 5. века пре нове ере**, када је настала као идеја старогрчких филозофа, до данас.

Демократија као владавина народа **никада није постојала**, нити је могућа, јер када би то било остварено – онда не би било никакве владавине.

Савремена демократија је настала је оквиру **грађанског друштва**, у условима приватне својине и конкуренције на тржишту, али и у повољним културним и духовним условима.

Под демократијом данас подразумевамо такав **политички систем у коме народ директно утиче на доношење одлука, или бира своје представнике**. Може се поделити на :

- **демократију у ужем смислу**, где постоји владавина већине, или владавина мањине у име већине грађана, који су их изабрали за своје представнике. У складу са уставом и законима грађани непосредно или посредно утичу на одлуке државних органа или их контролишу
- **демократију у ширем смислу**, која подразумева демократске односе у свим областима друштвеног живота - образовању, привреди, култури, уметности, спорту, итд.

Демократију, такође, делимо на **непосредну** (директну) и **посредну** (представничку):

а) НЕПОСРЕДНА ДЕМОКРАТИЈА подразумева да сви грађани учествују у доношењу одлука, чиме се спречава концентрација моћи у рукама изабраних представника.

Постоје два облика:

- **РЕФЕРЕНДУМ**, облик личног, непосредног и тајног изјашњавања грађана писаним путем о неком важном правном акту (уставу, закону), или неком битном друштвеном питању. **Референдумско питање** мора бити јасно формулисано, испод питања се налазе два могућа одговора: **“да” и “не”** (“за” и “против”), заокружује се само један одговор.

Да би се избегла манипулација, пре референдума је потребно организовати **јавну расправу**, како би се грађанима детаљно објаснило о чему се одлучује на референдуму и да би се **обезбедила транспарентност рада државних органа**.

Питања о којима грађани одлучују на референдуму:

- потврђивање измена устава,
- промена поступка за доношење устава,
- људска и мањинска права и слободе,
- уређење власти,
- промена граница Републике Србије,

- питања из надлежности Скупштине које покреће већина свих народних посланика или најамње 100.000 бирача
Постоји више подела референдума:

- **обавезан**, расписује се при доношењу устава, измена државних граница, промене државних симбола, итд.
 - **факултативан**, не мора се расписати, ако се распише државни орган који га је расписао мора поштовати одлуку грађана. Расписује се, нпр. када се одлучује о приступању државе некој међународној организацији (НАТО, ЕУ)
 - **консултативни** није предвиђен законом, ако се распише, воља грађана није обавезујућа за државне органе. Овај референдум се расписује да би се знало шта грађани мисле о неко важном питању
 - **плебисцит** је врста референдума на ком се грађани изјашњавају о најважнијим питањима државе или народа, нпр. самосталне државе или припајање другој држави, какав облик владавине се жели и слично)
 - **народни вето** је врста законодавног референдума којим грађани могу да одлуче о укидању важећег закона, или да спрече доношење новог
- **ИНИЦИЈАТИВА ГРАЂАНА** је начин личног изјашњавања грађана, када они у писаној форми захтевају од државних органа да донесе неки правни акт, да измени постојећи, да се распише референдум, или да се реши неки други важан проблем.
 - **ГРАЂАНСКА НЕПОСЛУШНОСТ** је акт непослушности у односу на неправедан закон. Одлике:
 - ненасиљан начин испољавања неслагања
 - јавни карактер акта, тј. обавезност деловања непослушника у јавној сфери
 - симболичан је акт, његова сврха је огласити неприхватање закона и тиме допринети његовој измени
 - нема за циљ анархијау
 - неки аутори наглашавају и прихватање санкције која следи за овакав, по дефиницији илегалан, чин.

демонстрације у Београду 1990-тих година против недемократског режима - пример грађанске непослушности

б) ПОСРЕДНА ДЕМОКРАТИЈА, или представничка демократија може се остваривати на основу:

- **поделе власти на законодавну, извршну и судску**, што подразумева строгу међусобну контролу. Тако је настао **председнички систем** власти, а на основу сарадње власти настао је **парламентарни систем**.
- **јединства власти**, где скупштина врши истовремено и законодавну и извршну власт. Уколико се јединство власти врши по демократским принципима, онда се овај облик назива **скупштински систем власти**.

Парламентарни систем власти

У овом систему се примењује начело поделе власти, где постоји сарадња између законодавне и извршне власти.

Законодавну власт врши **парламент**, чији се чланови (посланици) бирају на непосредним изборима на којима учествују политичке странке.

Извршну власт врше шеф државе (**председник**) и **влада**. Председника бира парламент који не може да утиче на њега. Његова функција је усклађивање рада парламента и владе. Влада је оперативни део извршне власти и самостална је у односу на председника који је формално предлаже. Влада је одговорна само парламенту који може донети одлуку о њеном распуштању. Истовремено, влада може предложити председнику да распусти парламент, а може и предлагати законе парламенту.

Овај систем је настао у Великој Британији.

Председнички систем власти

Заснива се на строгој подели власти и потпуној независности законодавне од извршне власти. Суштина је у пуној равноправности законодавне и извршне власти, где једна другу ограничавају и контролишу да не би биле отуђене од народа. Основна карактеристика ове власти је јака извршна власт оличена у председнику републике, који се бира на непосредним изборима. Он је истовремено и шеф државе и шеф владе. Он именује министре, судије, амбасадоре, високе чиновнике.

Председник врши целокупну извршну власт, а парламент законодавну. Он не може да се меша у рад парламента, али може да врати изгласане законе парламенту на поновно гласање.

Са друге стране, парламент не може да смењује председника, али може да утиче на њега доношењем закона.

Судску власт врше судови по начелу самосталности и независности.

Овај систем је настао у САД, неки облици постоје у земљама Африке и Азије.

Мешовити (полупредседнички) систем власти

Он је комбинација првог и другог облика власти:

- од председничког система преузима правила избора председника републике на непосредним изборима

- од парламентарног система преузима владу, која је политички одговорна парламенту.

Основна карактеристика овог система је **независност шефа државе**, који има право да распусти парламент. Влада је одговорна парламенту и укључује се у њен законодавни рад, а преко шефа државе може учествовати у распуштању парламента. Чланове владе именује и разрешава шеф државе.

Овај систем срећемо у Аустрији, Финској, Ирској, Исланду, Португалији. Од доношења Устава из 2006. године, овај систем срећемо и у Србији, али уз нешто мања овлашћења председника републике.

Скупштински систем власти

Заснива се на **јединству власти** у корист скупштине (парламента). Његове карактеристике су :

- влада (извршна власт) мора да буде потчињена скупштини
- повећане су надлежности скупштине.

Овај систем је настао у Француској, а од Октобарске револуције 1917. године постоји и у свим социјалистичким земљама. Примењује се и у Швајцарској.

Можемо закључити да су за развој демократије у некој држави неопходни многи **услови**, а најважнији су:

- слободе и права грађана
- владавина права и правне државе
- слобода медија
- постојање добро организованих политичких установа
- јавност рада државних органа, итд.

Појам и врсте суверенитета

Шта значи појам суверенитета?

Грађанске револуције 18. и 19. века прогласиле су народ и грађане суверенима у својим државама и на својим територијама.

Сувереност представља својство неког субјекта да има апсолутни и неограничену, **врховну** власт, независну од других облика власти, унутар и изван државе. Реч је о власти која врши потпуну контролу над пословима унутар неке територијалне области. За цареve и краљеве каже се да су суверени.

Овај појам се среће још у античкој Грчкој и до данас је био повезан са државом која је у стању да влада у најбољем интересу њених грађана.

Француски писац из 16. века **Жан Боден**, творац је модерног појма суверенитета: то је правно **неотуђива, недељива и неограничена власт**. Држава је независна према споља (у односу на друге државе) и према унутра (у односу на друге власти у држави). Поред Бодена, овим појмом су се бавили и други значајни теоретичари.

Теорије друштвеног уговора:

- суверенитет се заснива на уговору између појединаца
- **уговором се суверенитет преноси на владара**
- суверенитет владара је ограничен природним правима (урођеним - право на живот, слободу...) и моралним поретком.
- **представници** теорије друштвеног уговора: Томас Хобс, Џон Лок, Жан Жак Русо, Шарл Монтескије.

Томас Хобс (1588 - 1679)

- природно стање у друштву је **“рат свих против свих”**, стање у ком је **“човек човеку вук”**
- ово стање се превазилази друштвеним уговором
- кад појединци једном “потпишу уговор” тј. пренесу своја природна права на владара или скупштину, она постају **неповратна**
- носилац суверености је **владар**
- најбоље друштвено уређење је **апсолутна монархија**

Џон Лок (1632 - 1704)

- природно стање у друштву су **једнакост и слобода**
- носилац суверености је **народ** који привремено поверава своју сувереност законодавцу
- народ може сувереност вратити силом ако дато поверење буде изневерено
- ова идеја оправдава право народа на револуцију

Шарл Монтескје (1689 - 1755)

“Кад у републици народ као тело има суверену моћ – онда је то демократија”

- када у републици народ има суверену моћ, онда је то **демократија**
- многе његове идеје се налазе у *Декларацији о правима човека и грађанина* (1789)
- поделио је власт на: законодавну, извршну и судску.

Жан Жак Русо (1712 - 1778)

“Човек је рођен слободан, а ипак је свуда у оковима.” (*Друштвени уговор*, 1742)

- сувереност је израз **“опште воље”** чланова друштвене заједнице - друштво је суверено у целини
- закони који се доносе у држави су израз те **“опште воље”**
- државом се управља на основу **друштвеног уговора**, који настаје на основу пристања свих чланова друштвене заједнице

Теорије политичких мислилаца који су се од XVI до XVIII века бавили суверенитетом, инспирисале су велике грађанске револуције у Француској и Америци.

Монтескје и Русо

Облици суверености

Сувереност државе значи да на територији једне државе постоји само једна, **највиша** власт у односу на грађане те државе. Она је истовремено и **независна**, што значи да је не ограничавају спољашњи фактори.

Од друге половине 20. века са процесом **глобализације** траје и процес **десуверенизације**. То значи да се државе добровољно одричу дела свог суверенитета и преносе га на уније или савезе чије чланице постају, нпр. ЕУ, НАТО, Савет Европе.

Сувереност нације подразумева право народа као етничке заједнице да одлучује у каквој ће држави да живи. Овај облик суверености је повезан са правом на **самоопредељење** – формирање самосталне државе или прикључење некој другој.

НАРОД је етничка категорија - јавља се у робовласништву

- представља групу људи повезану језиком, културом, вером, заједничком традицијом, осећањем привржености (патриотизам) и територијом

НАЦИЈА је политичка категорија - етапа у развоју народа

- јавља се кад народ формира своју државу
- нераскидиво повезана са појмом грађанина – држављана неке земље који имају уставом и законом загарантована иста права и дужности

Сувереност народа као грађана јавила се у 17. и 18. веку као супротност идеји о божанској природи власти.

Народни суверенитет је основ демократског друштва - то је власт која произилази из народа и припада народу. Он је тековина Француске буржоаске револуције (1789-1795) и Америчког грађанског рата (1861-1865). Теорије друштвеног уговора (Хобс, Лок, Русо) “преносе” власт од бога на народ. Говоре о томе како су се људи добровољно одрекли дела сопствене личне слободе и предали сву власт држави, а она им заузврат нуди сигурност и владавину закона које суверено доноси народ.

Народна сувереност се остварује:

1. НЕПОСРЕДНО
 - референдумом
 - народном иницијативом
 - јавном расправом
 - зборовима грађана
 - другим облицима непосредне демократије (савети, скупштина станара, и сл.)
2. ПОСРЕДНО
 - изборима (бирају се представници у парламенту, локалној самоуправи)

Држава

Држава је најважнија политичка установа цивилизованог друштва створена ради:

- заштите поретка (војска, полиција, закони, судство, затвори)
- организовања друштвеног живота преко низа јавних установа које се финансирају из пореза грађана (образовање, здравство, наука, економија)

Држава је политичка заједница која се одликује монополом на употребу силе и скупљањем пореза.

Устав је основни закон државе који јемчи права грађана и из којег се изводе сви други закони.

Које су основне карактеристике држава?

- **суверност**, изражена у врховној власти
- **становништво и брига за јавни интерес грађана**
- **монопол** над апаратима силе (војском и полицијом), да би се обезбедило поштовање закона
- **територијална одређеност** (власт државе се односи на све грађане на њеној територији која је међународно призната)

Скуп политичких установа које држави омогућавају вршење њених функција и утврђивања система власти у њој назива се **државно уређење**.

Државе се могу поделити по:

- типу владавине (монархије, републике и диктатуре)
- структури (унитарне, федерације, конфедерације)
- политичком уређењу (демократске, аутократске и тоталитарне)
- типу државне власти (са јединственом власти и поделом власти)

Аристотелова типологија облика владавине

Ко влада и у чију корист	влада један човек	влада неколицина	влада мноштво
у корист владара	тиранија	олигархија	демократија
у корист заједнице	монархија	аристократија	политеја

Врсте држава

По структури држава може бити:

а) **сложена**

- федерација (савезна држава)- велике, привредно, културно, етнички разнородне државе
- конфедерација (савез држава)- када се више независних држава удружује ради одбране од заједничког непријатеља или остварења неког другог заједничког циља

б) **проста** (унитарна) – мање, привредно, културно, етнички једнородније (јединственије) државе

По облику владавине држава може бити:

а) **република** (лат. *res publica* - јавна ствар)

- власт врше изабрани представници народа
- поглавар државе бира се на ограничен број година
- суштина републике је владавина права и ограничена власт – нико није изнад права
- председник републике не располаже личним привилегијама – политички и кривично је одговоран
- председник може бити биран непосредно од народа или парламента
- парламент је врховни законодавни орган, чине га посланици (250 у Србији) које су изабрали пунолетни грађани
- извор суверенитета је народ

б) **монархија**

- власт доживотна и по правилу се наслеђује
- монарх личне привилегије стиче рођењем
- извор суверенитета је божја воља
- монарх је изнад закона, изнад себе има само бога

По историјском критеријуму:

- а) робовласничке
- б) феудалне
- в) капиталистичке
- г) социјалистичке

По карактеру политичких односа:

- а) демократске (власт народа)
- б) аутократске (самовлашће)

Аутократија (грч. - сам, - владати) означава самовладу појединца или мале групе људи над целим друштвом. Постоји више типова аутократије, а најтипичнија је **проста диктатура**, кад

појединац или неколицина владају без икаквих ограничења, уз ослонац на традиционална средства принуде (војска, полиција, судови).

Други тип је **цезаристичка диктатура**, у којој диктатор влада уз помоћ изманипулисане масе.

Новији тип је **тоталитарна диктатура**, која се појављује у модерном индустријском друштву и показује да свако време има себи примерене облике демократије, али и аутократије. Најтипичнији облици су **наци-фашизам** и **бољшевизам**, који уз разлике имају и нека заједничка обележја која их разликују од модерне демократије:

- уместо вишестраначког парламента постоји монопол једне партије
- тржишну замењује командна привреда
- уместо закона одлучујућа је идеолошка самовоља владајуће елите
- уместо непристрасног судства о свему одлучује тајна полиција која тежи да „све види и све чује“
- не постоје слободни грађани, већ идеолошки следбеници и „државни непријатељи“ - унутрашњи и спољни.

Последица је да је цело друштво (лат. - *цео*) испуњено идеолошко-политичким и полицијским терором који гуши људска права и слободе и умртвљује стваралачке потенцијале. Тоталитарна власт је сама себи циљ, важно јој је да што дуже траје и да јача, а у ту сврху користи неограничену све врсте принуде, стално је појачавајући. Међутим, свака сила и принуда имају границе и сваки тоталитарни систем се пре или касније распада.

лево: генерал Франциско Франко - диктатор и „Вођа Шпаније по милости Божијој“ 1936/9-1975

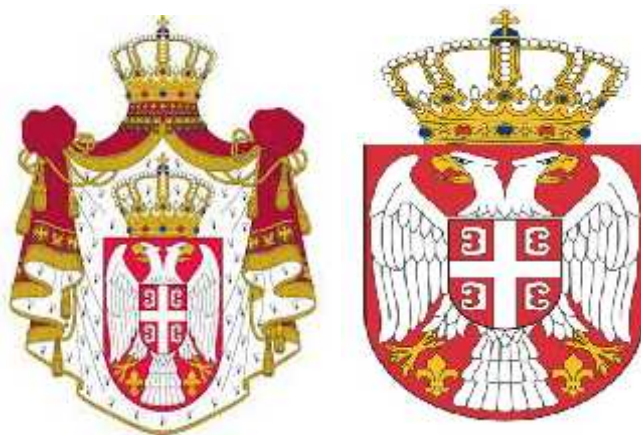
десно: Аугусто Пиноче - генерал и председник Чилеа 1974-1990, војним пучем 1973. године збацио социјалистичког председника Салвадора Аљендеа са власти

Државни симболи

У уставу се налазе одредбе о државним симболима - грб, застава и химна, који су ознаке државе и формално симболизују њен идентитет. Закону је препуштено да ближе регулише изглед и употребу државних симбола.

Према закону грб Републике Србије је грб утврђен Законом о грбу Краљевине Србије, 16. јуна 1882. године и користи се као Велики и Мали грб.

Застава Републике Србије постоји као Државна и Народна застава. Стандарта је Државна застава квадратног облика коју користе председник Републике и председник Народне скупштине.

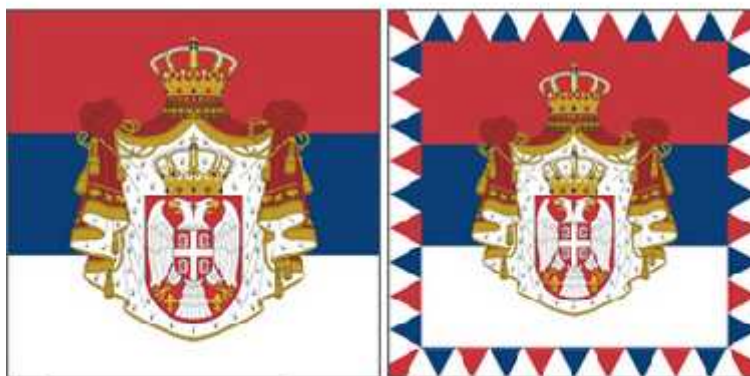

Велики и Мали грб Републике Србије

Народна заастава

Државна заастава

Стандарта председника Народне скупштине Републике Србије

Стандарта председника Републике Србије

ХИМНА: *Боже правде* (1872.године), текст Јован Ђорђевић, композитор Даворин Јенко

Боже правде, ти што спасе
од пропасти досад нас,
чуј и одсад наше гласе
и од сад нам буди спас.

Моћном руком води, брани
будућности српске брод,
Боже спаси, Боже храни,
српске земље, српски род!

Сложи српску браћу драгу
на свак дичан славан рад,
слога биће пораз врагу
а најјачи српству град.

Нек на српској блиста грани
братске слоге златан плод,
Боже спаси, Боже храни
српске земље, српски род!

Нек на српско ведро чело
твог не падне гнева гром
Благослови Србу село
поље, њиву, град и дом!

Кад наступе борбе дани
к' победи му води ход
Боже спаси, Боже храни
српске земље, српски род!

Из мрачнога сину гроба
српске славе нови сјај
настало је ново доба
Нову срећу, Боже дај!

Отаџбину српску брани
пет вековне борбе плод
Боже спаси, Боже брани
моли ти се српски род!

Највиши државни органи власти

Устав Републике Србије полази од поделе власти на:

- **ЗАКОНОДАВНУ**, коју врши **Народна скупштина**
- **ИЗВРШНУ**, коју врше **Влада** и **Председник Републике**
- **СУДСКУ**, коју врше **судови** опште и посебне надлежности

Народна скупштина

Назив парламент потиче од латинске речи *parlare* – говорити.

Први пут се јавља у облику сталешке скупштине, коју је организовало племство ради ограничавања права монарха на убирање пореза.

Идеја је уобличена у Уставу САД (1787), а касније и у Декларацији права човека и грађанина (1789).

Овај орган власти носилац је **законодавне** функције у држави, али није носилац суверености, нити је изнад устава.

Носилац суверености је **народ**, а парламент чине његови изабрани представници који делују у границама утврђеним уставом.

Парламент може бити: а) једнодомни (имају га унитарне државе)

б) дводомни (имају га федерације)

- горњи дом има саветодавну или надзорну функцију, а чине га представници региона, покрајина или држава

- доњи дом има законодавну власт чији се чланови бирају на целој територији државе.

зграда Скупштине Републике Србије саграђена 1936.године

Парламент **чине**:

- председник
- потпредседници
- генерални секретар
- посланици, који имају ограничен мандат

Према Уставу Републике Србије Народна скупштина:

- обавља **уставотворну и законодавну власт**
- је једнодома и чини је **250** народних посланика
- тј. Народни посланици бирају се на вишестраначким изборима
- тј. њени чланови имају мандат који траје **4 године**
- **има** председника кога посланици бирају међу собом, већином гласова
- има више потпредседника, генералног секретара, итд.

Током **ратног** или **ванредног стања** Народна скупштина не може бити распуштена, уколико јој мандат у то време истиче биће продужен и трајаће до три месеца од дана престанка ратног или ванредног стања.

* **посланичку групу** (клуб) - чине сви посланици исте партије, док самостални народни посланици могу да формирају и своју посланичку групу - чини је најмање пет народних посланика - посланичка група има председника и заменика председника.

НАДЛЕЖНОСТИ И ОВЛАШЋЕЊА НАРОДНЕ СКУПШТИНЕ

1. УСТАВОТВОРНА И ЗАКОНОДАВНА функција

- доноси и мења Устав, доноси законе и друге опште акте
- одлучује о промени границе Републике Србије
- расписује републички референдум
- одлучује о рату и миру – проглашава ратно и ванредно стање¹¹
- надзире рад служби безбедности
- усваја буџет и завршни рачун Републике Србије
- даје амнестију¹² за кривична дела

2. ИЗБОРНА функција

- бира и распушта **Владу**
- бира и разрешава **судије** и председнике судова, **јавне тужиоце**
- бира и разрешава **гувернера** Народне банке Србије, **Заштитника грађана** (тзв. Омбудсман), и друге.

¹¹ **Ванредно стање** – стање јавне опасности у којем је угрожен опстанак државе или грађана, а последица је (не)војних ризика и претњи безбедности. **Ратно стање** - стање опасности у којем је оружаним деловањем споља угрожена сувереност, независност и територијална целовитост земље, тј. мир у региону, који захтева мобилизацију снага и средстава за одбрану.

¹² Амнестија је акт којим државна власт укида или смањује казну за неко кривично дело.

3. КОНТРОЛНА функција

- врши **надзор над радом Владе**
- одлучује о престанку мандата Владе и министара

4. ПРЕДСТАВНИЧКА функција

- народни посланици разматрају представке и предлоге **грађана** и одржавају састанке са њима

сала за седнице у Скупштини Републике Србије

ПОЛОЖАЈ НАРОДНИХ ПОСЛАНИКА

- **ИМУНИТЕТ** обухвата:

а) имунитет **НЕОДГОВОРНОСТИ**

- посланик не може бити позван на кривичну или другу одговорност **за давање свог мишљења или гласање у Скупштини**

б) имунитет **НЕПОВРЕДИВОСТИ**

- **забрана притвора** народног посланика и **забрана покретања кривичног или другог поступка** у којем се против посланика може изрећи затворска казна без одобрења Скупштине
- народни посланик **може бити притворен** без одобрења Скупштине ако се затекао у извршењу кривичног дела за које је прописана казна затвора у трајању дужем од пет година!
- **ЗАБРАНА СУКОБА ИНТЕРЕСА**
 - нико **не може вршити државну или јавну функцију** која је у **сукобу** са његовим другим функцијама, пословима или приватним интересима
(нпр. бити посланик у Народној и у скупштини покрајине или бити посланик и функционер у органима извршне власти)

ЗАСЕДАЊЕ НАРОДНЕ СКУПШТИНЕ

Рад Народне скупштине и других радних тела одвија се на **седницама**.

- **РЕДОВНО** заседање
 - **два пута годишње**, првог радног дана у марту и у октобру
 - **не** може трајати дуже од 90 дана
- **ВАНРЕДНО** заседање
 - на захтев најмање 1/3 народних посланика или на захтев Владе, са унапред утврђеним дневним редом
- заседање **БЕЗ ПОЗИВА**
 - после проглашења ратног или ванредног стања
- **ПОСЕБНА седница** се сазива ради:
 - усвајања предлога Устава, проглашења Устава
 - полагања заклетве председника Републике
 - када кандидат за председника Владе излаже програм и предлаже састав Владе, ради избора Владе и полагање заклетве чланова Владе, итд.
- **КВОРУМ** за почетак радног дана Народне скупштине:
 - за прву седницу већина посланика
 - на осталим седницама, најмање 84 присутна народна посланика
- Народна скупштина **одлучује гласањем** народних посланика
- Народни посланици могу гласати **ЗА**, **ПРОТИВ** или се **УЗДРЖАТИ** од гласања
- Одлучује се **гласањем** : **ТАЈНИМ** (гласачки листићи) или **ЈАВНИМ** (електронски систем, дизање руке или прозивка)
- **СВЕЧАНА седница**
 - може је сазвати председник Народне скупштине, **поводом државних и међународних празника**, и позвати председника Републике, Владе, представнике других органа и организација из земље и иностранства да се обрате Народној скупштини

РАСПУШТАЊЕ НАРОДНЕ СКУПШТИНЕ

- а) **председник Републике може да распусти парламент** на образложени предлог Владе
- ✓ председник то чини указом и истовремено расписује изборе за народне посланике
- б) Скупштина се распушта **ако у року од 90 дана** од дана конституисања **не изабере Владу**
- ✓ распуштена Скупштина може да врши текуће или неодложне послове одређене законом

Хол Народне Скупштине

Шеф државе

Највиши је **представник државе** у земљи и иностранству. Може бити:

- **монарх**, који на власт долази наслеђем и власт врши без ограничења дужине мандата, и
- **председник** републике кога, посредно или непосредно, бира народ и његов мандат је ограничен. Председника у Србији бира народ и његов мандат је ограничен на пет година.

Председник Републике изражава државно јединство Републике Србије

Основне функције:

- представљање државе у земљи и иностранству
- овлашћење врховног команданта Војске Србије

Председник не може обављати другу јавну функцију или професионалну делатност.

Скупштина је дужна да распише изборе који се морају одржати најкасније три месеца од престанка мандата председника Републике

ОВЛАШЋЕЊА ПРЕДСЕДНИКА

- Председник Републике **доноси указе, одлуке, правила, наредбе и друге правне акте** одређене законом.
- ✓ **УКАЗОМ** **проглашава закон, распушта Народну скупштину***, поставља и опозива **амбасадоре**, даје **одликовања**, поставља, унапређује или разрешава **официре** Републике Србије
- ✓ **ОДЛУКОМ** **расписује изборе за народне посланике, предлаже Народној скупштини кандидата за председника Владе**, даје **помиловања**, именује шефа Кабинета и саветнике председника Републике
- има овлашћење да, уз писано образложење, Народној скупштини **врати изгласани закон на поновно одлучивање**, уколико закон није у складу са Уставом, уколико није поштована процедура за доношење закона, итд.

Ако Парламент одлучи да поново гласа о закону, он се тада изгласава већином од укупног броја посланика и председник је дужан да закон прогласи

*има овлашћење да, на образложени предлог Владе, распусти Народну скупштину.

ПОЛОЖАЈ ПРЕДСЕДНИКА

Једна особа може **највише два пута да буде бирана** за председника Републике Србије

Председник ужива **имунитет** као народни посланик, а о имунитету одлучује Народна скупштина

- **мандат траје пет година**
- мандат почиње да тече од дана полагања заклетве пред Скупштином Србије
- уколико мандат истиче за време ратног или ванредног стања, продужава се и траје до истека три месеца од дана престанка ратног или ванредног стања
- председник **може одговарати само правно**, али не и политички
- **мандат престаје** истеком времена на које је изабран, оставком, разрешењем или услед спречености да обавља своју функцију, у том случају - **заменењује га председник Скупштине Србије**.

Влада

Као самосталан орган **извршне** власти, влада **постоји само у парламентарном систему**.

У председничком систему владу чини скуп блиских сарадника председника.

У скупштинском систему, такође, није самосталан државни орган, већ је везан за скупштину као њен извршни орган.

Основна **функција** владе је да одређује правац државне политике, да извршава законе и усмерава све активности у оквиру својих надлежности.

У Републици Србији председник Републике предлаже Народној скупштини кандидата за председника владе, а он Народној скупштини предлаже чланове владе и излаже програм рада.

Влада је изабрана ако су је за њу гласала већина од укупног броја посланика.

Владу **чине**:

- председник (тзв. премијер)
- потпредседници и
- министри задужени за одређени ресор
- министар без портфеља нема ресор

Влада је **највиши орган извршне власти** Републике Србије.

- Основне **функције**:
 - **утврђивање и вођење политике** (предлаже законе и друге акте, даје мишљење о њима кад их поднесе други предлагач)
 - **извршавање закона и других аката**
 - усмеравање и усклађивање рада органа државне управе (прописује унутрашње уређење министарстава и других органа управе, итд.)

зграда Владе Републике Србије

ОДГОВОРНОСТ ВЛАДЕ И МИНИСТАРСКА ОДГОВОРНОСТ

- Постоје два облика одговорности:
 - одговорност Владе у целини
 - одговорност сваког њеног члана понаособ
- Влада је одговорна Народној скупштини за:
 - политику Републике Србије
 - извршавање закона и других општих аката Народне скупштине
 - рад органа државне управе

Министри су одговорни за свој рад председнику Владе и Народној скупштини.

Предлог за гласање о неповерењу Влади могу да покрену:

- народни посланици*, ако су незадовољни резултатима рада Владе
- Влада (Народној скупштини), у циљу јачања своје позиције и предузимања мера од друштвеног значаја.

Министарска **одговорност** може да буде:

- **политичка** (када Парламент изгласа неповерење)
- **кривична** (када приликом вршења службене дужности почини кривично дело)
- **материјална** (за штету насталу приликом вршења службене дужности, нанету незаконитом радњом)

Оставка је лични чин онога ко је подноси:

- председник Владе подноси оставку председнику Народне скупштине
- члан Владе (потпредседник или министар) подноси оставку председнику Владе.

Предлог за **разређење** појединог члана Владе може да поднесе и председник Владе.

Влада којој је престао мандат може да врши само текуће послове:

- не може да предлаже законе и друге опште акте (осим у изузетним ситуацијама, нпр. законски рок, потребе државе, интереси одбране, природне несреће)
- не може председнику Републике да предложи распуштање Народне скупштине.

Седница Владе Србије

Организације грађана: политичке партије, покрети и НВО

Политичке партије су **добровољне политичке организације истомишљеника** чији је циљ:

- легално преузимање власти
- учешће у власти, или
- утицај на власт и политичке процесе.

Свака политичка партија има свој:

- циљ је да освоје власт
- организација (формално чланство и руководство)
- политички програм (идеологија, циљеви)
- нормативни акти (статут, оснивачки акти)
- покушавају да одговоре на велики број друштвених питања

Одлуке у партији доноси политички врх (руководство) у име целокупног чланства.

Политичке партије су саставни део политичког **плурализма**¹³ и без њих је немогуће замислити модерне демократске државе.

Историја политичког организовања почиње још у античкој Грчкој (хетерије - братства, пријатељства). У модерном облику их срећемо у **17. и 18. веку**, најпре у Енглеској, а затим у САД и Француској током револуција. Прве радничке партије јављају се у другој половини 19. века, са усвајањем општег права гласа.

У Србији се крајем 19. века оснивају прве политичке партије.

Прва политичка странка у Србији била је **Народна радикална странка**, коју су 8. јануара **1881. године** основали Никола Пашић и Светозар Марковић.

Српску напредну странку су, такође, у јануару 1881. године основали Милан Пироћанац, Милутин Гарашанин, Стојан Новаковић и Чедомиљ Мијатовић.

Либерална странка је почела са радом 1881. године, али тек 1883. године је званично основана. Истакнуте вође били су Јован Ристић, Јеврем Грујић, Милован Јанковић, итд.

¹³ Често се изједначава са вишепартијским (вишестраначким) политичким системом:

- означава постојање различитих, независних и често супротстављених политичких чинилаца у једном друштву (удружења грађана, друштвених покрета, невладиних организација, али и појединаца). Најважније политичке организације су политичке партије (странке).

Политички монизам – једнопартијски (нестраначки) систем: постоји само једна доминантна политичка идеологија (често завршавају као диктатуре или тоталитарни системи, нпр. фашизам, националсоцијализам, стаљинизам, франкизам).

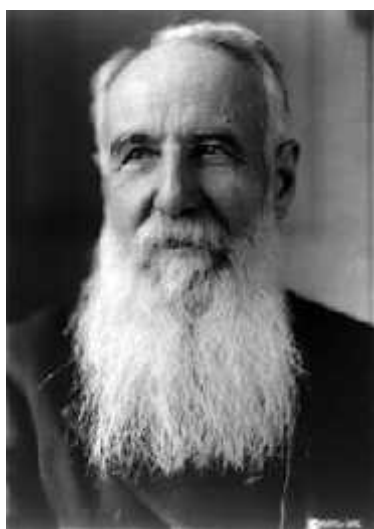
Двостраначки систем – не постоје само две странке, али, осим те две странке, све остале имају малу или скоро никакву улогу, било да су на власти, било као опозиција (нпр. у Великој Британији – Конзервативна и Лабуристичка странка, у САД – Демократска и Републиканска странка).

Демократска странка је основана 1919.године, а њени најистакнутији чланови били су Љубомир Давидовић, Светозар Прибичевић, Јаша Продановић, итд.

Социјалистичка радничка партија Југославије (комуниста) основана је **1919.**године, а назив мења у **Комунистичка партија Југославије** 1920.године, а 1952.године постаје **Савез комуниста Југославије** и усваја политику радничког самоуправљања. Постојао је до јануара 1990.године. На челу КПЈ/СКЈ је у периоду 1937 – 1980. године био Јосип Броз **Тито**.

После Другог светског рата КПЈ (СКЈ – Савез комуниста Југославије) преузима водећу улогу у друштву, док се активност других партија забрањује.

Вишепартијски систем је поново уведен **1990. године**, те године у децембру су одржани избори.

Никола **Пашић** (оснивач Народне радикалне странке), Милутин **Гарашанин** (један од оснивача Српске напредне странке) и Љубомир **Давидовић** (оснивач Демократске странке)

Политичке партије можемо делити по различитим критеријумима:

- према **друштвено-политичким циљевима**
 - ✓ **националистичке** - својим схватањима се косе са принципима демократије
 - ✓ **конзервативне** – покушавају да одрже/поново успоставе традиционални систем вредности
 - ✓ **либералне** - позивају се на права и слободе појединца, неповредивост правне државе
 - ✓ **социјалдемократске** – теже социјалној праведности
 - ✓ **комунистичке** – сматрају себе авангардом друштвеног напретка и пропагирају диктатуру пролетеријата

- **према бројности**
 - ✓ **кадровске** – мали број дисциплинованих, добро организованих, често фанатичних чланова који следе неку идеју; у њих се тешко улази, сматрају се елитом друштвених покрета; нпр. Комунистичка партија Југославије пре Другог светског рата; инсистирају на оданости и стручности чланова
 - ✓ **масовне** - снагу налазе у бројности, масовности чланства, док је идеологија мање битна
- **према идеолошком уверењу**
 - ✓ **левиچارске** - истиче идеје слободе, једнакости и братства међу народима; залаже се за промене, друштвени напредак и права грађана
 - ✓ **десничарске** - склона истицању вредности поретка, ауторитета и хијерархије; окренуте традицији, стабилности и моралном јединству заједнице.
 - ✓ **странке центра** - не наглашавају припадност некој нацији, региону или верској заједници, већ истичу универзалне принципе демократије.
- **према степену организованости:**
 - ✓ **странка бирача** – број бирача већи од броја чланова, веза са странком слаба
 - ✓ **странка чланова** – велик број чланова, добра организованост
- **према функцији у политичком систему:**
 - ✓ **владајућа** странке - која је на изборима освојила довољан број гласова да формира владу; може постојати више владајућих странака које заједно, као **коалиција**, формирају владу
 - ✓ **опозициона** странка - на изборима није освојила довољан број гласова да формира владу; у парламенту представља опозицију владајућим странкама, нуди алтернативна решења, тежећи да се допадне бирачима и на тај начин се понуде на следећим изборима
- **према политичком циљу:**
 - ✓ **репрезентативне** странке - циљ да обезбеде што већи број гласова на изборима; прати се јавно мњење и према расположењу већине се формулише политика
 - ✓ **интегративне** странке - покушавају да обликују и придобију јавно мњење за своје програмске циљеве
- **према ставу према друштвеним променама:**
 - ✓ **уставне** - теже да очувају поредак
 - ✓ **револуционарне** - теже да сруше поредак и замене га новим када дођу на власт; већина револуционарних партија је по доласку на власт забрањивала конкурентске партије и у потпуности преузимала државни апарат у своје руке.

Савремене политичке странке су углавном: масовне, уставне, репрезентативне, на позицији центра (тј. умерено лево или десно орјентисане).

Оснивање политичких партија у Србији је **слободно**, а једина ограничења у њиховом деловању су:

- рушење правног поретка
- кршење људских и мањинских права
- изазивање националне, верске или расне мржње
- забрана непосредног вршења власти и њеног потчињавања себи.

Уставни суд је надлежан да **забрани** рад политичке партије, синдикалне организације или удружења грађана, уколико делују супротно одредбама Устава.

Политичку странку може да **оснује** најмање **10.000** пунолетних држављана Републике Србије. Политичку странку националне мањине може да оснује најмање **1.000** пунолетних држављана Републике Србије.

Члан политичке странке може постати **сваки пунолетан држављанин** Републике Србије, а чланство је слободно и добровољно.

Чланови политичких странака **не могу** бити:

- судије Уставног суда и редовних судова
- јавни тужиоци
- Заштитник грађана
- припадници полиције и припадници војске,
- лица чија је функција према закону неспојива са чланством у политичкој странци.

Осим политичких странака постоје и друге групе које утичу на политичка збивања. Оне посредују између државних институција и различитих сегмената друштва чије интересе заступају. То су:

- **групе за притисак** - скупови људи који имају заједнички интерес који желе да заштите или промовишу у сарадњи са владом или противно њој
- **обичајне групе** - формирају се на основу заједничког порекла, религије или другог културног обележја; чланство се углавном стиче рођењем; чешће су у неразвијеним земљама у којима је јак племенски утицај, у развијеним земљама их чине досељеници
- **интересне групе** - настају добровољно ради остварења одређеног циља; наступају партнерски према влади или организују протесте и кампање којима промовишу своје интересе (нпр. синдикати, професионална удружења, удружења за заштиту средине, LGBTIQ+ групе, итд.); често су организоване као невладине организације - НВО
- **лоби група** - израз потиче од назива просторија у парламенту где јавност може да поднесе захтеве посланицима или где се политичари састају и расправљају о политичким питањима; **лобирати** значи заступати интересе и директно се обраћати креаторима политике користећи аргументе или убеђивање; шире гледано лоби се може поистоветити са интересном групом, уже посматрано лобиста је **професионални убеђивач**, тј. особа која је ангажована да заступа аргументе клијената из интересне групе
- **институционалне групе** - настају у оквиру државног апарата, често као неформалне мреже, и врше утицај користећи положаје својих чланова у хијерархији (полиција, војска, тајне службе, министарства); служе за заштиту или уздизање појединих чланова до важних положаја.

протест иницијативе „Не даavimo Београд“

Партије, такође, треба разликовати и од **друштвених покрета**, који се само боре за **утицај** на власт. **Политички покрети** су шири, масовнији и мање организовани од партија, створени ради учешћа у власти:

- а) **старији** – национални, раднички, расистички (19.век)
- б) **савремени** - феминистички, хипи, еколошки, омладински, антиглобалистички, пацифистички (мировни) и други.

Главни разлози настанка друштвених покрета у савременом друштву су:

- неизбежна бирократизација политичких странака
- непристајање грађана на страначку дисциплину, али заинтересованост за политичко деловање
- уочавање да се многи проблеми не могу решити само деловањем државне власти или политичких странака.

лево: застава Савеза комуниста Југославије, с чувеном паролом

десно: најпознатији глобални еколошки покрет *Greenpeace* основан 1969.године

Питања:

1. У чему је предност вишепартијског система над једнопартијским?
2. У којим ситуацијама се забрањује рад политичке партије у Републици Србији?

Бирачко право и избори

Шта је бирачко право и које врсте постоје?

То је субјективно право грађана да на изборима свој глас дају одређеном кандидату или изборној листи. Истовремено, то је и право да буду бирани као кандидати на изборима.

Ова права су прописана уставом и законима.

Врсте бирачких права:

* **активно** имају грађани који могу да бирају представнике на власти. То су они који имају **право гласа**.

Ово право у Републици Србији имају сви држављани који су старији од осамнаест година, који су пословно способни и имају пребивалиште на територији Србије.

* **пасивно** се односи на право учествовања на изборима као кандидат који ће, евентуално, бити изабран.

У Србији су услови за пасивно бирачко право исти као и за активно.

* **ограничено** подразумева бирачко право само одређеним категоријама грађана да бирају и буду бирани. Најчешће се односи на плаћање пореза или поседовања одређеног имања.

* **једнако бирачко право** значи да глас сваког бирача има једнаку вредност („један грађанин - један глас“).

Шта су избори и које врсте постоје?

То су поступци којим бирачи (грађани) поверавају обављање политичке власти:

- парламенту и
- председнику државе.

Они тада представљају суверену народну вољу.

Избори се одржавају на националном (државном), регионалном и локалном нивоу, као и у оквиру политичких странака, установа, удружења.

У зависности од тога за коју функцију се расписују разликујемо:

- **парламентарне и**
- **председничке изборе.**

Према територијалном принципу разликујемо:

- **републичке**
- **покрајинске и**
- **локалне изборе.**

Према разлозима за спровођење избори могу бити:

- **предизбори** (када се бирају електори)
- **поновни** (одмах након редовних)
- **допунски** (када се попуњавају упражњена места)
- **општи** (истовремено одржавање парламентарних, локалних, покрајинских, а често и председничких избора).

ИЗБОРНИ СИСТЕМ представља скуп процедура и правила. Може бити:

- **већински**, бирачи непосредно бирају функционере (председник државе, градоначелник, председник општине) и чланове неког представничког тела; изабран је онај ко има највише гласова (апсолутну, релативну или квалификовану већину)
- **пропорционални**, уместо појединачних кандидата бирају се **изборне листе**; странка или удружење грађана добија број представника (мандата) **сразмеран освојеном броју гласова** бирача у односу на укупан број гласова
- **мешовити**, представља комбинацију већинског и парламентарног система.

Појединац или странка са највећим бројем гласова добија мандат, али поједина подручја користе пропорционални метод, посебно у земљама где се штите етничке и културне мањине.

У Републици Србији се избори за парламент врше по пропорционалном систему, у покрајини је мешовити изборни систем, а на локалном нивоу пропорционални.

Парламентарни избори:

- Скупштина Републике Србије има **250 посланика**
- парламентарне изборе расписује председник Републике Србије
- избори се врше по пропорционалном систему
- изборне листе кандидата за народне посланике могу да поднесу политичке странке, коалиције политичких странака и групе грађана
- изборну листу мора својим потписима да подржи најмање 10.000 бирача
- резултате избора објављује Републичка изборна комисија (РИК)
- у расподели посланичких мандата учествују само изборне листе које су добиле **најмање 5% гласова** од укупног броја бирача који су гласали
- изузетак су изборне листе странака националних мањина које у расподели мандата учествују без обзира на број гласова које су добиле
- **мандат** народних посланика траје **четири године**

Избор председника Републике

- председник се бира на непосредним изборима, тајним гласањем
- изборе за председника Републике расписује председник Народне скупштине
- кандидата за председника могу да предложи: политичка странка, коалиција странака и група грађана
- предлог кандидата мора својим потписима да подржи најмање 10.000 бирача
- кандидат који освоји **апсолутну већину** гласова бирача постаје председник
 - *ако се то не деси, организује се други круг избора, за 15 дана, и на њему учествују само два кандидата која су у првом кругу добили највише гласова; након другог круга избора за председника је изабран онај који је добио већи број гласова бирача
- мандат почиње полагањем заклетве пред Народном скупштином и траје **пет година**

Покрајински избори

- Скупштина АП Војводине има **120 посланика**
- изборе за посланике расписује председник Скупштине АП Војводине, 90 дана пре истека мандата Скупштине
- кандидата за посланика могу предлагати политичке странке, коалиције политичких странака и групе грађана
- предлог кандидата мора својим потписима да подржи најмање 6.000 бирача (3.000 потписа за кандидата странке националне мањине)
- посланици АП Војводине бирају се на **четири године** по пропорционалном изборном систему

Покрајински избори на територији Косова и Метохије нису одржавани после 1990. године
1990-1999 године власт у покрајини су вршили органи Републике Србије

Државно и територијално уређење Републике

Државно и територијално уређење

Државно уређење је скуп политичких установа у држави које јој омогућавају вршење функција и дефинисање организације и облика власти.

По Уставу из 2006. године Србија је **република** и **унитарна држава**. То не значи да је сва власт у њој концентрисана у државним органима, већ да је **децентрализована** држава у којој грађани имају право на:

- покрајинску аутономију и
- локалну самоуправу.

По Уставу Републике Србије раздвојене су искључиве надлежности Републике од надлежности аутономних покрајина и локалне самоуправе. Тако су, нпр. искључиве надлежности Републике:

- сувереност, независност, безбедност и међународни положај
- слободе и права грађана
- банкарски, порески и царински систем
- радни односи, социјална заштита, правни поредак, итд.

Република може законом да повери поједина питања из своје надлежности аутономним покрајинама и јединицама локалне самоуправе.

Децентрализација је:

- врста организације којом се управљање или руковођење преноси са централних на ниже органе власти
- назив за низ мера с циљем спрачавања концентрације становништва и привреде у једно место или неколико центара, при чему велики делови земље остају без становништва и слабије се привредно развијају.

Аутономија

Аутономија – самоуправа, политичка независност, самосталност

- у ширем смислу: самостално одређивање правила, организовање и самостално вршење одређених послова једне друштвене, територијалне или националне групе
- у ужем смислу: одређени степен самосталности мање целине према већој

Аутономне покрајине у Републици Србији су аутономне заједнице, основане уставом, у којима грађани остварују право на покрајинску аутономију и које су формиране на основу специфичних историјских, националних, културних и других особености ових територија.

Према Уставу из 2006.године две су покрајине: Аутономна Покрајина Војводину и Аутономну Покрајину Косово и Метохију.¹⁴

Органи власти у АП су:

- **Скупштина аутономне покрајине** - највиши орган власти у покрајини, доноси **статут** АП уз сагласност Народне скупштине Републике Србије
- **Извршно веће аутономне покрајине**
- органи **управе** (нпр. секретаријат за културу и јавно информисање)

Према Уставу Републике Србије **аутономне покрајине уређују питања** од покрајинског значаја из области:

- просторног планирања и развоја
- пољопривреде, водопривреде, саобраћаја, туризма и других области привређивања од покрајинског значаја
- просвете, спорта, културе, информисања, социјалне и здравствене заштите на покрајинском нивоу.

АП се старају о остваривању људских и мањинских права, утврђују симболе покрајине и начин њиховог коришћења, управљају својом имовином, имају приходе и доносе свој буџет. Питања из своје надлежности АП регулишу **одлукама** и другим подзаконским актима.

Покрајинска аутономија је **заштићена** Уставним судом Републике Србије.

Зграда Извршног већа АП Војводине (тзв. зграда Бановине)¹⁵

¹⁴ 1999. године Косово и Метохија су стављени под управу Уједињених нација резолуцијом 1244 Савета безбедности УН. Управа на КиМ је подељена на цивилну (УНМИК) и војну (КФОР). Косовске власти су 2008. године прогласиле независност коју Република Србија није признала.

¹⁵ Краљевина Југославије је између два рата (1929-1941) била подељена на девет бановина: Савску, Приморску, Дравску, Дринску, Зетску, Моравску, Варадарску, Врбаску и Дунавску бановину. **Бановинска палата, данашњи комплекс Владе Војводине и Скупштине АП Војводине**, била је седиште Банске управе и бана Дунавске бановине у периоду од **1939.** до 1941. године. Саграђена је по пројекту

Основни облици аутономије

ТЕРИТОРИЈАЛНА аутономија

- правни положај одређене територије, социјалне или економске групе, по коме оне имају право на самоуправљање и самоорганизовање (укључујући доношење властитих правних прописа)

ФУНКЦИОНАЛНА аутономија

- извешан степен самосталности појединих установа (у области школства, здравства, итд.) које у обављању својих делатности располажу правом сопственог организовања, управљања и финансирања

КУЛТУРНА аутономија

- право неке групе да се бави активностима које чувају њену индивидуалност (језик, школство, уметност и сл.)

ПЕРСОНАЛНА аутономија

- настала је у средњем веку и односила се на правни статус припадника појединих еснафа
- везује се за самосталност појединца у раду на основу припадности професији
- односи се и на положај припадника националних мањина и њихово право на оснивање националних савета и јавно изражавање и неговање националне, етничке, културне и верске посебности

Скупштина АП Војводине

архитекте Драгише Брашована. После Другог светског рата до средине 1950-их година, у репрезентативним просторијама Банског двора је поред седишта Народне скупштине Војводине, био и Дом ЈНА у коме су одржаване разне културне манифестације.

Локална самоуправа

Локална самоуправа представља право да грађани непосредно, или преко својих слободно изабраних представника, одлучују и управљају пословима од локалног значаја на ужој територијалној целини (граду или општини).

Послови које обављају локалне самоуправе одређени су уставом и законом:

- комунални послови (изградња и одржавање локалних путева, вода, канализација, одношење смећа, улична расвета, гробља)
- издавање грађевинских дозвола
- туризам и угоститељство локалног карактера
- одржавање школских и других јавних објеката
- задовољавање културних, здравствених и образовних потреба грађана.

Ради уређивања ових послова локална самоуправа доноси **подзаконске акте** (одлуке, решења, планове или програме).

Први облици локалне самоуправе јављају се у **Европи у средњем веку** као комуне или градови којима су владари повељама давали статус слободних градова. **Постојбина** локалне самоуправе какву данас познајемо је **Енглеска**.

Локална самоуправа у Србији

У Републици Србији постоје следеће јединице локалне самоуправе:

- општине
- градови
- Град Београд

ОПШТИНА

Основна територијална јединица у којој се остварује локална самоуправа је општина. Образује се за једно или више насељених места, има **најмање 10.000 становника**.

Највиши правни акт јединице локалне самоуправе је **статут** који доноси њена скупштина (градска или општинска)

Општина има право да се бави свим питањима од локалног интереса. **Послови** општине могу бити:

- послови из самосталне надлежности (изворни)
- пренесени послови државне управе (поверени)

Ради задовољавања потреба и интереса локалног становништва у селима и градским насељима, могу се основати **месне заједнице** и други облици месне самоуправе.

Органи општине су:

- **скупштина општине** је највиши орган општине, чине је одборници изабрани на 4 године, непосредним тајним гласањем
- **председник општине** има извршну власт, бира се из редова одборника на период од 4 године, већином гласова
- **општинско веће** је општинска “влада” која усклађује рад председника и скупштине општине и контролише рад општинске управе; бира се на период од 4 године, а њиме председава председник општине
- **општинска управа** је састављена од чиновника којима руководи начелник (правник са бар 5 година радног искуства); овај орган припрема прописе, извршава одлуке, обавља стручне и др. послове
- локалну самоуправу штите **Заштитник грађана** (Омбудсман) и **Савет за међунационалне односе** (у национално мешовитим срединама)

- Municipalities of Vojvodina / Opštine Vojvodine -

Legend / Legenda:

SK - SREMSKI KARLOVCI (Sremski Karlovci)

BP - BAČKI PETROVAC (Bački Petrovac)

ГРАД

По Закону о територијалној организацији Републике Србије, **град** је територијална јединица, која представља географски, економски, административни и културни центар ширег подручја и има више од 100 хиљада становника. Град се оснива законом, а његови органи су:

- скупштина града
- градоначелник
- градско веће
- градска управа.

Функције и надлежности су им исте као и код општина. Статутом града се на територији града могу образовати и градске општине. Србија има 24 града.

Положај града Београда уређује се Законом о главном граду и Статутом Града Београда. Град Београд има надлежности које су Уставом и законом поверене граду и општини, а могу му се поверити и друге надлежности.

Нови Сад је добио статус слободног краљевског града **1. фебруара 1748. године** од Марије Терезије.

Основни грб Београда овај изглед је добио **1931. године**.

Грб је пројектовао **сликар Ђорђе Андрејевић Кун**.

грб града Новог Сада, грб АП Војводине и Мали грб Републике Србије

III

Устав и правна држава у Републици Србији

Појам устава и развој уставности

Шта је устав?

- *constitutio* (лат.) - утемељење, постава, састав, одредба, уређење, устав

У српском језику потиче од речи: устава, брана, (за)устављати (самовољу власти)

УСТАВ - установљење, успостављање

Устав је највиши правни акт једне државе и истовремено њен **политички документ**. Доноси га орган власти са највишом правном снагом:

- парламент или скупштина,
- владар, али и
- сам народ, као носилац државне суверености.

Устав уређује државну организацију и овлашћења државних органа, као и слободе и права грађана. Пошто је **начелан и уопштен правни документ**, не примењује се непосредно, осим када је реч о правима и слободама грађана.

Као највиши правни акт, устав има вишу правну снагу од било ког другог правног акта - закона или подзаконског акта. Реч је о **супремативи (премоћи) устава**.

Закон је општи правни акт мање правне снаге од устава којим се конкретније уређују начела која садржи устав, како би се та начела могла остваривати у пракси. Све одредбе закона морају бити усклађене са уставом.

Подзаконски акти су: уредбе, статuti, правилници, који, такође, морају бити усклађени са вишим правним актима.

Од када датирају први устав?

Прве трагове уставности налазимо још у **18. веку пре нове ере**, у Вавилону. Реч је о **Хамурабијевом закону**, којим је тадашњи цар Хамураби уредио законодавно- правни систем свога царства.

У Великој Британији важни предуставни акти су:

- **Велика повеља слобода** (*Magna Carta Libertatum*), 1215. година
- **Habeas Corpus Act**, 1679. година
- **Повеља о правима** (*Bil of Rights*), 1689. година

Устав се, у савременом смислу речи, јавља тек у другој половини 18. века као резултат револуција у Северној Америци и Француској, у којима су најпре донете **Декларације о људским правима**.

Декларација независности (1776), којом је проглашена независност америчких колонија од Енглеске. Исте те године донет је и први устав - најпре у држави Вирџинији, а затим и у осталих

12 колонија, које ће касније ући у састав САД. **Устав САД (1787)** - први прави устав донет је на Уставној конвенцији у Филаделфији и садржи 7 чланова и 27 амандмана, временом додата.

Друга је француска **Декларација о правима човека и грађанина (1789)** донета почетком револуције и која је представљала први корак ка доношењу француског **устава 1791. године**.

Најважније тековине ових декларација и устава огледају се у истицању људских права и слобода: „сви људи су створени једнаки и њихово неотуђиво право је право на живот, слободу и тежњу ка срећи“.

Када је реч о Србији, корене уставности налазимо у **13. веку**, када је Свети Сава за брата Стефана Првовенчаног превео са грчког језика византијски **Номоканон (1219)** познат још и као *Крмчија*, *Законоправило*. Овај документ представља зборник црквених правила (гр. *kanon*) и државних закона (гр. *nomos* – грађански закон)

Други важан документ је **Душанов законик из 1349/1354. године**, који је донет у Скопљу са циљем да се осигура и учврсти власт властеле на целој територији тадашњег царства, као и да се ограничи апсолутизам монарха како би се правичније владало.

Први модеран устав у Србији - **Сретенски устав (1835)** донет је у време владавине кнеза Милоша Обреновића, како би се ограничила његова владарска самовоља. Његов творац је Димитрије Давидовић, чувени новинар и један од најобразованијих људи тог времена. Писан је по угледу на најлибералније уставе тог времена, а куриозитет је да је због тога на снази био само 55 дана, након чега је, под притиском великих сила - Русије, Аустрије и Турске, укинут.

Након бурних промена у тадашњој држави (СФРЈ), Србија је 1990. године донела устав који је 2006. године замењен новим, тренутно важећим. О њему су се грађани изјашњавали референдумом, а прогласила га је Народна скупштина 8. новембра **2006. године**. До данас, Србија је имала 12 устава.

Проглашење Душановог законика или Крунисање цара Душана, Паја Јовановић (1900)

Врсте устава

1. према облику у ком су донети:
 - **писани**, данас су правило
 - **неписани**, обичајни или историјски устав
(нпр. устав В.Британије, Новог Зеланда, Израела, Саудијске Арабије)
2. према броју правних аката:
 - **кодификовани**, формални устав – целовит и јединствен писани акт
 - **некодификовани**, изражен у више докумената уставног карактера (повеље, закони, правни обичаји, међународни уговори...)
3. према томе ко доноси устав:
 - **октроисани устав** намеће апсолутни владар („подарени“ устав)
нпр. Устав Краљевине Србије из 1901.године у време владавине Александра Обреновића, Устав Краљевине Југославије из 1931. године, у време владавине Александра Карађорђевића.
 - **народни устав** је израз народне суверености и усваја га народно представништво или бирачи непосредним гласањем на референдуму; овакви устави су данас најчешћи
 - **уставни пакт** настаје договором, уговором или споразумом две државе, народа или државотворне политичке опције
нпр. Видовдански устав из 1921.године који су донели Уставотворна скупштина и династија Крађорђевић, Уставна повеља Државне заједнице Србија И Црна Гора из 2002.године
4. према начину доношења и мењања:
 - **чврсти**, одликује их строг поступак за доношење и мењање устава
(нпр. амерички устав)
 - **меки**, ретко се јављао у историји (нпр. В. Британија или Италија до Другог светског рата)

Структура устава

1. ПРЕАМБУЛА – уводни део устава
 - на свечан начин објављује разлоге доношења устава, одређују се темељи и основни циљеви устава
2. НОРМАТИВНИ ДЕО - уставне норме
 - уставне норме су систематизоване у чланове (који носе редне бројеве) или параграфе и сваки уређује једно конкретно питање
 - садржи одредбе о: људским правима и слободама, организацији власти, државном уређењу, територијалној организацији, правном поретку, владавини права, принципима уставности и законитости, поступку промене устава, ако и ступању устава на снагу

3. ДОДАЦИ УСТАВА

- допуне одређених основних уставних одредби, које се доносе у исто време када и устав, имају снагу устава

4. УСТАВНИ АМАНДМАНИ

- допуне / измене устава које се доносе након његовог доношења (проглашења) и имају снагу устава
- њима се уређује нешто што до тада није било у уставу или се мења постојећи текст устава.

Право и правни поредак, владавина права, уставност и законитост

Шта је право, а шта правни поредак?

Право је скуп норми људског понашања које прописује држава. Држава, такође, у случају њиховог кршења, прописује и санкције.

Право регулише друштвене односе у којима може доћи до повреде општедруштвених интереса, али и заједничких интереса свих чланова.

Извори права у савременом друштву су општи правни акти, а у ранијим временима – моралне и обичајне норме.

Правна норма је правило понашања које уређује односе међу људима и заштићена је државном принудом. Напростији је елемент права, а чине је:

- а) диспозиција** – прописано правилно понашање
- б) санкција** – казна прописана за кршење правне норме, тј. диспозиције.

Правни акт је скуп правних норми који уређује неку правну ситуацију (Устав, закони, подзаконски акти).

Правни систем државе је скуп правних аката које је прописала држава и који чини једну повезану целину - **правни поредак**.

Какво је значење појмова владавина права и правна држава?

Ови појмови су различитог порекла и имају приближно исто значење:

- супротстављање неограниченој власти и самовољи државних органа, али и
- заштиту државе од појединаца или група који крше друштвена правила
- подвођење свих органа власти, организација и грађана под јединствен правни поредак
- претпоставку уставности и законитости
- основ модерне државе

Владавина права је предуслов уставности и законитости. Остварује се:

- слободним и непосредним изборима
- поделом власти
- загарантованим људским и мањинским правима
- независним судством, и
- повиновањем државне власти уставу и закону.

Можемо закључити да без владавине права нема модерне државе.

Владавина права и правна држава засновани су на принципима:

а) легитимитета

законе доноси скупштина по демократској процедури и они су у складу са општеприхваћеним демократским вредностима

легитимно - правилно, оправдано, праведно, у складу са **општеприхваћеним** друштвеним нормама и вредностима

б) легалитета

није важно ко, како и какве законе доноси – важно је да постоје и да се поштују
легално – у складу са законом

Уставност и законитост

Принцип уставности подразумева:

- да је државна **власт ограничена правом**
- обавезну **сагласност** свих нижих **правних аката са уставом**

Основи услов уставности је **подела власти** на три гране:

- законодавна
- извршна и
- судска

Након референдума, устав усваја уставотворна **скупштина** или народна скупштина
Важно је напоменути да постојање устава није гарант уставности!

Принцип законитости налаже:

- да сви поступају у складу са законом (принцип легалитета)
- обавезну сагласност свих подзаконских аката (уредби, правилника, одлука, статута...) са одговарајућим законом.

***Документ је законит уколико је донет у складу са вишим правним актом.**

Закон је:

- општи правни акт (важи за све или ни за кога)
- на основу устава га пише и усваја скупштина (парламент)
- објављује се пре ступања на снагу у службеном гласилу
- мора бити јасан и недвосмислен, одређен, постојан и праведан

Уставни суд врши контролу уставности и законитости правних аката!

Подзаконска акта (уредбе, наредбе, упутства, правилнике, одлуке) доноси влада.

Судске пресуде врховних судова у САД, Енглеској и Шкотској стичу статус извора права - конкретан случај сматра се обавезним за све будуће исте случајеве.

Палата правде, Београд

Историја уставности Србије

Зачеци уставности у Србији датирају с почетка 13.века. Први устав донет је у 19. веку, а од тада Србија је имала укупно 13 устава, убрајајући и актуелни Устав из 2006. године.

Уставна историја Србије до Другог светског рата

- 1804 - 1813 године Први српски устанак
- 1805. године у Смедереву основан **Правитељствујушчи совјет серпскиј** - први суд и прва влада истовремено
- 1815 -1817 године Други српски устанак
- 1817. године убијен Карађорђе
- 1817 – 1835 године народ је подигао пет буна против Милоша Обреновића
- 1830. године **Хатишериф** – аутономија Кнежевине Србије у односу на Отоманско царство
- 1832. године **Манифест демократије и слободе** – писмо Вука Караџића Милошу Обреновићу
- 1835. године Милетина буна

1. Сретењски устав (1835. године)

- донет је у циљу сузбијања апсолутизма кнеза Милоша Обреновића
- сачињен је по угледу на најлибералније уставе тог времена

Тековине устава:

- власт је подељена на законодавну, извршну и судску
- јемчио права на приватну својину, слободу трговине, основна људска права, равноправност грађана, укидање ропства и феудалних односа, независност судства
- творац устава је новинар Димитрије Давидовић, један од најобразованијих људи у Србији тог времена
- укинут је после 55 дана под притиском великих сила

Милош Обреновић и Димитрије Давидовић

2. Турски устав - Хатишериф (1839. године)

- Porta је издала Четврти хатишериф који је потврђивао вазални положај Србије

Тековине устава:

- укинута је асполутизам кнеза Милоша Обреновића, исте године он абдицира
- успостављен Савет као експонент турских интереса у Србији
- проглашена пуна слобода трговине, укинута кулук, потврђена основна лична и економска права (нпр. право приватне својине)
- једини устав који је донесен изван Србије и најдуготрајнији

3. Намеснички устав (1869. године)

- 1868. године убијен је кнез Михаило Обреновић
- уместо малолетног кнеза Милана Обреновића управља намесништво

Тековине устава:

- утврђује се наследна уставна монархија, с Народном скупштином као законодавним телом
- призната независност судства, једнакост грађана пред законом, лична слобода, неповредивост права својине, уводи се поротно суђење, општинама призната самоуправа, уведена слобода штампе
- реакције јавности на устав биле су углавном негативне

4. Радикалски устав (1888. године)

- 1878. год. Србија стиче независност на Берлинском конгресу
- 1881. год. настају прве политичке странке
- **1882. год. Србија постаје краљевина**
- 1885. год. Српско-бугарски рат
- 1887. год. краљ Милан Обреновић абдицира у корист малолетног сина Александра
- 1888. год. донет Устав – **најдемократскији устав у историји Србије**
- **1893. год.** Александар државним ударом **збацује намесништво**, проглашава се пунолетним и преузима власт
- **1894. године** краљ Александар Обреновић најпре **укида Радикалски устав и враћа на снагу конзервативнији Намеснички устав (1869)**, који такође укида 1901. године.

Тековине устава:

- Србија први пут постаје наследна, уставна и парламентарна монархија
- Народна скупштина коначно добија сву законодавну власт и Влада постаје одговорна Скупштини
- забрањен је прогон српских грађана, преки суд и извршење смртне казне за политичке кривце
- гарантује се слобода штампе; забрана новина само у случају увреде краља, страног владара и позивања на оружје
- слобода збора, договора и право удруживања
- опште право гласа за све мушкарце старије од 21 године који плаћају најмање 15 динара годишњег пореза

отац и син - краљеви Милан и Александар Обреновић и краљица Драга Машин

5. **Октроисани** или Априлски устав (**1901. године**)

- 25/26. март **1903.** године краљ укинуо сопствени устав на сат времена, извршиви два државна удара (пуча)¹⁶
- 29. мај **1903.** године у Мајски преврат

Тековине устава:

- уведено је дводомно народно представништво
горњи дом (Сенат) контролише доњи дом (Народна скупштина)
- уводи се одредба о могућности да престо наследи женски потомак
- уводи се могућност ограничења грађанских права и слобода

6. **Нови-стари Устав (1903. године)**

- привремена влада је **Радикалски устав** (1888), уз извесне промене, вратила на снагу и усвојила као Нови-стари Устав

Тековине устава:

- потврђена је наследна власт династије Карађорђевић
- Краљевина Србија је уставна парламентарна монархија
- на престолу је краљ Петар Први Карађорђевић
- законодавну власт врше Народна скупштина и краљ
- владу поставља краљ, али је одговорна Скупштини
- судови су независни
- осигурана лична, грађанска и политичка права
- осигуран демократски изборни поступак
- период процвата грађанске демократије у Србији

¹⁶ **Државни удар (пуч)** представља изненадну смену власти у некој земљи и то противустановним средствима. Може бити миран или (ређе) насилан, а најчешће га изводи војска или неки високи државни званичник. Разликује се од револуције по томе што га изводе људи из власти, а не широке народне масе.

краљеви Петар Први Карађорђевић и Александар Карађорђевић

- 1. децембар 1918. године основана Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца
- 1918 – 1921 године – државно-правни провизоријум (привремено стање)
- август 1921. године умире краљ Петар Први Карађорђевић

7. Видовдански устав (1921. године)

- први устав заједничке државе усвојила је Уставотворна скупштина

Тековине устава:

- Краљевина СХС постала уставна, парламентарна и наследна монархија на челу са породицом Карађорђевић
- унитарно и централистичко уређење монархије
- земља је подељена на административно-територијалне јединице
- званичан језик је српско-хрватско-словеначки
- законодавну власт врши краљ и Народна скупштина
- извршну власт врши краљ преко министара (Министарски савет)
- судска власт је поверена судовима
- **1920. године** забрањен рад Комунистичке партије Југославије
- **1928. године** убиство тројице хрватских посланика у Народној скупштини
- **1929. године** Шестојануарска диктатура – краљ Александар Карађорђевић укинуо Видовдански устав, распустио Народну скупштину, забранио рад политичких странака и синдиката и увео личну диктатуру
- **1929. год.** проглашена Краљевина Југославија, подељена на 9 бановина

8. Септембарски/октобарски устав (1931. године)

- краљ Александар Карађорђевић је донео устав којим је држава проглашена као **наследна и уставна монархија** (не и парламентарна) – Краљевина Југославија
- прокламује се **принцип интегралног југословенства**
- редукована грађанска права и слободе и овлашћења Народне скупштине
- онемогућено обнављање политичких странака
- већа овлашћења за краља – **принцип ограничене уставности**
- овај устав је суспендован 1941. године, а укинут 1945. године

КРАЉЕВИНА ЈУГОСЛАВИЈА (1929-1939), административна карта

Уставна историја Србије (након Другог светског рата)

Државност Србије, као федералне јединице Југославије, успостављена током Народноослободилачког рата.

За настанак Југословенске федерације најзначајније су одлуке АВНОЈ-а¹⁷ од 29. новембра 1943. године, које су имале уставни значај.

Устави Србије су, у време постојања ФНРЈ¹⁸ и СФРЈ¹⁹, били републички уставни акти усклађени са савезним уставима, као и у случају других пет република чланица.

¹⁷ Антифашистичко веће народног ослобођења Југославије

¹⁸ Федеративна Народна Република Југославија

9. Устав Народне Републике Србије (1947. године)

- усклађен с првим послератним уставом Југославије из **1946.** године.
- проглашено федерално уређење државе са шест република и две аутономне области
- врховни орган државне власти била је **Народна скупштина**
- највиши извршни и управни орган **Влада** Народне Републике Србије
- Устав је потврђивао тековине НОБ²⁰-а и социјалистичке револуције
- Устав се угледао на Устав СССР-а²¹ из 1936. године (Стаљинов устав)
- утемељени су **државна својина и централизам**
- **1948. године** разлаз са СССР (чувано историјско „не“ Стаљину) који је трајао до 1955.године; у овом периоду су многи због (не)проверених стаљинистичких ставова завршили у логору на острву Голи оток као политички затвореници.

Тито и Стаљин

10. Устав Социјалистичке Републике Србије (1963. године)

- Србија је дефинисана као државна **социјалистичка демократска заједница** народа Србије заснована на власти радног народа и **самоуправљању**
- врховни орган власти и самоуправљања била је **Скупштина** Социјалистичке Републике Србије
- највиша правосудна институција је **Врховни суд** Србије, први пут је уведен **Уставни суд**
- Србија у свом оквиру има две аутономне **покрајине**, Војводину и Косово и Метохију

¹⁹ Социјалистичка Федеративна Република Југославија

²⁰ Народно ослободилачка борба

²¹ Савез Совјетских Социјалистичких Република

11. Устав Социјалистичке Републике (1974. године)

- Србија је дефинисана као **самоуправна друштвено-политичка заједница** и држава српског народа и других народа и народности који у њој живе
- покрајине су добиле прерогативе²² државности и овлашћења готово у рангу држава чланица федерације
- највиши орган власти **Скупштина СР Србије**
- функцију шефа државе врши **Председништво СР Србије**
- извршну власт обавља **Извршно веће**
- Тито одређен за доживотног председника СФРЈ
- **1980.** године умире Јосип Броз Тито
- **1981.** године захтев да Косово постане република
- **1989.** године амандмани на Устав којима се покрајинама одузимају обележја државности и сужавају овлашћења

12. Устав Републике Србије (1990. године)

- прокламовано је **начело поделе власти и вишепартијски систем**
- **покрајине су изгубиле атрибуте државности** и постале облик територијалне аутономије
- Покрајина Косово преименована је у Покрајину Косово и Метохија
- из назива Републике избачена је реч “социјалистичка”
- највиши државни органи су Скупштина и председник Републике
- **Разлози за доношење овог устава:**
- успостављање српске уставности услед кризе Југословенске федерације
- сузбијање покрајинског сепаратизма
- **1991. године** званичан распад СФРЈ
- **1992. године** проглашена Савезна Република Југославија (чине је Србија и Црна Гора)
- **2002. године** држава преименована у Државну Заједницу Србија и Црна Гора
- **2006. године** одржан референдум и проглашена независност Црне Горе

13. Устав Републике Србије (2006. године) - текст устава <http://mojustav.rs>)

- први устав Србије као независне државе после 103 године
- изузетна пажња посвећена је људским правима
- као врховне вредности истичу се владавина права, социјална правда, грађанска демократија, заштита људских и мањинских права и слобода и опредељеност Србије за европске принципе и вредности

²² прерогатив – повластица, преимућство, искључиво право

Уставни суд Републике Србије

Посебан државни орган чија је функција да врши заштиту уставности и законитости у Србији је Уставни суд.

Аустрија је прва држава која је увела Уставни суд 1920. године, а у Југославији је основан уставом из **1963.** године и деловао је у склопу јединствене власти на челу са народном скупштином. Уставима из 1990. и 2006. године издвојен је као самосталан и независан државни орган.

Уставни суд има **15 судија** чији мандат траје **9 година**, уз могућност још једног избора.

Судије се бирају међу истакнутим правницима, са најмање 40 година живота и 15 година искуства у правној струци. Уживају имунитет²³ као посланици.

Уставним судом руководи **председник**, кога бирају судије из својих редова и то већином гласова свих судија, на период од три године, уз могућност реизбора.

Функција судије Уставног суда **неспојива** је са било којом другом јавном или професионалном функцијом или послом, изузев професуре на Правном факултету

Надлежности:

- контролише **уставност и законитост** општих правних аката
- штити **територијалну аутономију и локалне самоуправе**
- учествује у споровима о **сукобу надлежности**
- одлучују о **забрани рада** организација, удружења и верских заједница чије је деловање усмерено на рушење уставног поретка, кршење људских права или изазивање расне, националне или верске мржње
- одлучује о **повреди Устава** од стране председника Републике
- одлучује о **уставним жалбама** против аката или радњи државних органа којима се повређују или ускраћују људска или мањинска **права и слободе** зајамчене Уставом

Покретање поступка

Поступак пред Уставним судом покреће се предлогом, захтевом, иницијативом или уставном жалбом. Поступак могу покренути:

- грађани
- државни органи
- органи територијалне аутономије или локалне самоуправе
- најмање 25 посланика
- Уставни суд

Рад Уставног суда је јаван. Одлучује се на седници, а одлуке се доносе већином гласова свих судија (изузетак поступак за оцену уставности и законитости за коју је потребно 2/3 већина).

²³ **имунитет** – статус који особу ослобађа законских обавеза, оптужби и казни за евентуалне прекршаје (не све, већ само лакше).

Заседање судија Уставног суда Србије

Правосудни систем Републике Србије

Суд је институција којој је у држави поверено вршење судске функције - утврђује да ли су повређена (прекршај, кривица) права или не и одређује казну (санкцију) за утврђену повреду. **Пресуда** је судски акт којим се то чини.

Шема судова у Републици Србији

Суд је најчешће **државни орган**, у саставу судства као једне од три гране власти, али може постојати и као:

- међународни суд (нпр. Међународни суд правде, Међународни кривични суд, Европски суд за људска права)
- војни суд, издвојен и са властитом хијерархијом
- суд неке недржавне организације (нпр. судови части професионалних организација)
- привремени (*ad hoc*) суд, за неку одређену сврху (нпр. Хашки трибунал²⁴).

Према Уставу Републике Србије:

- судови штите права грађана и правни поредак у земљи, примењујући опште правне норме на конкретне случајеве
- суди се искључиво по уставу и законима, али и на основу слободног судијског уверења
- судови морају бити **независни од** законодавне и извршне **власти**
- судови могу бити опште и посебне надлежности
- не могу се основати привремени, преки или ванредни судови
- у суђењу учествују судије и судије поротници
- расправљање пред судом је јавно, а може се ограничити законом
- судске одлуке се доносе у име народа и не могу бити предмет вансудске контроле
- сваки утицај на судију у вршењу судијске функције је забрањен
- судијска функција је стална, а о њој одлучује Високи савет судства
- оснивање, седишта и подручја судова уређују се посебним законом
- од 1. јануара 2014. године у држави постоји 159 судова.

У оквиру државног система постоји хијерархијска организација судова. То значи да:

- **првостепени**, примарно решавају ствар, тј. први решавају спорове
- **другостепени**, решавају по правном леку (жалби)
- **трећестепени**, Врховни суд, који је касационог²⁵ карактера, доноси коначне одлуке о пресудама судова првог и другог степена

Објективност у судском поступку је омогућена:

- саслушавањем сваке стране,
- узимањем у обзир свих доказа,
- правом да се свако брани пред судом и
- правом да се свако супротстави другој страни (унакрсно испитивање).

²⁴ Пун назив суда је Међународни трибунал за кривично гоњење лица одговорних за тешка кршења међународног хуманитарног права на територији бивше Југославије након 1991. Основан је 1993. године Резолуцијом 827 Савета безбедности ОУНСуд може судити једино појединцима, не и организацијама или владама, и може изрећи највише доживотни затвор. Суд за привођење оптуженика у потпуности зависи од држава у којима се они налазе, на шта су ове обавезне као чланице Уједињених нација.

²⁵ Реч **касација** потиче од латинске именице - *cassatio*, према глаголу - *cassare*, што значи - поништити.

У Републици Србији постоје **судови опште и посебне надлежности**.

По својој **надлежности**, ови судови се баве:

- кривичним делима
- грађанским споровима (имовинским, породичним, итд.)

Судови **опште надлежности** су:

- основни судови
- виши судови
- апелациони судови
- Врховни касациони суд

Судови **посебне надлежности** :

- привредни судови
- привредни апелациони суд
- прекршајни суд
- прекршајни апелациони суд
- Управни суд

Поступак пред основним и вишим судовима је усмен и непосредан, странке учествују у њему на начин који је уобичајен.

Поступке пред апелационим и привредним судовима, као и пред Врховним судом, одликује искључиво писмено обраћање, тј. у њему странке не учествују непосредно.

На одлуке судова је могуће уложити:

- редовна правна средства
- ванредна правна средства (лекови) – ревизија, предлог за понављање поступка, захтев за заштиту законитости.

Врховни касациони суд је највиши суд у Републици Србији. Седиште је у Београду. Овај суд одлучује о:

- ванредним правним средствима уложеним на одлуке судова Р.Србије
- сукобу надлежности између судова (ако не томе не одлучује други суд)
- о преношењу надлежности судова ради лакшег вођења поступка или других разлога
- даје мишљење о кандидату за председника Врховног касационог суда
- именује судије Уставног суда, и друго.

Ако законом није другачије одређено, одлуку доноси у већу од троје судија. Одлуке овог суда су важне за судску праксу и сви начелни правни ставови се објављују у посебној збирци и на интернет страници суда.

Интернет страница суда: <http://www.vk.sud.rs>

Судови републичког ранга су: Врховни касациони суд, Управни суд, Привредни апелациони и Прекршајни апелациони суд.

Задатак:

1. Разговарати на часу о надлежностима свих ових судова.

Зграда Врховног касационог суда Србије у Београду (Улица Немањина 9)

Поред поменутих органа који се баве суђењем и пресудама, постоје и **други правосудни органи**:

- Високи савет судства
- Јавно тужилаштво
- Државно веће тужилаца
- Републичко јавно правобранилаштво.

Високи савет судства је независан и самосталан орган који обезбеђује и гарантује независност и самосталност судова и судија. Мандат чланова ВСС траје пет година и они уживају имунитет судија.

Надлежности:

- бира и разрешава судије
- одлучује о премештају судија у други суд
- доноси етички кодекс судија
- утврђује критеријуме за избор судија и председника судова, и др.

<http://www.vss.sud.rs>

УРЕЂЕЊЕ ЈАВНОГ ТУЖИЛАШТВА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ		
РЕПУБЛИЧКО ЈАВНО ТУЖИЛАШТВО		
сваки јавни тужилац/ тужилаштво је подређен/о Републичком јавном тужиоцу/тужилаштву		
Тужилаштво за организовани криминал	апелациона јавна тужилаштва	Тужилаштво за ратне злочине
	виша јавна тужилаштва	
	основна јавна тужилаштва	

Државно веће тужилаца је самосталан орган који обезбеђује и гарантује самосталност јавних тужилаца и заменика јавних тужилаца.

Надлежности:

- утврђује кандидате за избор Републичког јавног тужиоца и јавних тужилаца коју доставља Влади
- бира заменике јавних тужилаца за трајно обављање функције и одлучује о престанку функције
- утврђује разлоге за разрешење јавног тужиоца и заменика јавног тужиоца
- поставља вршиоца дужности Републичког јавног тужиоца
- доноси *Етички кодекс* тужилаца
- тврђује садржину програма обуке за заменике јавних тужилаца који се први пут бирају на функцију и тужилачке помоћнике, и др.

<http://www.dvt.jt.rs>

Републичко јавно тужилаштво је самосталан државни орган који гони учиниоце кривичних дела и других кажњивих дела и предузима мере за заштиту уставности и законитости.

Највише је јавно тужилаштво у Р.Србији. Функцију јавног тужилаштва врши јавни тужилац.

Јавни тужилац је овлашћен да:

- спроводи претходну истрагу и усмерава радње полиције у претходној истрази
- доноси решење о одлагању кривичног гоњења, када је то предвиђено законом
- доноси решење о спровођењу истраге и врши је
- са окривљеним закључује споразум о признању кривице
- подиже и заступа оптужницу, тј. оптужни предлог, пред надлежним судом
- се жали на неправоснажне судске одлуке и да подноси ванредне правне лекове, и др.

<http://www.rjt.gov.rs/ci/>

Јавна тужилаштва посебне надлежности су Тужилаштво за организовани криминал (постоји од 2010.године) и за ратне злочине.

Надлежност **Тужилаштва за организовани криминал** је сузбијање најтежих кривичних дела:

- организованог криминала
- против уставног уређења и безбедности РСрбије
- против службене дужности (ако прималац мита врши јавну функцију)
- злоупотреба службеног положаја (већа вредност прибављене имовинске користи)
- међународни тероризам и кривично дело финансирања тероризма
- „прање“ новца
- против државних органа.

Тужилаштво за ратне злочине је надлежно за процесуирање:

- кривичних дела геноцида
- ратних злочина против цивилног становништва, рањеника, болесника и ратних заробљеника
- уништавање културних и историјских споменика
- за кршење међународног хуманитарног права (раније-ратно право, одређује понашање и одговорности страна укључених у ратни сукоб)
- починилаца кривичних дела на територији бивше СФРЈ

Рад Тужилаштва се заснива на међународноправним актима и унутрашњем законодавству. Тужиоца за ратне злочине бира Народна скупштина Републике Србије. Седиште - посебна зграда Вишег суда у Београду, Устаничка улица број 29.

<http://www.tuzilastvorz.org.rs/>

Републичко јавно правобранилаштво је државни орган којем је поверено обављање послова правне заштите имовинских права и интереса Републике Србије, њених органа и организација, и других правних лица која се финансирају из буџета државе.

Републичког јавног правобраниоца поставља Влада Републике Србије на мандат од четири године, док се посао заменика врши као стална дужност. За свој рад одговарају Влади.

<http://www.rjp.gov.rs>

ИНТЕРНЕТ СТРАНА МИНИСТАРСТВА ПРАВДЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ <http://www.mpravde.gov.rs>

IV

Грађанин и његова права и слободе

Међународни дан људских права

обележава се 10. децембра

Грађанин и његова права и слободе

- појам, развој и заштита -

“Сви људи су рођени слободни, с једнаким достојанством и правима.”

Универзална декларација о правима човека (1948)

Људска права сваки човек стиче рођењем и држава не сме да их ограничи или укине. Она припадају свим људима и представљају темељ слободе, правде и мира. Основни принципи људских права су:

- УНИВЕРЗАЛНОСТ – људска права су иста за све људе, без обзира на расу, пол, веру, политичко или друго уверење, национално или социјално порекло
- НЕОТУЂИВОСТ – људска права не могу бити одузета и само у законом утврђеним случајевима може постојати ограничење или суспензија права (нпр. Ако је учинио кривично дело и правоснажно осуђен на казну затвора)
- НЕДЕЉИВОСТ – различита људска права су повезана и не могу се посматрати одвојено једна од других и ниједно право није важније од осталих (нпр. шта је бирачко право без права на држављанство?)

ПРИРОДНО ПРАВО

- сваки човек рођењем поседује одређена урођена и природна права, која држава не сме да ограничи или укине
- природна права су: право на живот, слободу, једнакост, равноправност (без обзира на пол, верску, националну, политичку и идеолошку припадност)

ПОЗИТИВНО ПРАВО

- односи се на важеће правне прописе (устав, међународни документ, итд.)
- ако правни документ буде промењен или укинут, људска права која су њиме дефинисана такође могу бити промењена или укинута
- није опште и универзално, већ пролазно и променљиво

Развој људских права

Идеје о људским правима срећемо најпре у **филозофији античке Грчке** (стоицизам, софизам, Платон) – први пут идеја о једнакости свих људи и природном праву.

Рано хришћанство и друге **религије** - проповедале да је Бог све људе створио једнакима и по узору на самога себе.

Касни средњи век - истичу се идеје о слободној својини, личности и животу (Тома Аквински)

У неким земљама **Европе** настају и **први правни документи** који установљавају слободе и права људи.

Водећу улогу у развоју људских права имала је **Енглеска** из 13. века (Велика повеља слободе).

Важни документи за историју људских права донети су и у Америци, Француској и Русији.

Све до 19. века права су, углавном била загарантована богатим слојевима (властели), а касније током 19. и 20. века основна људска права улазе у уставе скоро свих европских држава.

Појам **општих људских права** државе су прихватиле тек када су основане **Уједињене нације (1945)**. Претеча Уједињених нација је **Друштво народа** (или Лига народа), основано **1919**. године.

10. децембра **1948**. - Уједињене нације су донеле **Универзалну декларацију о људским правима** која садржи листу основних људских права и њу признају све државе.

Уједињене нације су међународна организација за:

- **одржавање мира и сигурности у свету**
- **општи друштвени напредак,**
- развијање пријатељских односа,
- економску сарадњу,
- ширење толеранције и
- поштовање људских права и основних слобода човека

1975. године у Хелсинкију основана је Конференција за европску безбедност и сарадњу (КЕБС).

1994. године преименована у **Организација за европску безбедност и сарадњу (ОЕБС).**

Мисија ОЕБС у Србији успостављена је 2001. године и њене активности усредсређене су на четири области:

- владавина права и људска права,
- спровођење закона (реформа полиције)
- демократизација
- медији

Organisation for Security and Co-operation in Europe – OSCE

(Стални савет ОЕБС-а) <http://www.osce.org/sr/serbia>

Савет Европе је организација основана **1949. године** са седиштем у **Стразбуру** (Француска). Не припада институцијама Европске уније.

Сврха Савета Европе је **остварење основних личних и демократских права и слобода у Европи.**

Рад Савета Европе заснива се на:

- **Европској конвенцији о људским правима (1950.год.)**
- **Европском суду за људска права (1959.год.)**

Европска конвенција гарантује право на:

- живот
- правично суђење
- слободу и безбедност личности
- слободу удруживања
- окупљање
- мирно уживање имовине
- слободу мисли, савести вероисповести
- ефикасан правни лек
- слободне изборе
- поштовање приватног и породичног живота

Европска конвенција забрањује:

- мучење и нечовечно или понижавајуће поступање и кажњавање
- ропство или ропски положај и принудни рад
- дискриминацију у уживању права и слобода загарантованих Конвенцијом
- протеривање сопствених држављана од стране државе или спречавање њиховог уласка у земљу
- колективно протеривање странаца

Заштита и надзор над остваривањем слобода и права

Сваки грађанин, група, невладина организација, држава који сматрају да су њихова права и слободе угрожени имају право и могућност да се обрате међународним институцијама како би утврдиле да ли је било кршења права и заштитиле права подносиоца представке (тужбе).

Да би грађанин једне државе могао да користи своја међународно зајамчена права, она морају да постану део унутрашњег права те државе (устава, закона, итд.)

Механизми заштите:

- **Савет за људска права**, при Уједињеним нацијама
- **Европски суд за људска права** при Савету Европе

Европски суд за људска права у Стразбуру (Француска)

- овај суд је сталан, независан у раду и не представља вишу инстанцу у односу на домаће судове
- број судија одговара броју земаља чланица Савета Европе
- пресуде су обавезујуће и држава је у обавези да делује у складу са њом
- пре но што поднесе тужбу Европском суду подносилац мора да докаже да је искористио сваки правни лек у националном законодавству
- Европски суд не може да мења одлуке домаћих судова, већ утврђује да ли је у судском поступку било кршења људских права и слобода
- Европски суд одређује одштету узимајући у обзир економску моћ државе и низ других чињеница.

Европски суд за људска права

Невладине организације:

Разне међународне невладине организације (НВО) такође надгледају поштовање људских права и слобода.

Имају **мрежу заштитника** у готово свим земљама света и објављују **извештаје** о кршењу људских права у тим земљама.

Задатак ових организација је да **упозоравају** на учињене прекршаје и да јавним наступима и деловањем **врше притисак** на државе које крше права, али немају овлашћење да изричу било какве санкције - то је у надлежности Уједињених нација.

Међу најпознатијим невладиним организацијама ове врсте су:

- **Amnesty International** основан 1961. у Лондону и добитник је Нобелове награде за мир 1977. године.
- **Human Rights Watch** основан 1978. је године у Њујорку.

(састоји се од пет регионалних јединица које покривају три засебна тематска одсека: за заштиту од оружја, за права деце и за права жена)

Ограничења људских права:

Неприкосновена или основна људска права се ни под којим условима **не могу укидати**.

нпр. право на живот, забрана мучења, забрана ропства, забрана ретроактивне примене кривичног закона, заштита од поновног суђења за исто кривично дело...

Држава у одређеним условима има овлашћење да уживање неких људских права подвргну одређеним **ограничењима** (не укидању!)

нпр. одбрана од незаконитог насиља, спречавање бекства лица лишеног слободе, сузбијање нереда и побуне, спречавање заразних болести, због душевне болести, алкохолизма, наркоманије, у стању ванредне јавне опасности, итд.

Заштита права и слобода грађана у Републици Србији

- судска заштита - **уставна жалба**
- независна тела - **Заштитник грађана (Омбудсман)** и
- **Повереник за заштиту равноправности**

Омбудсман је уведен у правни поредак Републике Србије 2005. године:

- **независан** је државни орган
- штити индивидуална и колективна права и интересе грађана тако што врши општу **контролу** над радом управе и јавних служби
- Заштитник може само **препорукама** и **критиком** да указује на њихов погрешан рад и предложи како да исправе своје пропусте
- **одговоран је Народној скупштини** којој је дужан да подноси извештај о свом раду
- постоје **републички, покрајински и локални омбудсман**

Повереник за заштиту равноправности је независан, самосталан и специјализован државни орган формиран 2009. године.

Његови **задачи** су:

- **спречавање** свих видова и случајева дискриминације
- **заштита** равноправности физичких и правних лица у свим областима друштвених односа
- **надзор** над применом прописа о забрани дискриминације
- **унапређивање** остваривања и заштите равноправности
- извештај о свом раду подноси скупштини

Повереник је **надлежан** да прима и разматра притужбе, даје мишљење и препоруке и изриче законом утврђене мере.

Овлашћен је да упозорава јавност на случајеве дискриминације, прати спровођење закона и прописа, иницира доношење или измену прописа, препоручује органима власти мере за остваривање равноправности, итд.

Основне обавезе и дужности грађана:

- дужност придржавања Устава и закона
- одбрана земље
- обавеза плаћања пореза
- заштита животне средине
- пружање помоћи другоме у невољи
- поштовање мањинских права
- очување природних реткости, научног, културног и историјског наслеђа

Врсте људских права и слобода

Лична људска права и слободе

Лична и грађанска права и слободе односе се на човека као људско биће, његов интегритет и достојанство. Најважнија су:

- **ПРАВО НА ЈЕДНАКОСТ И РАВНОПРАВНОСТ**
 - сви људи су у правима и дужностима пред уставом, законом и државом једнаки, без обзира на расу, пол, језик, националну, верску или политичку припадност, имовинско стање, итд.
- **ПРАВО НА ЖИВОТ**
 - нико не може да располаже туђим животом, трајањем његовог живота, осим државе
 - чланице Савета Европе замениле су смртну казну максималном казном затвора
 - у Републици Србији нема смртне казне и забрањено је клонирање живих бића
- **НЕПОВРЕДИВОСТ ФИЗИЧКОГ И ПСИХИЧКОГ ИНТЕГРИТЕТА** (забрана злостављања)
 - нико не сме да буде подвргнут мучењу (физичкој и душевној патњи)
 - нико не може бити подвргнут тортури*, нечовечним и понижавајућим поступцима и казнама државних органа
 - лишавање слободе, притварање и држање у притвору мора бити уз поштовање људске личности и достојанства
 - ова забрана се **не може суспендовати ни у ванредним околностима**
- **ЗАБРАНА РОПСТВА, ПОЛОЖАЈА СЛИЧНОГ РОПСТВУ** (логори, трговина људима) **И ПРИНУДНОГ РАДА**
 - роб је онај ко је трајно потчињен господару који може некажњено да га убије и физички злоставља као да је ствар
 - принудни рад је сваки рад или услуга који се од неког изискује без његовог пристанка и под претњом казне
 - сексуално и економско искоришћавање особа које су у неповољном положају

присилно просјачење

- **СЛОБОДА КРЕТАЊА И НАСТАЊИВАЊА** унутар државне територије
 - право грађанина да се слободно креће на територији државе у којој се законито налази, да изабере сопствено боравиште, као и да напусти земљу може бити ограничена ради вођења кривичног поступка, заштите јавног реда и мира, спречавања заразних болести, одбране земље
- **ПРАВО НА ЛИЧНУ СЛОБОДУ И БЕЗБЕДНОСТ ЛИЧНОСТИ**
 - физичка слобода, могућност кретања по слободном избору
 - државе могу да прогласе поједине странце за непожељне и протерају их
 - забрањено је колективно протеривање
 - **екстрадиција** је предавање другој држави сопственог држављанина оптуженог за извршење неког кривичног дела на темељу међудржавних споразума или прописа
- **ПРАВО НА ДРЖАВЉАНСТВО**
 - стиче се:
 - а) рођењем (на основу крвног сродства с родитељима, на основу места рођења)
 - б) натурализацијом (прирођењем) одраслих особа
 - **апатриди** су људи који немају држављанство ниједне земље
 - ово право уживају и странци, а Уставом им је загрантовано и **право на азил** (уточиште)
 - **азил** (лат. *a-sylos*, неопљачкан) је сигурно склониште
 - представља правну и политичку заштиту особа прогањаних због припадности одређеној раси или нацији, због религијског веровања, припадности одређеној политичкој партији или због другачијег политичког мишљења.
- **ПРАВО НА ПРАВНУ СИГУРНОСТ И ПРАВЕДНО ПОСТУПАЊЕ**
 - грађанин не може бити кривично гоњен за дело које у трену извршења није било законом прописано као кривично
 - забрањено је примењивати било који закон ретроактивно (уназад)
 - Ово право је **скуп сродних људских права**:
 - ✓ право на независан и непристрасан суд установљен законом
 - ✓ начело јавности
 - ✓ претпоставка невиности
 - ✓ право на одбрану и браниоца
 - ✓ право трајање притвора
 - ✓ право на човечно поступање
 - ✓ право на правни лек (жалбу)
 - ✓ право на накнаду штете због неосноване осуде
 - ✓ забрана поновног суђења у истој ствари
 - ✓ право на рехабилитацију
- **ПРАВО НА ПРИВАТНОСТ**
 - ово право могу да угрозе држава, приватне компаније и појединци
 - представља скуп права: поштовање приватног и породичног живота, заштиту података о личности, неповредивост стана, тајност писама и других средстава комуникације, поштовање части и угледа.

Право на приватност обележава се 20. новембра

Међународни дан детета

- **ПОСЕБНА ЗАШТИТА ПОРОДИЦЕ И ДЕТЕТА**

- ПРАВО НА ЗАКЉУЧЕЊЕ БРАКА И РАВНОПРАВНОСТ СУПРУЖНИКА
- ПРАВО НА СЛОБОДНО ОДЛУЧИВАЊЕ О РАЂАЊУ

- **ПРАВА ДЕТЕТА**

- **1989.** године Уједињене нације усвојиле *Конвенцију о правима детета*
- дете (личност млађа од 18 година) има право на име, држављанство, образовање, мишљење и изражавање, приватност, мирно окупљање и удруживање, итд.
- забрањено је психичко, физичко, економско и свако друго искоришћавање или злоупотребавање деце

ДУХОВНЕ СЛОБОДЕ

- **СЛОБОДА МИСЛИ, САВЕСТИ И ВЕРОИСПОВЕСТИ**

- нико не сме бити примораван да открива своје мисли и убеђења, нити да буде кажњаван због тога
- свако има право да остане при свом уверењу или вероисповести
- свако има право на слободу веровања, исповедања вере, вршења верских обреда
- верске заједнице су одвојене од државе, тј. она се не меша у послове верске заједнице (**секуларизам**)
- **Уставни суд** може да забрани верску заједницу у прописаним случајевима (нпр. угрожавање права на живот, права деце, права на имовину, итд.)
- **приговор савести** је одбијање учешћа у оним радњама које савест приговара не одобрава (нпр. служење војске)

- **СЛОБОДА ИЗРАЖАВАЊА МИШЉЕЊА**

- није апсолутна и неограничена
- **клевета** је изношење неистинитих тврдњи о другоме
- **увреда** се односи на штету коју тврдње наносе или могу да нанесу нечијем угледу
- могуће је поднети тужбу суду у оваквим случајевима
- **забрањена је пропаганда рата и изазивања националне, верске или расне мржње**

Internet je dvorište 21. stoljeća, ne zagadujmo ga govorom mržnje!

- **ПРАВО НА ОБАВЕШТЕНОСТ**

- право на слободан приступ информацијама којима располаже нека институција или орган јавне власти
- **ПОВЕРЕНИК ЗА ИНФОРМАЦИЈЕ ОД ЈАВНОГ ЗНАЧАЈА И ЗАШТИТУ ПОДАТАКА О ЛИЧНОСТИ** помаже грађанима у остваривању права на обавештеност. Грађанин има право да упути Поверенику уколико од неког органа јавне власти не добије одговор или добије одговор којим није задовољан.

Политичка права и слободе

Ова права омогућавају грађанима да учествују у политичком животу на посредан или непосредан начин. Ту спадају:

- **СЛОБОДА УДРУЖИВАЊА**

- омогућава грађанима да се организују у разна удружења како би могли да се боре за своје политичке, економске и друге интересе
- оснивање удружења и чланство у њима је слободно
- деловање удружења је слободно уз одређена законска ограничења
- **нпр.** политичке странке, синдикати, стручна удружења, хуманитарне организације, невладине организације (НВО)

- **АКТИВНО И ПАСИВНО БИРАЧКО ПРАВО**

- грађанин има активно бирачко право да слободно **бира** представнике за органе власти, право да гласа на референдуму
- грађанин има и пасивно бирачко право, тј. право да се кандидује за неку јавну функцију и буде **биран**

- **ПРАВО НА УЧЕШЋЕ У УПРАВЉАЊУ ЈАВНИМ ПОСЛОВИМА**

- Грађани имају једнако право да учествују у управљању јавним пословима и да, **под једнаким условима**, ступају у јавне службе и на јавне функције

- **ПРАВО НА КРИТИКУ ДРЖАВНИХ ОРГАНА И ФУНКЦИОНЕРА**

- грађани имају право да јавно критикују рад државних и других органа и функционера

- такође, имају право да им подносе петиције, предлоге и да на њих добију одговор
- грађанин не може бити позван на одговорност, нити трпети било какву штету (осим у случају увреде и клевете)
- **ПРАВО НА МИРНО ОКУПЉАЊЕ**
 - грађани могу да се окупљају на јавним местима, расправљају о питањима која их интересују и јавно заступају своје интересе
 - може бити ограничено ради заштите јавног здравља, морала, права других или националне безбедности
- **СЛОБОДА МЕДИЈА**, обухвата више посебних права:
 - право грађана да оснивају новине и друга средства јавног обавештавања
 - право на исправку неистините, непотпуне или нетачно пренете информације
 - право на одговор на информацију објављену у средствима јавног обавештавања
 - Устав прописује ограничења којима подлежу медијске слободе

... обележава се сваког 3.маја

Економске и социјалне слободе и права човека и грађанина

Ова права омогућавају економску и социјалну сигурност људи и истовремено утврђују одређене обавезе државе. Ту спадају:

- **ПРАВО НА ИМОВИНУ** (на мирно уживање имања)
 - својина (правни појам) или имовина (економски појам) је основно људско право
 - појам својине обухвата својину на покретним (новац) и непокретним стварима, интелектуалну својину, клијентелу професионалне делатности, право на слободно предузетништво, итд.

- **изузетак** од овог права могућ је само у јавном интересу (нпр. ратно стање, грађење пута), под условима одређеним законом, и уз плаћање правичне надокнаде сразмерно вредности одузете имовине
- **ПРАВО НА РАД**
 - свако има право могућност да обезбеди средства за живот радом који је слободно изабрао или прихватио
 - то је право на избор занимања, избор рада и места где ће рад обављати
 - подразумева бесплатну помоћ државе при тражењу посла, код специјализоване службе
 - држава је дужна да помаже техничко оспособљавање и обуку радника за вршење одређеног посла (преквалификације)
 - **Уставом је забрањен принудни рад**
 - запослени имају право на:
 - ✓ штрајк
 - ✓ одговарајућу зараду
 - ✓ материјалну обезбеђеност за време привремене незапослености
 - ✓ ограничено радно време
 - ✓ плаћени годишњи одмор
 - ✓ заштиту на раду и прописане услове рада
 - остваривање ових права детаљно је регулисано **Законом о раду и колективним уговором** радника са послодавцем (државом) уз учешће синдиката и привредне коморе
- **ПРАВО НА СОЦИЈАЛНО ОБЕЗБЕЂЕЊЕ** обухвата:
 - Право на социјално осигурање**
 - запослени издваја део свог дохотка да би себи и члановима своје породице обезбедио право на одговарајућу надокнаду
 - држава има обавезу да обезбеди “матерински додатак” запосленим мајкама
 - грађани имају право на пензију након одређеног броја година радног стажа
 - Социјалну помоћ**
 - накнада коју појединци добијају на основу свог положаја (незапослени, инвалиди, жртве рата, итд.) и за то немају обавезу сопственог издвајања новца
 - помоћ добијају из фондова јавних обвезника
- **Право на здравље**
 - свако има право да ужива највиши доступни стандард физичког и менталног здравља
 - држава је обавезна да изгради здравствени систем заштите који гарантује бар неки облик здравствене заштите за све
 - забрањена је дискриминација група грађана у коришћењу овог права
 - ово право не гарантује грађанима бесплатну заштиту

- **Посебна заштита мајки и деце**

- држава је обавезна да **мајкама** обезбеди одсуство пре и после рођења детета, уз одговарајућа давања из социјалног осигурања
- незаконито је дати жени отказ у време породичног одсуства
- у овом периоду жени је омогућена бесплатна здравствена заштита
- родитељи имају прво и дужност да се старају о подизању и васпитавању **деце**, као и деца да се старају о својим родитељима
- деца рођена ван брака имају иста права као и она рођена у браку
- забрањено је запошљавање деце на пословима који штете њиховом здрављу и моралу, или угрожавају њихов развој
- забрањен је тежак дечји рад испод 15 година старости

- **Права лица са хендикепом**

- због специфичних потреба овим особама се морају дати додатна права
- морају постојати закони против дискриминације и програми државе и грађанских удружења како би се ова лица **оспособила за рад и активно укључила у друштво**

право наслеђивања

Остале слободе и права човека и грађанина

Културна права

- **ПРАВО НА ОБРАЗОВАЊЕ**

- основно образовање је обавезно и мора бити бесплатно и доступно свима
- остали нивои образовања нису обавезни, али морају бити свима доступни
- деца и млади морају бити заштићени од индоктринације државе и наставника

- **ПРАВО НА УЧЕШЋЕ У КУЛТУРНОМ ЖИВОТУ**

- држава мора да популарише културу и да омогући што већем броју људи да у њој учествују

- **ПРАВО НА СЛОБОДНО НАУЧНО И УМЕТНИЧКО СТВАРАЛАШТВО**

- подразумева слободу истраживања и експериментисања
- ствараоци могу да објављују своје радове и имају приступ информацијама које су им потребне за рад
- слобода интелектуалног стварања подразумева и критику стваралаштва, која такође мора бити слободна

- **ПРАВО НА КОРИШЋЕЊЕ НАУЧНИХ ДОСТИГНУЋА**

- свако сме и може да прима и тражи информације о научном напретку и да од таквих сазнања има користи
- држава је дужна да штити **ауторска права** својих држављана (заштита индустријске својине, патената, ауторских дела)

право на образовање

ПРАВА СОЛИДАРНОСТИ (трећа генерација права)

- **ПРАВО НА ЗДРАВУ ЖИВОТНУ СРЕДИНУ**

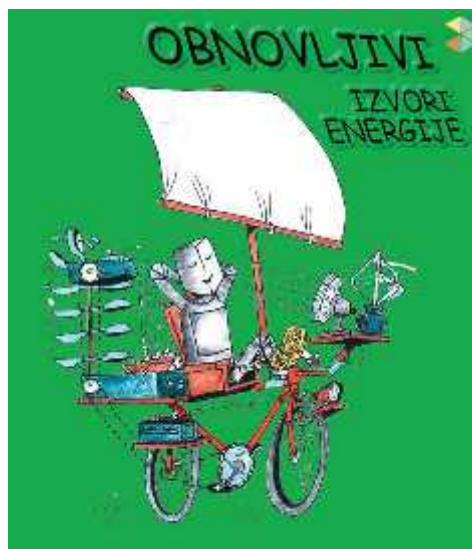
- Устав гарантује **право на здраву животну средину** јер једино у еколошки здравој средини сва људска права могу бити у пуној мери заштићена
- под заштитом животне средине подразумева се не само заштита живота и здравља људи, већ и очување биљне вегетације и животињског света
- ово је једно од опште људских права, али и **обавеза** свих нас

- **ПРАВО НА МИР И МЕЂУНАРОДНУ БЕЗБЕДНОСТ**

- забрана ратне пропаганде
- забрана и кажњавање за геноцид и злочина против човечности и мира

- **ПРАВО НА РАЗВОЈ**

- **одрживи развој** је онај који задовољава потребе садашњице, а да не доводи у питање способност будућих генерација да задовоље властите потребе

- **Права припадника националних мањина**

- а) индивидуална**

- право на слободу изражавања националне припадности
- право на равноправност са осталим грађанима
- право на школовање на матерњем језику
- право на употребу свог језика и писма, итд.

- б) колективна**

- право на чување своје културе и верске посебности
- заштита од дискриминације и насилне **асимилације**
- право на употребу својих симбола, језика и писма на јавним местима
- право на одређени број мандата у скупштини, итд.

Људска права могу бити остваривана уколико постоје одређени друштвени **услови**:

- изграђена **свест** о њиховом значају и поштовању, у чему важну улогу играју медији, удружења грађана, повољни економски услови
- обезбеђивање механизма за њихову заштиту - **судска заштита** као и постојање независних контролних тела **Заштитника грађана** и **Повереника за заштиту равноправности**.

Поред права и слобода, грађани имају и **дужности** и **одговорности**. Најважније су:

- дужност придржавања Устава и закона
- одбрана земље
- обавеза плаћања пореза
- заштита животне средине
- обавеза помагања другоме у невољи
- поштовање мањинских права, итд.

дечији брак је присилно ступање у брак са другим дететом или одраслом особом

Задаци и питања:

1. Које су надлежности Заштитника грађана и Повереника за заштиту равноправности у Републици Србији?
2. Да ли људска права могу бити ограничена и на који начин?

V

Култура и друштво

Култура и цивилизација

Култура је реч коју свакодневно користимо у различитим ситуацијама. Говоримо о:

- култури личности
- националним културама
- материјалној култури
- духовној култури, итд.

Ова реч води порекло од латинских речи **colere** и **cultura**, а значе **гајити, неговати, обрађивати**, или гајење, неговање биљака и животиња. Реч **colere** има још једно значење - настањивати, од којег су потекли изрази *колон*, *колонија*, *колонијализам*.

Такође, постоји и речи **cultus** и **cult**, које преводимо као **обожавање, поштовање** (култ личности).

Софисти су још у 5.веку п.н.е. као централну тему имају човека као биће културе - „Човек је мера свих ствари“ - Протагора из Абдере.

Реч култура је први користио у значењу блиском данашњем римски писац **Цицерон из првог века пре наше ере** и односила се не само на обраду поља и гајење биљака и животиња (*agricultura*), већ и на неговање људске душе (*cultura animi*).

У периоду између 14. и 16. века реч култура улази у европске језике, али тек у раздобљу просветитељства и раног романтизма добија данашње значење. Просветитељство 18.века културу разуме као супротност природи, то је покрет против догматског верског ауторитета који наглашава човеков разум, критички ум, способност учења. Романтизам раног 19.века културу одређује као израз духа народа, противи се свођењу људскости само на разум и науку, вредност придаје машти, осећањима, надахнућу.

Када желимо да дефинишемо културу, морамо поћи од више нивоа општости:

- на најопштијем нивоу, под културом подразумевамо **све оно што је човек створио**, без обзира да ли је материјалне или нематеријалне (духовне) природе. Настаје у човековом односу према природи, па Тејлор пише да „Оно што није природа то је култура“.
- на конкретнијем нивоу, култура се односи на одлике **начина живота неке заједнице, најчешће народа**, по чему се разликује од других народа. Ту имамо у виду њихове обичаје, веровања, вредности, норме, језик, итд.
- у најужем смислу, култура означава **производе човековог духовног стварања** - уметност, филозофију, науку ...

Култура обухвата човеково свесно и планско преображавање природе, али и стварање духовних вредности којима се потврђује његов положај у свету.

Реч **цивилизација** потиче од:

- civis (лат.) – слободни грађанин, држављанин
- civilis (лат.) – грађански
- civitas (лат.) – држава

И овај појам има више значења:

- то је последње раздобље у развоју културе и људског друштва, настало након периода дивљаштва и варварства, када је човек почео да се служи писмом, да производи и употребљава оруђе и оружје од метала, када је настала приватна својина, држава (Морган).
- то је **материјално-технички напредак**, што значи да се више односи на материјалну, него на духовну културу; односи се на материјално-технички напредак, тј. висок степен развоја производње и расподеле добара (исхрана, становање, одевање, саобраћај, рад, рекреација, знање, технологија, достигнућа и ниво поделе рада у неком друштву); према овом схватању постоје више и ниже цивилизована друштва
- представља шире просторновременске/**културноисторијске целине** које имају неке темељне културне сличности, тј. чини је скуп сличних култура - нпр. хришћанска, европска, медитеранска, источњачка, афричка, кинеска цивилизација

Идеолошки²⁶ разлог настанка појма цивилизација у вези је са колонијализмом. Европљани (Енглеска, Француска, Шпанија) су у својим освајачким походима себи дали право и дужност да „цивилизују“, заправо присилно просвете и преобрате, тзв. „примитивне“ народе у новонасталим колонијама у Африци, Азији, Јужној Америци, Аустралији.

Тада настаје идеја о евроцентризму, супериорности западне цивилизације као и расистичке теорије.

С друге стране, хуманистичко-просветитељске теорије су истицале да су разлике међу цивилизацијама историјског, а не суштинског карактера.

немачки мисионар у Африци (1899)

²⁶ Идеологија је систем идеја и веровања у којима су на прикривени начин изражени положај, интереси и вредности појединача и група, а који желе да се представе као општи друштвени интереси.

Основна разлика огледала се у томе што је европска култура снажно развијала материјални аспект (мануфактура, индустрија, писмо, држава, монотеизам, моногамија). Колонизовани народи имају развијену нематеријалну културу (традиција, обичаји, ритуали, политеизам, племенска организација, неписменост, пољопривреда).

КУЛТУРНИ РЕЛАТИВИЗАМ: све културе се проучавају „изнутра“ (независно од других култура) и све су културе једнако вредне.

ЕВРОЦЕНТРИЗАМ : све културе се процењују на основу европских мерила (стандарда).

ЕТНОЦЕНТРИЗАМ је став и уверење да је сопствена друштвена група, супкултура, култура, супериорнија у односу на друге групе и културе.

Елементи културе

У елементе културе убрајамо:

- вредности
- норме
- симболе
- језик
- ритуале
- материјалну културу

ВРЕДНОСТИ

- скуп уверења, мишљења и ставова о томе шта је исправно, добро и пожељно
- идеали и визије које припадници друштва или групе деле у одређеном историјском тренутку
- формирају се и усвајају током процеса социјализације
- служе као мерила за просуђивање појава и постављање циљева
- већи број повезаних вредности твори систем вредности или вредносну оријентацију
- мењају се током историје
- увек се јављају у паровима нпр. колективизам/индивидуализам, добро/лоше, истинито / лажно

НОРМЕ

- правила понашања којима се уређују односи у једној заједници, тј. регулише друштвени живот
- одређују шта је пожељно, а шта неприхватљиво понашање у одређеним ситуацијама („како би требало да буде“)
- могу бити: неписане (обичајне, моралне) и писане (закони)
- њихово непоштовање подлеже санкцијама

ОБИЧАЈИ

- су устаљени облици понашања људи који су се толико понављали да су прешли у навику и традицију
- **СВРХА:** да се одреди најприкладнији, једнообразан начин понашања у датој ситуацији - предвидивост понашања
- регулишу свакодневне аспекте друштвеног живота (нпр. поздрављање) или оне који се редовно понављају (нпр. свадба, крсна слава, крштење, сахрана, верски празници)
- **ОДЛИКЕ:**
 - одсуство јасне свести о њиховом настанку, сврси и разлозима опстанка - “тако ваља” или “тако су наши стари чинили”...
 - настају споро, одржавају се дуго
 - њихова снага лежи у колективној прихваћености и трајању
 - нижи степен обавезности, локализам, традиционализам
- Њихово непоштовање подлеже **санкцијама:**
 - а) спољашње – подсмех, презир, изругивање, претња, клетва, изолација, изгон, физичко кажњавање, каменовање, смрт
 - б) унутрашње - грижа савести, страх од освете мистичних сила, божје казне

Традиција (traditio, лат. - преношење, предаја) састоји се од културних садржаја (идеја, веровања, вредности, обичаја) који се у једној заједници преносе с поколења на поколење

Традиционализам је слепо повођење за традиционалним вредностима и начином живота у друштвима која су већ захваћена модернизацијом и глобализацијом, нпр. опанак као симбол политичког опредељења, политичар представљен као епски јунак, новокомпонована народна музика као изворна народна музика, итд.

Навике су такође устаљен начин понашања појединца или друштвене групе, али за разлику од обичаја њихово непоштовање не подразумева друштвену санкцију (презир, изопштење, итд.)

Ритуали су радње које се понављају по устаљеној процедури и имају за циљ да искажу неке важне симболичке вредности заједнице. Најпознатији су религијски, али их срећемо и у другим областима живота - спорту, војсци, државним установама, итд.

Друштвене установе имају властите ритуале: подизање заставе у војсци, полагање заклетве новоизабраних судија, инаугурација председника државе. Свако од нас свакодневно обавља мале ритуале, неке чак аутоматски: „Добро јутро“, „молим-хвала-извините“, ритуал испијања кафе са пријатељима, итд. Неке ритуале изводимо периодично приликом обележавања значајних тренутака - рођење, крштење, венчање, рођендан, завршетак школовања, смрт.

СИМБОЛИ

- појава која стоји уместо неке друге појаве, представља је или указује на њу
- значење симбола сви припадници једне културе умеју да препознају - утврђено је друштвеним договором
- су чулни знаци за нешто духовно (нпр. крст у хришћанству)
- симбол може да има више различитих значења која нису међусобно повезана
- **нпр.** речи су симболи; крст – симбол хришћанства, “+” математичке операције, здравствене установе; зец - симбол брзине, плашљивости, плодности (Ускрса), бела боја - симбол невиности, моралне чистоте, у неким културама симбол жалости, смрти, итд.

Симболе треба разликовати од знакова чије значење је непроменљиво (нпр. раст живе у топломеру знак је пораста телесне температуре). Знак је ствар или појава која указује на неку другу ствар или појаву - само замена нечег другог (писак локомотиве је знак да се она приближава).

ЈЕЗИК

- симболички систем сачињен од звучних и графичких (слова) знакова
- Неке важне одлике језика:
 - основно средство комуникације
 - елемент индивидуалног и колективног идентитета (нпр. поткултурне групе), развија осећање припадности и солидарности, тј. друштвену кохезију
 - део културе и истовремено њен стваралац, чувар и преносилац
 - кроз језик изражавамо своје представе о стварности
 - утиче на нашу представу о стварности – лакше постајемо свесни појава, ствари око нас ако у језику имамо речи за њих.

Примери симболичких система су саобраћајна сигнализација или нотни систем, али најважнији је **језик**, јер без њега човек није у стању да мисли. Треба га разликовати од говора који представља општу способност човека да се изражава на артикулисан начин, док је језик само манифестација те могућности, нпр. на фестивалу Exit вам се обрати особа на холандском језику - ви чујете да она производи артикулисане гласове, тј. да говори, али не разумете њихово значење - не разумете тај језик.

У свакој култури постоји стандардни или књижевни језик, али и бројни дијалекти, жаргонски говор (специфични говор друштвених група).

МАТЕРИЈАЛНА ДОБРА

- објекти и предмети које су људи створили и који утичу на њихов начин живота
- могу бити трајна (насеобине, грађевине, путеви, машине, записи) и потрошна (храна, одећа...)
- овај елемент означавамо још и као материјалну културу, тј. цивилизацију.

ритуали који прате обележавање крсне славе
(ауторка цртежа: Ема Фик)

Врсте културе

Ако културу схватимо као творевину људског духа, онда можемо разликовати следеће врсте:

ВИСОКА (елитна) КУЛТУРА

- представља уметничка и интелектуална дела високих хуманистичких и етичко-естетских домета
- чине је дела чија је вредност општепризната
- стварају је углавном образовани ствараоци
- оцену њиховог квалитета дају историчари уметности и критичари (позоришни, филмски, књижевни...)
- овде убрајамо творевине специфичних човекових одлика као што су интелигенција, дух, таленат
- односи се на духовну културу и уметничко стваралаштво (класична музика, сликарство, вајарство, архитектура, књижевност, балет, позоришна уметност, опера)
- оплеменењује дух и разум ослобођен предрасуда - за њу је свакодневица одбојан појам
- постоје опречни ставови да висока култура настаје само за одабране (елиту) и представља статусни симбол, односно да није намењена само елити, већ и остатку друштва - маси коју треба васпитавати, образовати и чинити је племенитијом.

балерина и скулптура Огиста Родена „Пољубац“

НАРОДНА КУЛТУРА

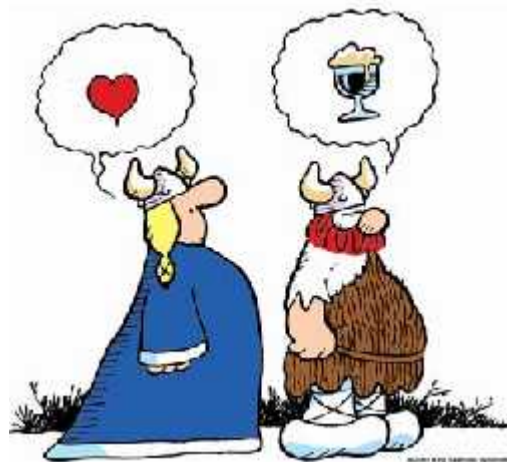
- настала у **руралним** (сеоским) локалним заједницама
- њени аутори су најчешће непознати
- ствараоци су истовремено и публика
- изражава животна искуства припадника одређене заједнице
- усклађена је с природним животним и радним ритмовима
- изражава **традицију** једне заједнице, најчешће народа.
- преноси се с колена на колена и тако постаје **традиционална**
- њене садржаје негују културно-уметничка друштва, покушавајући да је сачувају од заборава
- чине је народне песме, игре, инструменти, бајке и епови, умотворине, обичаји, ношње, рукотворине, веровања, језик, народна јела и пића, симболи, оруђа...

украс за главу - део народне ношње Горанаца

МАСОВНА КУЛТУРА

- настаје средином 20. века
 - у **индустријском** друштву (стандардизација, серијска производња)
 - производ је масовних **медија** (пре свих ТВ, а затим радија, штампе, интернета)
 - ...
 - ... али и потрошачког друштва, индустријализације, урбанизације, развоја општег образовања, бирократизације друштвеног живота, вишка слободног времена и сл.
 - намењена је широкој публици (филмови, ТВ серије, ријалити програми, музика, тзв. лака литература)
 - одликују је **кич** и **шунд** (кич – безвредна уметничка дела; шунд - кич у књижевности)
 - има тржишни/**комерцијални** карактер: култура је роба, а публика потрошач
 - ...зато се назива и **културна индустрија**
 - културу своди само на приземну, испразну **забаву, спектакл**
 - пропагира **осредњост** – свима је разумљива, не захтева интелектуални напор - не покреће на акцију и размишљање
 - садржаји културе се **намећу** људима који постају само **пасивни потрошачи**, без властитог мишљења и укуса
 - утицајна је - ствара „звезде“ које постају узорима младима
 - има репродуктивни, а све мање продуктивни карактер (**неригинална**, већ шаблонска, стандардизована)
 - ширење ове културе сужава простор за истинску уметност и може допринети стварању **тоталитарних** друштава (у њима држава контролише и сферу јавног и приватног живота).
- **позитивне одлике** масовне културе:
 - у њеном окриљу настају и нове уметности (филм, џез музика и рок музика...)
 - захваљујући медијима знање постаје приступачније већем броју људи (нпр. бесплатни универзитетски курсеви, туторијали, књиге на интернету)
 - демократичност - тежња ка смањењу социјалних и културних разлика у друштву
 - интернационализација културних вредности

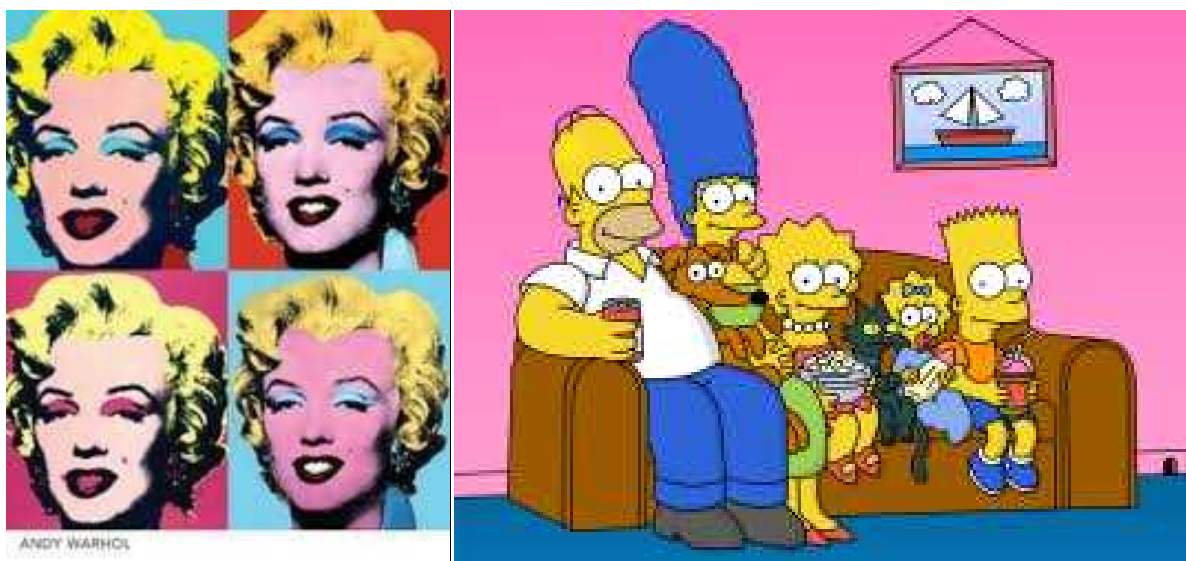

негативне и позитивне тековине масовне културе

ПОПУЛАРНА КУЛТУРА

*односи се на исте садржаје као и масовна култура, али је различит став према тим садржајима!

- усмерена ка мноштву људи с циљем да буде прихваћена (као и масовна култура)
- сматра се једнако **вредном** као елитна култура
- нема негативну конотацију као масовна култура (култура-роба; публика - маса)
- потрошачи нису пасивни примаоци културне понуде, већ индивидуе са сопственим укусом, вољом и способношћу расуђивања
- Џон Фиск: популарна култура је самосвојна креација обичних људи, а не нешто што се намеће одозго
- нпр. поп арт (Енди Ворхол), џез, музика Дејвида Боувија, графити, стрипови, књиге и филмови о Харију Поттеру, серије попут „Игре престола“, итд.

ПОТКУЛТУРА- супкултура

Модерна и савремена постиндустријска друштва су мултикултурна, у њима живе људи различитог културног порекла. Зато у њима срећемо мноштво супкултура. Њене основне одлике:

- култура посебне групе унутар друштва
- условљена је друштвеним стилом
- не доводи у питање доминантну културу, преузима њене елементе и даје им нова значења
- разликује се у домену вредности, норми, образаца понашања, стварања и употребе симбола, говора (жаргон), итд.
- формира се на основу узраста, етничке припадности, вероисповести, професије, сексуалног опредељења, сличног укуса (нпр.музика, мода) и интересовања
- то је отпор стилом
- доминантна култура на два начина покушава одговорити на изазове пот/контракултура:
 - а) **асимилација** - стапање поткултуре са доминантним културним обрасцем, нпр. путем комерцијализације њеног стила (нпр. данас сви носе патике старке)

б) **мултикултурализам** - залагање за поштовање културних различитости и идеју једнаке вредности различитих култура

- нпр. хакери, бајкери, панкери, хипици, уметници, хипстери, програмери, гејмери, скејтери, вегани, итд.

The Evolution of a Hipster

КОНТРАКУЛТУРА

- у **супротности** је са владајућим вредностима друштва
- могу представљати изазов за културу и утицати на промену вредности и норми у друштву
- јавља се као:
 - а) друштвена патологија (наркоманија, криминал, проституција, коцка, алкохолизам)
 - б) отворено супоростављање естаблишменту (хипи покрет, анархо покрет, панкери, навијачи)
- **разлози** који доводе до појаве контракултуре:
 - а) када је појединац или група је принуђена на лишавање (блокиране професионалне амбиције, искључење из комуникације)
 - б) поремећај и конфузија у систему вредности
 - в) недостатак социјалне контроле, тј. ауторитета

Задаци и питања:

1. Наведите неке супкултурне групе које постоје у вашој средини и објасните их.
2. Шта мислите, који су узроци противкултурног понашања младих у нашој средини?

Монотеистичке религије

Проучавање друштва без сватања улоге религије у њему не би било целовито. Религија је један од најстаријих облика друштвене свести, која је у значајној мери (некада више, а некада мање) доприносила променама друштва.

Социологија се, за разлику од теологије²⁷, не бави Богом, нити личним религијским искуством верника, већ друштвеном страном религије. То значи да је интересују следећа питања:

- како религија утиче на друштво и које су њене друштвене функције
- зашто некада расте, а некада опада број верника
- како су религије организоване
- у чему је разлика и сличност међу религијама и како оне утичу једна на другу

Реч религија је латинског порекла, од речи **religare** - **повезати**, успоставити духовну везу човека са Богом, са вишом, божанском силом.

Религија је свако *веровање* у апсолутну и мистичну моћ (немају све религије појам бога), од које човек *зависи*, и која *контролише* његов живот и смрт, али на коју може *утицати*, ако се *понаша* на одређене начине. (Ђуро Шушњић)

Објашњава се преко елемената који је чине:

- **веровање** у Бога (богове) - *credo* (лат.) – верујем, људи су вером повезани са Богом (боговима)
- специфично религијско **искуство** и **религијска осећања** (љубав, занос, усхићење, страхопоштовање) који представљају лични доживљај светог
- религијска **веровања** и **идеје**
- **симболи** преко којих се људи сликовито упознају са „истинама“ о настанку света, смислу живота, добру и злу; не треба их буквално тумачити, нпр. свето писмо има исту поруку (текст) за свакога, али га неће свако исто разумети (зависи од верске традиције, историјског, друштвеног, културног контекста)
- **митови** - *mythos* (гр.) света прича, фабула, сага
митови су симболички ставови који помажу људима да разумеју порекло света и човека, значење и смисао живота, порекло зла или патње. Објашњавају космички и друштвени поредак једне културе, а њихова функција је, пре свега, социјалноинтегративна; мит је света прича о боговима, херојима и славним прецима који су осећали, мислили и чинили нешто надљудско, што људима остаје као узор или недосегнута могућност

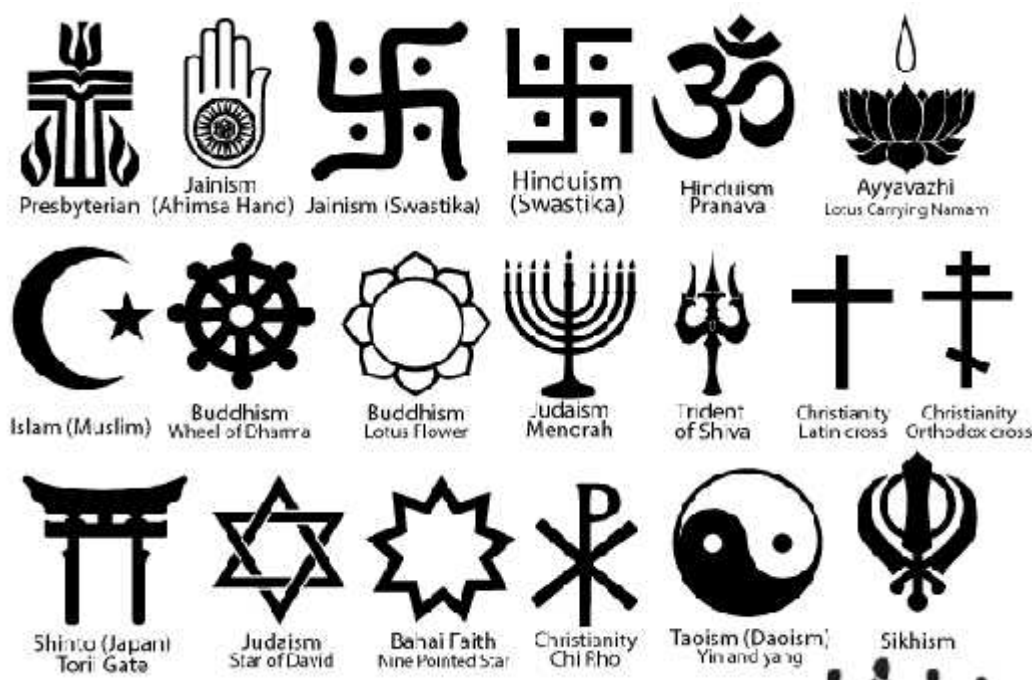
²⁷ ТЕОЛОГИЈА - theos (бог), logos (учење) - учење о богу (вери)

мит није само измишљена прича, већ прича која је постала традиционална, па тиме и истинита и света у заједници која га усваја и препричава (нпр. митови и легенде о Светом Сави).

- религијска **пракса** се односи на **ритуале** (обрете) које изводе верници и свештеници да би успоставили духовну везу са Богом (боговима) и **култове** (природе и предака, нпр. крсна слава представља одржавање духовне везе са прецима, традиција)
 - врше се периодично, као одговор на тзв. граничне ситуације (индивидуалне – рођење, венчање, смрт; колективне – крунисање владара, заклетва, колективна молитва, сахрана) укључује употребу одабраних гестова, речи, текстова, музике, песама, плеса, предмета, хране, пића, некад и дрога
 - обред подразумева строгу процедуру: када, ко и на који начин га обавља - тај поредак је космички, друштвени, морални, ритуални; верује се да грешке у вршењу обреда доносе невољу, зло, угрожавају поредак, а кажњавају се чак и смрћу
- религијске **заједнице**

има их велики број, али већина људи у свету припада хришћанству, исламу, хиндуизму и будизму;

хришћанство, ислам и јудаизам су монотеистичке религије и њих прихвата више од половине светског становништва.
- религијске **организације**, које се деле на: **цркве, секте, деноминације** (стабилизоване секте) и **култове**.

религијски симболи

ФУНКЦИЈЕ религије:

- специфичан **поглед на свет** - „Бог је творац свега видљивог и невидљивог.“ свет се састоји из материје и идеје - учење по коме је идеја примарна, а материја секундарна
- **психолошко-емотивна функција** - „Бог дао, бог узео.“ везује се за субјективно доживљавање света, подразумева психолошко превазилажење смрти, а то се постиже учењима о неизбежности и истовремено о оправданости смрти
- **етичка функција (морална)** - „Бог све види и све чује.“ подразумева повезивање морала и религије, што је било од значаја за друштво јер је идеја о свемоћном Богу и страх од његове казне подстицао људе да контролишу своје поступке
- **друштвено-интегративна функција** подразумева чвршће повезивање људи у заједнице преко вере, нпр. култ предака чвршће повезује припаднике једног племена

Развој религије

НАТУРИЗАМ, *natura* (лат.) – природа (“Бог је природа”)

- веровање у божанску моћ природе, обожавање појава и предмета из природе)
- схватање по коме се први богови замишљају као природна бића
- човек се диви природи, ствара њен култ и приноси јој жртве

ПАНТЕИЗАМ - бог је у свему што постоји, бог и природа (свемир) се поистовећују

АНИМИЗАМ, *anima* (лат.) – душа, дух; *anemos* (лат.) – ветрић, дашак

- веровање у душе и духове, посебно душе мртвих
- виши облик веровања од натуразма, јер се први пут прави разлика између материје и идеје, између добра и зла (нпр. добри и зли духови)

ТОТЕМИЗАМ, *totam* – сродство

- веровање да су у одређеним биљкама и животињама душе умрлих предака једног племена, и да су сви чланови тог племена у међусобном сродству (нпр. код Индијанаца)
- око **тотема**²⁸ се гради култ, обожаван је и приноси му се жртва и заштићен је **табуима**²⁹ нпр. ако је тотем племена нека птица она се не сме убијати

²⁸ Тотем је света животиња, биљка или предмет који се поштује и заштићен је табуом, јер се поштује као родоначелник и племенски дух заштитник у коме живе душе предака.

²⁹ Табу је строга забрана која се сматра светом и натприродном, и коју прате одлучне санкције. Табуи се могу односити на жива бића, објекте, места, активности, поједине речи и изразе. Могу важити увек и за свакога или само за неке особе у одређеним приликама.

нпр. на Бадње вече се не чисти кућа, око Младенаца и Благовести се не сме изговарати реч змија, јер се верује да би се она појавила пред човеком ако би он то учинио;

инцест табу – забрана сексуалног општења са најближим сродницима;
табу употребе меса неких животиња – у исламу је забрањено коришћење свињског меса у исхрани.

ФЕТИШИЗАМ, *fetico* (португ.) – амајлија

- веровање у божанску и заштитну моћ неког предмета, повезано са тотемизмом и магијом

МАГИЈА

- низ практичних радњи које људи врше да би утицали на природу
- те радње се врше повремено и то онда када човек својим знањем и искуством не може да се супротстави природи
- основна разлика између магије и религије: магијским радњама се покушава **утицати** на природу (мистичне силе), док религија подразумева приношење жртве и молитву да би се богови **умилостивили**.

ПОЛИТЕИЗАМ, *poli* (гр.) – више; *theos* (гр.) бог - веровање у више богова

МОНОТЕИЗАМ, *mono* (гр.) – један; *theos* (гр.) бог - веровање у једног Бога

Монотеистичке религије

То су она религијска учења која истичу Бога као једног, јединственог, савршеног и непроменљивог творца света. Назив води порекло од грчких речи *mono*(један) и *theos*(бог), дакле монотеизам је веровање у једног Бога.

Обележја монотеистичких религија:

- *настају стварањем великих држава* које су ујединиле више племена и народа, нпр. Римско царство (хришћанство)
- *ПРОРОЧКЕ* су - утемељили су их пророци који се сматрају зачетницима нових цивилизација, нпр. Христ, Мухамед, Буда; њима се открио, у духу показао, Бог.
- зато су ове религије *ОТКРИВЕНЕ* – Бог је објавио своју истину, успоставио савез са породицама, а посредно и са њиховим народима
- *АСКЕТСКЕ* су - проповедају аскетизам, одрицање од чулних задовољстава (супротно - хедонизам)
- све су *СОТЕРИОЛОШКЕ* (од грчког *soter* - спаситељ) – говоре о *спасењу* на „оном свету“ у чије постојање се верује
- све су *ЕСХАТОЛОШКЕ* (од грчког *eshaton* – „оно крајње“), уче о последњим истинама човека и света (рај, пакао, реинкарнација)
- политеистичка веровања су народна (нпр. грчки митови), а монотеистичка су *УНИВЕРЗАЛНА* (изузетак је јудаизам)

Јудаизам

Јудаизам или јеврејство је најстарија монотеистичка религија, настала око 13. века п.н.е.

Представља скуп религијских идеја и обреда, моралних и правних начела, али и начин живота, историју и митологију Јевреја.

По јеврејском **календару** 2015. година је 5775. година од стварања света.

Свети списи: Стари завет и Талмуд (значи: учење, изучавање, поучавање)

Мојсије је пророк јеврејске религије.

Аврам је праотац свих Јевреја. Један од четири јерерха (Аврам, Исак, Јаков, Јосиф).

Име бога је **ЈХВХ** али се не сме изговарати (табуисано). Уместо њега се употребљава реч Адонај (Господ) или Хашем (Име његово).

Мојсије прима Десет заповести

Аврам жртвује Исака (Караватто)

ПРВА ФАЗА у развоју јеврејства, **библијско јеврејство:**

Библија (Стари завет) садржи предање, историју и митологију Јевреја. Има три дела:

- 1) Петокњижје (5 књига Мојсијевих) или Тора (закон)
- 2) Пророци
- 3) Остали списи (псалми, мудре изреке и пословице, књига о Јову, Песма над песмама, итд.)

Тора или Пет књига Мојсијевих су:

- *Постање* – о прецима овог народа, четири патријарха (Аврам, Исак, Јаков, Јосиф)
- *Излазак* – избављење из Египта
- *Левити* тј. закони о свештеницима
- *У пустињи* – Бројеви
- *Поновљени закони* – Деутерономиум

Јевреји припадају групи семитских народа који су се населили у Месопотамију. У процесу формирања овог народа и његове религије учествовале су бројне цивилизације и верске идеје (Асирци, Вавилонци, Феничани, Египћани, Хетити и индоевропски народи).

Верују да су на просторе Канана стигли око 20 века п.н.е. под вођством *Аврама*, који се сматра праоцем *Јевреја* и творцем једнобожачке религије. Назив Хебреј или *Јевреј* (на тадашњем језику Ивриим) у преводу значи – *онај који станује с ону страну реке* (реке Јордан у Палестини или Еуфрат у Месопотамији).

Одатле их је *Јосиф* у 16. веку п.н.е. одвео у Египат где су, по веровању, живели око четири века. Јосифа – потомка Исаковог, љубоморна браћа су продала у Египат, али он је тамо заузео висок положај близак фараону, опрашта браћи и доводи породицу у Египат. После смрти Јосифове његови потомци падају у ропство, због чега одлучују да се врате у Канан (данас Израел).

Као вођа, пророк, законодавац и избавитељ појављује се *Мојсије* који их води у постојбину. Бог се јави Мојсију и рече му да изведе народ из Египта – пут у обећану земљу трајао је 40 година и уз многа чуда која је Мојсије чинио успели су прећи пустињу. Населили су се у Ханану формирајући 12 племена. Пре тога, Мојсије разговара са Богом који га води на гору Навав да му покаже земљу коју је његовом народу обећао: *“Ово је земља за коју сам се заклео Авраму, Исаку и Јакову говорећи: Сјемени твојем даћу је. Показах ти је да видиш очима својим, али у њу нећеш ући.”* Петокњижје се завршава смрћу Мојсијевом.

Живот у Канану је славно доба јеврејске историје, доба у којем су створене три велика царства: Саулово, Давидово и Соломоново. За време владавине Соломона у заједници Израиља дошло је до значајног напретка. Подигнут је и Храм, земаљско боравиште невидиљивог Јахвеа – владара народа.

Јудеја је 6. године н.е. проглашена римском провинцијом. За разлику од многобожачке паганске религије Римљана, Јевреји су веровали у једног бога Јехову, у долазак месије који ће направити ново царство Израел, којим ће владати Јевреји. Поред монотеизма за античко време је необична је била и забрана ликовних представа, као и **концепт месије**. (Јевреји не прихватају Исуса као месију, јер у јудаизму месија подразумева обичног човека, а не Сина Божјег.) Дате су им разне **привилегије**, тј. ослобођени су свих обавеза које су у супротности са њиховом монотеистичком религијом, нпр. имају слободу обављања култа, изузетост од приношења жртве римским боговима, опраштање војне службе, ослобађање пореза.

Рушење Првог храма:

авилонски цар Набукододосор је **587/6. п.н.е.** напао царство. **Јерусалимски храм је разорен**, а Јевреји су протерани из Јудеје и депортовани у Вавилон. Јевреје је 539.п.н.е. из ропства ослободио персијски цар Кир када је освојио Месопотамију. Већина Јевреја се вратила у Јерусалим, где су поново саградили Храм, познат као Други или Иродов храм.

У Библији су описани и **САВЕЗИ** ВЕЛИКАНА И БОГА (Јахве):

1. савез настаје са **Нојем** после стварања света и прогона Адама и Еве из раја; Бог је хтео казнити људе потопом због моралне изопачености.
2. савез Бог склапа са **Аврамом** – Бог му обећао да ће бити отац народа кроз чије потомке ће бити спасен цео свет и који ће добити земљу Ханаан као обећану земљу, али тек након великих патњи; обред обрезвања је од Бога дат као знак завета и оданости њему и вери - сви Аврамови мушки потомци морају бити обрезани осам дана по рођењу.
3. савез склопљен је са **Мојсијем** на Синају - везује се за период Мојсијевог избављења Јевреја из египатског ропства (око 1260.п.н.е.); Бог му је на брду Синај дао Десет заповести, а поред њих и друга правила о понашању у свакодневном животу.
4. савез склопљен је са **Давидом** – Бог је обећао Давиду да ће из његове лозе доћи неко ко ће владати вечно. Исус Назарећанин је тврдио да је потомак Давидов. На распећу је овенчан круном од трња чиме су Римљани исмејали ову његову тврдњу.

ДРУГА ФАЗА у развоју јеврејства: **рабинско јеврејство**

Рушење Другог храма:

Разарање Иродовог храма 70.н.е. и уништење Јерусалима од стране Римљана означава почетак друге фазе у развоју јеврејства.

Замена за срушени храм постала је **синагога** (грчки – скупштина, место окупљања) – зграда у којој се обављају верске активности у јеврејству.

Рабин (хебр. - мој учитељ) је школовани тумач Библије, замена за свештеника.

У овом раздобљу је написана друга света књига **Талмуд**.

То је зборник усменог закона и предања, збирка изрека мудраца које се односе на свакодневни етички и религијски живот. Талмуд расправља о ритуалним и правним питањима, традицији, филозофским питањима, легендама, географији, астрономији, медицини, геометрији, итд.

Постоје два Талмуда:

- а) Јерусалимски талмуд (око 450.н.е.)
- б) Вавилонски талмуд (око 500. н.е.)

Свето место: Зид плача или Западни зид

Једини је преостали део Другог храма и највеће светилиште Јевреја. Ту Јевреји долазе да се моле, врше обред бар мицве, а неки своје жеље написане на папиру умећу између камења у зид.

Зид је одељен за мушкарце на левом делу и за жене, које се окупљају на десном делу.

Зид плача

Пунолетство: Дечаци стичу пунолетство са 13 година (**Бар Мицва**), а девојчице са 12 година (**Бат Мицва**).

Кошер храна представља ритуално исправну храну која се код Јевреја користи преко 3300 година.³⁰

Најважнији јеврејски празници:

Шабат - 7. дан у недељи, дан одмора, молитве и уживања када престаје сваки рад. Почиње у петак увече и траје до суботе увече

Рош Хашана (Нова година) траје два дана. Обележава се у септембру што се објашњава завршетком пољопривредних радова.

Пасха – Песах је празник ослобођења Јевреја из египатског ропства.

Пурим или Естерин празник – празник ослобођења јеврејског народа у време прогонства у Персији, у доба цара Ахашвера (485-464 год.п.н.е.). Назив потиче од речи „пур“ (коцка или

³⁰ Строго су одвојена масна (месна) јела од млечних. Неутрална храна (хлеб, јаја, кафа, чај, сокови, зачини, воће и риба) се може узимати и са месном и млечном храном. Стоку и живину мора клати за то оспособљено лице – шактер. Алкохолна пића се смеју узимати. У случају неизвесности рабин одлучује да ли се храна може сматрати за кошер.

жреб), јер је Аман, краљев министар бацао коцку да одреди дан за спровођење плана о уништењу Јевреја. Млада Јеврејка Естер одиграла је важну улогу у спасењу народа. Ово је најрадоснији и најзабавнији јеврејски празник.

Јом Кипур – дан покајања и праштања када се сви међусобно мире и желе добро за наредну годину.

Ханука је празник слободе и светлости.

Свети симболи:

Давидова звезда - Маген Давид. Према легенди то је симбол краља Давида (1030.) чији су војници на штитовима имали Давидову звезду. Симбол вероватно потиче из Вавилона, а налази се и у симболици других религија.

Давидова звезда на застави и менора на грбу Израела

Менора – симбол јеврејског народа чији је изглед утврђен за време примања Десет заповести на гори Синајској. Јевреји су менору носили кроз Синајску пустињу, а касније је поставили у Заветном шатору (покретно светилиште).

Менора је и симбол Божије мудрости. Углавном је седмокрака: шест кракова симболишу људско знање које је вођено светлошћу Божијом (седми крак у средини). Такође, симболише седам дана, колико је било потребно за стварање света.

Кипа - капа коју Јевреји носе за време молитве, учења Торе, изговарања благослова и, уопште, унутар синагоге. Традиционални Јевреји носе кипу током читавог дана. Она симболизује свест појединца о Божјем присуству у сваком тренутку.

Свети предмети:

Заветни ковчег – У дну Јерусалимског храма се налазила ова светиња - симбол савеза између Јахвеа и јеврејског народа. Заветни ковчег је приликом рушења Јерусалима 70. године кришом изнет из града и спасен.

Када је хришћанство 313. године постало званична религија Римског царства, Јевреји су били искључени из највећег броја ранијих привилегија и ускраћени у бављењу јавним пословима. Ова ситуација је трајала до 18. века у хришћанским и муслиманским земљама. Јевреји су и у ранија времена били увек под претњом прогона. Од разарања Иродовог храма почиње исељавање Јевреја које је трајало скоро до половине 20. века и приликом којег су створене **две групе јеврејског народа**:

- **Сефарди** (Шпанија, Португалија, Северна Африка) који говоре ладино (мешавина шпанског и хебрејског).
- **Ашкенази** (Средња Европа, Пољска, Русија) који говоре јидиш (мешавина старонемачког и хебрејског са примесама словенских језика - руског и пољског).

У осталим деловима света Јевреји су се прилагодили тамошњим народима и служе се њиховим језиком, поред хебрејског који је остао језик богослужења и званични језик.

Крај 19. века сведочи о повратку антисемитизма у Европу, посебно у Русију. За прогоњене САД постају прва савремена домовина и нови центар јудаизма.

**** О зеленаштву** (лихварењу) Јевреја – хришћани су били ти који су у вишевековном суживоту са Јеврејима одређивали природу међусобног односа. У неким историјским периодима (нпр. 11. век) Јевреји су били подстицани да настављају претежно хришћанске градове и да се баве зеленаштвом, јер је хришћанство то сматрало неморалним. Заузврат су Јевреји добијали делове града означене као њихов гето. Међутим, с променама у хришћанском моралу и прихватањем послова зеленашења и међу хришћанима Јевреји почињу бити доживљавани као конкуренција.

Почев од 15. века почињу њихови прогони. (у Шпанији, Енглеској, Француској). Разлог овакве дискриминације био је и религијски, али и економски, социјални, политички (нпр. сукоб око смањеног броја ресурса – послови, становање, образовање, итд.).

Антисемитизам је појам који је ушао у ширу употребу крајем 19. века, као назив за антијеврејске кампање у Европи. Тај израз се потом почео употребљавати да означи све видове непријатељства према Јеврејима (пре свега расно и етничко). Антијудаизам је непријатељство према Јеврејима на верској основи, чији примери се налазе већ у Новом завету.

Истовремено се 1885. године појављује ционистички покрет – политички покрет чији су оснивачи Леон Пинкстер и Теодор Херцл.

Ционизам представља тежњу Јевреја расутих по свету да се уједине и врате у Израел, тј. у своју постојбину Цион – Канаанску тврђаву на брегу Јерусалима.

У периоду владавине Трећег рајха на делу је био чисти расизам заснован на идеологији и пракси националсоцијализма (антисемитски расизам):

- 1. априла 1933. године почео је “бојкот Јевреја”³¹ након чега је уследило увођење *Аријевског параграфа*.

³¹ То је био први расистички закон нацистичке власти. Испред јеврејских продавница, адвокатских канцеларија, лекарских ординација стајали су припадници националсоцијалистичког Јуришног одреда и претили натписима „Немци! Браните се! Не купујте код Јевреја!”. У неким градовима су људима који су излазили из јеврејских продавница на лице утискивали „Ми смо издајници, куповали смо код Јевреја.“ Недељу дана касније донет је Закон о поновном увођењу статуса државног службеника са параграфом који гласи: „Службеници који нису аријевског

- 20. јануара 1942. године нацисти су на конференцији у Вазнеу донели одлуку о “коначном решењу” које је значило одвођење Јевреја у концентрационе логоре и њихово систематско уништење – **геноцид**.

Холокауст (шоа) - систематско уништење Јевреја за време Другог светског рата на територијама под контролом нацистичке Немачке и њених савезника.

Пред Други светски рат у Југославији је јеврејска заједница имала 71.342 члана (податак из 1939.године), а у логорима је страдало око 60.000 њих. На територији данашње Србије је тада живело 33.579 Јевреја од којих је убијено 27.024 (80,48%). У холокаусту је страдало око 6 милиона Јевреја. Данас јеврејска заједница у Србији има мање од 4.000 чланова.

Одлуком ОУН је **14. маја 1948. створена држава Израел**. У свету живи око 13,5 милиона Јевреја, највише у САД и у Израелу.

Синагога у Новом Саду

Јад Вашем, Јерусалим

порекла иду у пензију.“ За рад у државној служби било је потребно доказати да нико у породици нема јеврејско порекло. То је био први расистички закон нацистичке власти.

Хришћанство

Хришћанство је данас најраспрострањенија светска религија са око 2 милијарде верника.

Порекло, назив, главна учења ове религије темеље се на личности, животу и смрти Исуса Христа, који се сматра **месијом**, божанским помазаником.

Име **Исус је лично име**, док **Христос значи помазаник**, од Бога послат.

Хришћанство је **настало у 1. веку** у источним провинцијама Римског царства. Следбеници Исусови су први пут названи хришћанима у сиријској Антиохији око 50. године.

Света књига: Библија (Стари и Нови завет)

Учење хришћанства изложено је у Новом завету који је настао у периоду између 1. и 2. века, а чине га:

- а) јеванђеља по Матеју, Марку, Луки и Јовану (*евангелион* грч. – добра вест или усмена порука, извештај о Христовом животу)
- б) Дела апостолска
- в) 21 посланица
- г) Откровење Јована Богослова или Апокалипса.

Хришћанство је најпре деловало илегално, као секта, а верници су често били прогањани и убијани. Први хришћани су били Јевреји и у почетку није било јасне разлике између јудаизма и хришћанства.³² Имало је карактер бунтовног, револуционарног покрета и подизало је свест римског пролетеријата. Оно је јасно одредило положај *сиромашних* слојева народа као унижених којима је обећано царство небеско и *богаташа* којима су врата раја затворена. Спасење подразумева веру, љубав, наду и смерно, морално живљење. На странпутицу доспева непобожан и пороком захваћен човек, који се предаје чулним, телесним задовољствима. Исус је оптужен за побуну против јеврејског свештенства и римске управе. Својим животом, разапињањем на крсту, смрћу и васкрсењем, својим телом, платио је за грехове свих људи, за све понижене, угњетаване и сиромашне.

У 2. веку хришћанству прилазе и припадници средњих и виших слојева.

Прогони хришћана:

- 1. век цар Нерон (68. године пожар у Риму за који је оптужио Јевреје)
- 303. године едикт о прогону хришћана (Галерије)

Галерије, сувладар Диоклецијана, је **311. године** издао **едикт о слободи хришћанства**.

³² Они који су се изјашњавали као хришћани често су славили јеврејске празнике, ишли у синагогу, чак се и обрезивали. На првом сабору у Јерусалиму око 50. године донета је одлука да се хришћани ослободе обавеза које је налагао старозаветни Мојсијев закон – обрезивање, прописи о чистој и нечистој храни, итд.

312. године се одиграла чувена **битка код Милвијског моста** на реци Тибар близу Рима. То је био кључни трен одлуке за хришћанство. За ову битку се везује легенда о Константиновој визији по којој се Константину Великом, уочи битке, на небу указао знак крста. Потом је уснио поруку да на штитове својих војника стави тај знак (христограм³³). Константин је победио у овој бици, с одрубљеном главом свом супарника је дан касније ушао у Рим као тријумфатор. Занимљиво је да је упркос прихватању хришћанства наставио да поштује и приноси жртве неким паганским божанствима (нпр. соларном божанству – богу Митри), а крштен је тек на самрти.

313. године Миланским едиктом цар Константин признаје слободу вероисповести и равноправност свим религијама, што је омогућило стварање цркве и ширење ове религије по целом Римском царству.

325. године на сабору бискупа у Никеји утврђен је Символ вере да би се осигурао мир и склад међу хришћанима Царства.

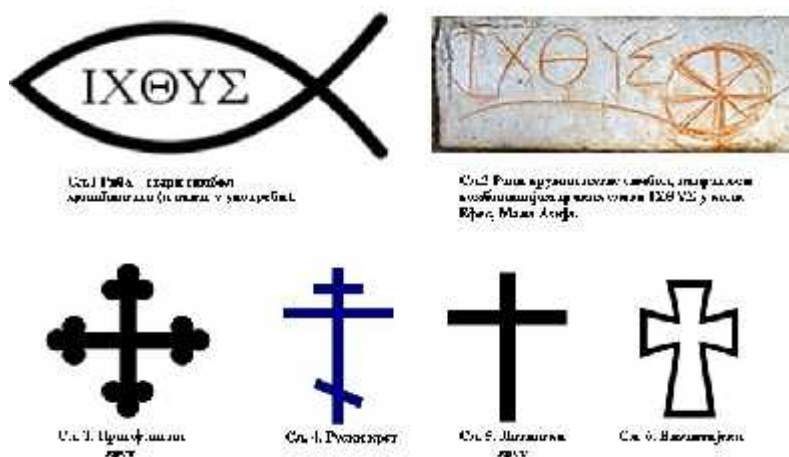
Хришћанству прилазе и богати. Почиње избор свештеника, одређивање литургије, проглашавање званичних списа за црквену службу.

387. године хришћанство постаје званична религија Римског царства.

Симболи хришћанства: риба и крст

Риба (грч. *ихтис* – риба) ΙΧΘΥΣ постаје симбол којим су се распознавали и комуницирали рани хришћани јер грчка реч *ихтис* може да се протумачи као акроним од Исус Христос Божји Син Спаситељ.

На крсту на којем је Исус разапет писало је ИΝΡΙ, такође подругљиво као и круна од трња на његовој глави, а значи Исус Назарећанин краљ Јеврејски.

³³ Chi Rho су прва два слова од Христос – ΧΡΙΣΤΟΣ (грчки). Константин Велики га је користио као симбол на вексилуму (налик застави, али платно је разапето као једно на крсту) Такође, ова слова су користили и Грци (пгани) као симбол у значењу “бог” *chrēston*.

Црквени расколи

ПРВИ раскол

се званично десио 1054. године између православне и католичке цркве, иако су се сукоби јавили раније због обредних неслагања. Анатеме које су тада цркве бациле једна на другу укинуте су тек 1965. године. Пре тога поглавари ових цркава нису се сусретали још од 15. века.

Централни предмет спора била је доктрина о папству и тумачење Символа вере.

На истоку се никада није веровало да је папа обдарен посебном харизмом – он је само први међу једнакима, не прихвата се ни његова непогрешивост.

Хришћанска религија у појам божанства укључује три лика. **Свето тројство** чине Бог отац, Бог син и Свети дух. Основна теолошка разлика је у схватању догме о Светој тројци (Бог отац, Син и Свети дух) – какво је то јединство? У католичком тумачењу реч је о *троједном Богу*, о *божанској* природи Христа. У православној цркви је наглашен лик Христа као *богочовека*.

1) Ортодоксно тумачење (*ortodoksos* грч. – правоверан, који строго верује) – несљивено јединство.

Свети дух не следи директно из Бога оца, већ је посредно преко Сина повезан са њим.³⁴

Православно тумачење: Бог отац (нерођен) → Син (рођен) → Свети дух (исхођен)

2) Западно, католичко хришћанство (*католикон* грч.- опште) сматра да је реч о суштинском јединству, да су сва три лика сливено сједињена, па Свети дух истовремено проистиче из Оца и из Сина.

Основне разлике између православне и католичке цркве:

- врховни поглавар католичке цркве је **папа**, а православне васељенски **патријарх**, који је само први међу једнакима и нема право да се меша у унутрашње ствари других цркава
- католичка црква је **централизована**, тежи да буде наднационална, док је православна **децентрализована** – развија се кроз националне цркве,
- седиште католичке цркве је у **Ватикану** (базилика Светог Петра), а православне цркве у **Истанбулу** (Васељенска патријаршија)
- тумачење спорних верских питања се обавља на окупљању свих бискупа, тј. **концилима** у католичкој, а на окупљању свих патријарха, тј. **саборима** у православној цркви
- католичка црква користи **грегоријански**, а православна **јулијански календар**
- у католичкој цркви је обавезан **целибат** за свештенство, док је у православној обавезан **брак**
- обе цркве узимају право да су једини тумачи Библије, тј. Новог завета.

³⁴ На овај начин појам тела, материје није тумачен искључиво негативно, што је омогућило да се уведу иконе и живопис у црквеном сликарству и литургији и да се успостави толерантан однос према древним култовима и религијским елементима народа који су примили хришћанство (нпр. код Срба је остао обичај крсне славе, разни обичаји приликом сахрањивања или прослављања Ускрса, Божића и других верских празника такође потичу из старословенске религије, а бројне особине старословенских божанстава пренете су на хришћанске свеце).

ДРУГИ раскол

настаје у 16.веку између римокатолика и протестаната.

Покрет реформације се јавља у 16.веку предвођен **Мартином Лутером**.

Мартин Лутер је 31. октобра 1517. истакао својих **95 теза о реформи цркве** на врата витенбершке катедрале. Повод је била **продаја индулгенција** (опроштај, искупљење грехова) чиме је папа Лав X покушавао да прикупи средства за завршетак градње Храма светог Петра у Риму.

Покрет је добио много присталица, а одузимање црквених добара манастирима је дочекано с одушевљењем. Лутер се у познијим годинама одрекао многих ставова које је заговарао у младости.

Одлике протестантизма:

- ауторитет Библије којем папа и сабори треба да буду
- не признаје се папска непогрешивост
- садржај Светог писма је отворен за тумачење сваком вернику - свештенство свих верника
- богослужења и Библија на народном језику, уместо на латинском
- одбацује се обожавање светаца, икона и реликвија, миса, пост, свете тајне (осим крштења и причести), целибат, монаштво, што је разликује и од католичке и православне цркве
- људска судбина предодређена и људско понашање је не може променити (предестинација)³⁵
- човека вреднује једино његова вера, а не његова дела.

Мартин Лутер и протестантска црква у Норвешкој

³⁵ Макс Вебер је у делу „Протестантска етика и дух капитализма„ објаснио на који начин је протестантско учење о предестинацији утицало на настанак капитализма.

Противреформација

Римокатоличка црква је кренула у противреформацију средином 16.века. У ту сврху је оформила одред **језуита** и обновила рад црквеног суда – **Инквизиције**, који су прогнали јеретике, тј. отпаднике од званичне „правоверне“ религијске доктрине, сматрајући да јерес³⁶ квари аутентичну, изворну веру.

Хришћанске цркве се данас деле у три велике групе: Римокатоличка, Источне православне и Протестантске цркве. Савремени протестантизам има два огранка: Англиканску и Лутеранску цркву.

Поред њих у ове групе се убрајају и оријенталне православне цркве, а постоји и велики број секти и деноминација које своја учења везују за Исуса Христа и углавном потичу из протестантизма.

Срби и хришћанство

Око **876.** године, у доба цара Мутимира, Срби су примили хришћанство. Ћирило и Методије, Климент и Наум преводе свете књиге са грчког на старословенски језик.

1219. године српска православна црква добија аутокефалност – самосталност и бива уздигнута на ниво архиепископије.

1346. године заслугом цара Душана СПЦ бива уздигнута на степен патријаршије.

Након турског освајања **1459.** Пећка патријаршија престаје да постоји, тј. постаје део Охридске архиепископије, губи се црквена самосталност.

1557. године обновљена је Пећка патријаршија залагањем *Мехмед паше Соколовића*.

После Велике сеобе Срба **1690.** формирана је Карловачка митрополија.

1766. године Турци укидају Пећку патријаршију, већи део српских земаља потпада под власт Цариградске патријаршије. Карловачкој и Цетињској митрополији призната је самосталност у унутрашњој управи.

1848. године на Мајској скупштини у Сремским Карловцима, Срби на простору Хабзбуршке монархије су прогласили стварање аутономне Српске Војводине. Митрополит карловачки *Јосиф Рајачић* проглашен је за патријарха, а Карловачка митрополија је уздигнута на ниво патријаршије за крајеве под Аустроугарском влашћу.

1879. године добијена пуна самосталност СПЦ са степеном митрополије, од тада је није губила.

1919. године на сабору свих архијереја из Краљевине СХС извршено је уједињење свих црквених области у једну аутокефалну СПЦ са достојанством патријаршије.

1920. године обављено је свечано проглашење уједињења у Сремским Карловцима и изабран је поглавар са титулом Архиепископ пећки митрополит београдско-карловачки и први патријарх уједињене СПЦ - Димитрије Павловић.

³⁶ јерес – мишљења о верским догмама која се разликују од званичног учења цркве

Ислам

Ислам је настао у **7. веку у Саудијској Арабији**.

Ислам значи *поковавање Богу*, потчињавање божјој вољи.

Муслиман значи *онај који се поковава (Богу)*.

Алах је арапски назив за Бога, има 99 епитета.

Мухамед (570 - 632) је пророк.

Света књига: **Куран** (читање, сакупљање)

Хиџра је прелазак Мухамеда из Меке у Медину, 622. године. Тада почиње исламска ера.

Шеријат је божански закон – религијски и световни, тј. важи у свим областима живота верника.

Свето место: Каба (у граду Мека, у Саудијској Арабији)

Храм: џамија или месџид

Свештеник: имам, улема

Ислам води **порекло од откривења пророка Мухамеда из 7. века**. Ислам је религија, заједница припадника те вере и цивилизација која је из ње произашла.

Према исламском календару 2017. је 1438/39. година.

Мухамед је рођен у Меки око 570. године, у трговачкој породици. У детињству је остао без родитеља и о њему се старао стриц, вођа клана Хашим. Повремено се повлачио на усамљена места ради медитације. За време једног таквог повлачења **око 610. године доживео је религиозна искуства у облику визија и звукова (слушних халуцинација), која су му била представљена као Божја објављена**. Према традиционалном веровању пред њим се појавио **архангел Гаврило** с књигом наређујући Мухамеду: „Читај у име Господара свога који ствара!“ Најпре се уплашио, али визије су се настављале јављати и он је прихватио своју улогу Божјег гласника. Примио је поруке о ненадмашној моћи Бога, уклетој похлепи и бесмртности људских бића, посебно у заједници Мека. **Објава је трајала укупно 23 године**, до његове смрти. Једно време је о откривењима говорио само својој фамилији и блиским пријатељима, али се круг полако проширио. После три године почео је да проповеда јавно своју монотеистичку поруку. Наилазио је на пријем, али још више на гнев и супротстављање. Редови муслимана су у наредним годинама расли, десило се још откривења од којих нека неће ни ући у Куран (поништена и приписана Сатани (Иблис) – заговарала три локалне богиње као посреднице између људи и Алаха). Пророк је морао потражити уточиште јер је његов живот био угрожен. Добио је пријатељски позив из Медине у којој је тада било много јеврејског народа, коме је била блиска идеја монотеистичке религије.

Анђео Џибрил објављује Куран Мухамеду, персијска илустрација (1307)

Године 622. Мухамед је са саветником Абу Бакром тајно кренуо у Медину. Тај догађај, Хиџра, представља почетак исламске ере, тј. рачунања времена према новом религијском календару.

³⁷

У наредних десет година, колико је морао живети у Медини, наставио је да записује откривења која су језгро муслиманског начина живота. Уз вођство у молитви и ритуалу, Мухамед је учествовао и у десетинама пљачкашких похода против непријатеља Медине и својих опонената у Меки. Мухамед и његови људи заузели су Меку и градски свети простор је постао централна тачка муслиманске молитве и ходочашћа. Војна и економска моћ су осигурали Мухамеду политичку доминацију на највећем делу Арапског полуострва. Када је умро 632. године није имао мушког наследника.

Мухамед је за живота вршио три функције:

- оснивач религије
- вођа ране исламске заједнице који примењује божански објављен закон-шеријат
- тумач унутрашњег, духовног значења те објаве.

Света књига: Куран (читање, сакупљање)

Дословно **представља говор Бога, вечну божју реч коју је Мухамед примио од анђела Џубрила** (хришћански арханђел Гаврило).

Куран је написан **на арапском језику**.

³⁷ Овај календар је лунарни што значи да се базира на кретању Месеца. Сваки месец почиње појавом месечевог српа након фазе младог Месеца. Дужина месеца је приближно 29 дана те је и година краћа за око 11 дана од године према соларном, хришћанском календару.

Подељен је на 114 *сура* (поглавља) с различитим бројем *ајета* (стихова). Поглавља су поређана по дужини од најдужих до најкраћих, а не хронолошки или тематски. У Курану је наведено 99 имена-епитета Божјих који помажу да се боље разуме његова природа (нпр. Свезнајући, Свемоћни).

Куран попут Библије говори о стварању света за шест дана и помиње особе из Старог и Новог завета. *Не оспорава већ поткрепљује и превазилази јеврејску и хришћанску Библију.*

Хафиз или хафиза је титула коју испред свог имена користе особе које напамет знају напамет Куран. Веома су цењени међу исламским верницима.

Куран је извор исламске теологије, али и **шеријата** – божанског закона, **исламског права**, који је **основ друштвеног и државног уређења** у многим муслиманским државама.

Право тумаче уleme, а у пракси по њему суде кадије.

Мухамед није наметнуо границу између религијског и секуларног закона. **Шеријат се односи на све димензије живота**: породичне односе, наслеђивање, порезе, прочишћење од загађености и молитву, храну – свињско месо и алкохол су забрањени, понашање трговаца или муслимана према немуслиманима, итд.

Муфтија је исламски учењак који у верскоправној области ужива највиши ауторитет и поштовање. Када искрсне неки спор муслимани се њему обраћају и он даје савет или доноси одлуку на основу предаје и ранијих случајева.

Свето место: Каба (у граду Мека, у Саудијској Арабији)

ходочасници испред Кабе (град Мека, Саудијска Арабија)

Празници:

Рамазански бајрам³⁸, траје три дана и празнује се након завршеног поста

Курбан бајрам, траје четири дана и слави се након обављеног ходочашћа у Меку, те се назива и хаџијски бајрам; курбан је жртва – животиња која се приноси том приликом. Жртва се дели на три дела: један за своју породицу, други за родбину и комшије, а трећи за сиромашне и гладне. Овај празник је сећање на Ибрахимову (Аврамову) жртву.

Мевлуд је дан рођења Мухамеда. Тог дана се верници окупљају у џамијама и након ноћне молитве се, уз рецитовање Курана, певање побожних песама и прича о рођењу и животу Мухамеда, сећају свог пророка.

Џамија на арапском језику значи – храм. За арапско подручје је уобичајен назив **месџид** – место за молитву.

Сматра се да је прву џамију подигао Мухамед 622. године, иако су пре ње у ту сврху могле служити приватне просторије. Назив џамија заправо важи за подручје Турске и тамо где су досезала турска освајања и односи се на храмове са минаретом.

У џамији нема намештаја, музичких инструмената и што је најважније – нема представљања ликова. Зидови су украшени *арабескама*, текстовима из Курана или именима Алаха, Пророка и чланова њихове породице. Ликовни прикази Алаха су забрањени.

Поред главне функције – места за молитву, у исламу је храм увек био и центар друштвеног живота. На простору око џамије и у њеном дворишту налазиле су се просторије за одржавање верске наставе, окупљање заједнице, заклон за путнике и поделу хране сиромашнима.

Медреса: (место подучавања) исламска (средња) школа.

У исламу **не постоје свештеници** већ само учени људи – **улеме** (правници теолози) који тумаче верске списе у џамији и главни су верски службеници. Поред њих то су и мујезин, имам, хатиб, муфтија.

Реис-ул-улема: поглавар исламске верске заједнице - највиши стручњак за верскоправна питања.

Ријасет је највиши верски и административни орган у исламској заједници

Алахово име исписано калиграфски

³⁸ Бајрам дословно значи „вратити се на почетак“.

Пет стубова вере

I стуб је **шехада – потврђивање вере**

Отворено исповедање вере представља изјаву којом свака особа може постати муслиман. Гласи: „Нема бога осим Алаха и Мухамед је божји посланик“. Уколико особа жели прећи у ислам потребно је да пред имамом изговори ове речи, а сваки муслиман је дужан изговарати их више пута дневно.

II стуб је салат или **намаз - молитва**

Молитва је главна дневна обавеза сваког муслиманског верника. Таква обавеза подразумева пет дневних молитви (у зору, у подне, између подне и вечери, у први сумрак и ноћу, два сата по заласку сунца). Почетак времена за молитву оглашава се посебним позивом (езан) са минарета. Петком се у џамији клањају заједничке подневне молитве – џуме. Да би могао обавити молитву верник мора бити чист, што се постиже ритуалним прањем – абдестом. Током молитве верник треба да буде лицем окренут у правцу Кабе у Меки. Уколико се моли ван џамије правац Меке се одређује према положају Сунца. На тај начин се потврђује јединство свих муслимана у свету. Обавезне молитве помажу да се људи сете Бога и спрече недела.

III стуб је **зекат – законски порез** (у дословном преводу значи *прочишћење*)

Законом утврђен годишњи порез у износу од 2,5% вредности новца и имовине којом се остварује нека добит, тј. проценат од „вишка“ имовине. Исламска заједница (Ума) сваке земље има институцију за прикупљање зеката, намењеног за потребе сиромашних, болесних, старих и изнемоглих, али и оних који су тек прешли у ислам. Зекат се може давати у облику новца, злата, сребра, стоке, пољопривредних производа, итд. Зекат, који је *обавезан* за свакога ко испуњава услове за њега (имућни чланови заједнице), треба разликовати од витре – добровољне милостиње.

IV стуб је **саум – рамазански пост**

Пост је обавезан током читавог месеца рамазана, а препоручује се и шест дана у месецу шевалу, као и три дана сваког месеца. Од поста су изузети болесници, путници, труднице, а може се и надокнадити у неком другом месецу ако се не обави током рамазана.

Рамазански пост почиње „намером“ која се изражава пре зоре, да се *од изласка до заласка сунца* неће узимати храна или пиће, нити имати сексуални односи. Крајем поста слави се рамазански бајрам, када се храна поново почиње нормално узимати и настављају се уобичајене активности.

V стуб је **хаџ – ходочашће у Меку**

Обавеза коју муслиман мора да изврши бар једном у животу ако то финансијско и здравствено стање дозвољавају. Циљ ходочашћа је светилиште у Меки у чијем средишту се налази *Каба* –

правоугаона камена грађевина око које је тле поплочано, а она прекривена покривачем од црне свиле на којој су златним нитима извезени стихови из Курана. У једном од углова Кабе налази се и *Црни камен* који је представљао средиште арапског (паганског) култа и пре појаве ислама. Ово је свети камен за који се верује да га је нагазио Аврам.

На свету територију Меке може ступити само онај који је потпуно посвећен, с посебном одећом, избријан и чист. Велика жртва и подела мяса којом се завршава хаџ изводи се у муслиманском свету у знак сећања на Аврамову жртву.

Хаџ се обавља једном годишње, у 12.месецу муслиманског календара. Годишње на хаџ оде око два милиона муслимана.

Догме – правила у исламу у које се не сме сумњати:

- веровање у постојање само једног Бога – Алаха
- веровање у мелеке – анђеле
- веровање у свете књиге
- веровање у Алахове посланике
- веровање у крај света
- веровање у предодређење света
- веровање у васкрсење мртвих.

Раскол у исламу:

Два главна огранка исламске религије су сунизам и шиизам, а разлика међу њима се тиче обичаја и верске праксе.

Сунизам је главни правац у исламу који као извор вере прихвата *суну* – обичајно право (оно што је у пракси спроводио Мухамед као Алахов пророк). Поред Курана, сунна је главни извор шеријата, исламског права. Сунити сматрају да је Мухамедово учење дефинитивно завршено за његова живота и да му се нема шта додати, већ га треба искрено следити и тумачити. По том схватању после Мухамеда нема других посланика или пророка. Његов наследник би требао да обавља само једну функцију – да буде вођа заједнице који примењује закон. Његова титула је калиф (од *кхалафа* - следити). Абу Бакр, кога је сам Мухамед изабрао за свог наследника, је у сунизму признат као први од четири праведна калифа.

Већина, око 90% данашњих муслимана су сунити (нпр. припадници ислама на Балкану су сунити).

Шиизам је други правац у исламу настао у 7. веку. Назив је скраћеница од: Алијева странка/следбеници. Шиити су створили култ четвртог халифе Алија – Мухамедовог зета, којег сматрају јединим правим наследником Мухамедовим. Његовог сина Хусеина су у бици код Кербеле убили противници, присталице сунизма. Шиити верују у 12 имама, од којих је последњи Махди живео и нестao у 9.веку и верује се да ће се вратити уочи страшног суда.

Шиити не признају суну. Највише верника имају у Ирану, Ираку, Либану, Сирији, Јемену, Пакистану и Јужној Азији.

Територијална експанзија:

Ислам се за време владавине прве 4 халифе (Абу Бекр, Омер, Осман и Али - 7.век) проширио на цело Арабијско полуострво, одакле је и потекао, у Сирији, Месопотамији, Персији, Египту. Заузета је и Мала Азија, острва у Егејском мору, северна Африка и Јерменија. Убрзо се исламска држава проширила од данашњег Марока до граница Кине.

Берберска племена Северне Африке (која су преобраћена у ислам убеђивањем)³⁹ кренула у освајање ал-Андалуза. Калифат Кордове је био престоница светске цивилизације од 756-1031. након чега је поново дошао под власт Шпанаца (хришћана) – Толедо је освојен 1085. године.

Почев од 11.века водећу снагу ислама представљали су Турци који су у ислам преведени у 10. веку. Од 15-19. века интересе ислама је представљало моћно Османлијско царство основано 1301. године.

Данас у свету живи око 1,5 милијарде муслимана. Највише у Индонезији, Пакистану, Индији и Бангладешу.

Религијски фундаментализам:

- представља *повратак основним догмама религијског учења*, захтевајући монопол над његовим тумачењем
- противи се **секуларизацији****, доводећи у питање научне истине
- мада заснован на религији, веома често истиче политичке захтеве и циљеве
- основни противници су му међуверски дијалог и толеранција
- развијен је током 19. и 20.века у америчком протестантизму
- данас се углавном везује за исламски фундаментализам, мада је **присутан у свим светским религијама**.

Исламски фундаментализам је политички покрет који је оснажио након пораза Арапа у рату са Израелом 1967. године. Присталице овог покрета су нетрпељиви према другим религијама, посебно западноевропској цивилизацији. Фундаментализам је и захтев за обновом изворног учења ислама, јер су због одступања од њега ослабили моћ и утицај исламског света. Други захтев је јединство источне муслиманске заједнице под видом панисламизма.

* **Џихад** у дословном преводу значи *улагање напора, прегнуће, настојање, напрезање, труд*.

Пре свега значи *духовну борбу* у постизању виших вредности, на личном и нивоу друштва. Реч џихад се ипак најчешће употребљава у негативном значењу *свети рат* (ислама против Запада). Такође, и крсташки ратови су били свети ратови – под знаком крста ишло се у ослобођење Христовог гроба у Јерусалиму. Осим верских мотива ови ратови су били вођени и економским и политичким интересима.

* **Секуларизација** представља процес смањења утицаја религије у свим сегментима друштвеног живота (у приватној и јавној сфери).

³⁹ Супсахарска Африка, као и Индонезија, Малезија преведене су у ислам преко трговинских путева.

Обичаји и морал

Свако друштво има одређена **правила** којима се усмеравају односи међу људима и утврђују њихова права и дужности. Такве прописе и стандарде називамо **нормама** и деле се на:

- обичајне
- моралне и
- правне.

Промена једног друштвеног система води мењању најпре правних норми, затим моралних и, на крају, али веома споро се мењају обичаји.

Шта су обичаји?

То су устаљени **начини понашања људи настали дугим деловањем традиције**. Делимо их на:

- обичаје уз рад (моба)
- медицинске (бајање)
- верске (крсна слава)
- социјалне, којима се регулишу односи у заједници (кумство)
- правни, којима се чува традиционални поредак (село као суд).

Са развојем модерног друштва, обичаји или постепено ишчежавају, или се прилагођавају новим околностима.

Питања:

1. Који обичаји брже ишчежавају и зашто (у другој половини 20. века)?
2. У чему је значај верских обичаја данас?

обичај фарбања јаја за Ускрс

руковање је обичај

Морал је облик људске праксе, облик човековог стваралачког односа према свету, другим људима, али и самом себи. Тај однос подразумева вредносно **процењивање својих и туђих поступака као добрих и злих, људских и нељудских.**

У садржинском погледу, морал је прозвод универзалних услова људске егзистенције и саме човекове природе, али и друштвено-историјских фактора.

Постоје две стране морала:

- **субјективна** - властита процена својих поступака као моралних и неморалних); за ово се везују моралне санкције (грижа савести)
- **објективна** - процена поступака од стране заједнице); у случају непоштовања норми следе социјалне санкције (презир, прекор и сличне)

Постоји више **типова морала**:

- традиционални (најчешће патријархални)
- морал врлина
- утилитаристички
- нормативни
- стваралачки.

савест

Питања:

1. Да ли је морал у кризи?
2. Како долази до разлика у моралној свести међу генерацијама?
3. У чему је разлика између појединих типова морала?

Уметност

Уметност спада у ред појава које се опиру егзактном научном дефинисању. То је сложен појам који је само делимично доступан социолошком испитивању. Посебност уметности произилази из чињенице да човек обликује и према законима лепог. За њу је специфично да трага за лепим као највишом вредношћу. То је истина лепог. По својој основној сврси, уметничке творевине нису ни удобне, ни корисне, ни практичне, ни забавне, већ теже да имају естетску вредност за човека.

Уметност као посебан феномен проучава **естетика** (од грчког *aisthesis* у значењу „чулна осетљивост“), филозофска дисциплина, док социологија обраћа пре свега пажњу на објашњење **уметности као друштвене појаве**. Ово стога што се уметничко деловање, иако индивидуални чин, одвија у одређеном друштвено-културном контексту и има одговарајуће друштвене последице.

Филозофи су одвајкада запажали како се према свету човек односи на тројак начин:

- а) сазнаје га у тежњи да открије истину и формулише законе који владају у природи, друштву и мишљењу
- б) човек у заједници са другим људима, утемељеној на моралним нормама, настоји да овлада светом, мењајући га
- в) човек свет осећа, доживљава и у стању је да га обликује, да створи један сасвим нови свет маштовитих слика, звукова, облика, који му пружају задовољство и уживање.

Прве две способности човека су сазнајна и морална, трећа је естетска способност. Процес издвајања уметности, филозофије и науке из мита запажа се већ од античке цивилизације.

Постоје четири битне димензије уметности. Социологија се претежно занима за последња два аспекта, иако не занемарује ни прва два:

- уметник и њего стваралачки чин
- уметничко дело које има извесну самосталност и засебну судбину
- публика којој је уметничко дело намењено
- друштвени услови у којима се све то одвија.

Стваралаштво је битно одређење уметности, оно укључује машту и неслућену игру људских могућности. У уметности стваралац уноси целог себе, настојећи да изрази своје индивидуално виђење света и човека и да то искаже средствима лепог. Форма и садржај су овде једно.

У самом чину стварања уметност је усамљеничка активност, али то не значи да је чак и тада други човек одсутан: све што уметник чини окренуто је другом људском бићу и условљено је њиме, иако то у акту стварања није непосредно видљиво.

Уметник креира своју стварност, која постаје битна саставница постојеће стварности. Уметност и наука су два различита, али допуњујућа начина виђења и преобликовања

света. Социологију интересује, пре свега, утицај друштвених чинилаца на уметничко стваралаштво, веза између уметности и других аспеката друштвене стварности. Иако овај утицај никада није једносмеран, утицај друштва на уметност остварује се нарочито посредством положаја уметника у друштву и организације уметничког деловања, кроз утицај друштвених група, организација и институција на уметника и његово стваралаштво⁴⁰, преко збивања која нужно намећу тематику уметничког обликовања, кроз промену естетских идеала и вредности у току историје, укључујући ту и друштвене механизме формирања укуса публике, кроз утицај других облика духовног стваралаштва на развој уметности и сл.

Међуоднос друштва и уметности је веома сложен о чему сведочи и чињеница да права уметност има карактер безвремености. Велика уметничка дела су готово неосетљива на дејство „зуба времена“ - Есхил, Софокле, Аристофан, Шекспир, Достојевски, Чехов и многи други су у том смислу заправо наши савременици.

Како је уметност специфичан облик сазнавања стварности и деловања на њу, намеће се и разматрање друге стране везе, а то је утицај уметности на друштво. Циљ и сврха уметности није да непосредно утиче на стварност и да је мења у неком „пожељном“ правцу, тај утицај се ипак остварује. Уметност не само да чини људски свет лепшим, већ и критички пропитује вредности и превреднује све области човековог деловања, обогаћује и развија људске потребе, искушава и проширује границе људске слободе, оплемењује људску природу, хуманизује људске односе. Такође важно, уметност често брже од науке и филозофије реагује на неке нове ситуације и проблеме човека и друштва. Ослобођена обавезе да буде рационална, објективна и практично применљива, уметност не само да брже одговара на изазове времена, него је и сама један од битнијих изазова времена. Без уметности би овај свет био мање леп и много сиромашнији, неки би додали и - немогућ.

Олга Оља Ивањицки, сликарка (1931-2009)

⁴⁰ Уметност је била прожета и сазнајним и моралним вредностима, доцније још и политичким, идеолошким и религијским идејама, постајући неретко и идеолошко, пропагандно средство политике.

ЛИТЕРАТУРА:

Вулетић, Владимир. *Социологија*, Београд: Клет, 2012

Група аутора. *Социологија*, Београд: Завод за издавање уџбеника, 2011

Митровић, Милован; Петровић, Сретен. *Социологија*, Београд: Завод за издавање уџбеника, 1992

Гачановић, Милан. *Устав и права грађана*, Београд: Клет, 2014

Богдановић, Марија; Мимица, Аљоша. *Социолошки речник*, Београд: Завод за издавање уџбеника, 2007

Крај школске године ☺

